

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

до 180-річчя
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка

РОЗСЛІДУВАННЯ ЕКОНОМІЧНИХ ЗЛОЧИНІВ

Навчальний посібник

За ред. професора *М.А.Погорецького*



Київ
ВД «Дакор»
2014

УДК 343.31(477)(075)
ББК 67.9(4Ук)308.16я7
П43

*Гриф надано
Міністерством освіти і науки України
(лист № 1/11-3983 від 21.03.2014)*

*Рекомендовано до друку
Вченою радою юридичного факультету
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
(протокол № 2 від 18.09.2013)*

Автори:

Погорецький М. А., доктор юридичних наук, професор;
Вакулик О. О., кандидат юридичних наук;
Сергеева Д. Б., кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник.

Рецензенти:

Лисенко В. В. — доктор юридичних наук, професор;
Татаров О. Ю. — доктор юридичних наук, доцент;
Чернявський С. С. — доктор юридичних наук, старший науковий співробітник.

П43 Розслідування економічних злочинів: навч. посібник / М. А. Погорецький, О. О. Вакулик, Д. Б. Сергеева; за ред. проф. М. А. Погорецького — К. : ВД «Дакор», 2014. — 176 с.

ISBN 978-617-7020-39-3

На підставі аналізу наукових джерел з кримінального права, кримінального процесу, криміналістики, кримінології, оперативно-розшукової діяльності, а також правових актів й матеріалів вітчизняної та зарубіжної практики у навчальному посібнику розкриваються теоретичні і практичні питання розслідування економічних злочинів, надаються наукові рекомендації щодо їх розслідування, які можуть бути використані як в навчальному процесі, так і в практичній діяльності суб'єктів кримінального провадження.

Для студентів, науковців та практиків, а також тих, хто цікавиться питаннями криміналістики та кримінального процесу.

УДК 343.31(477)(075)
ББК 67.9(4Ук)308.16я7

ISBN 978-617-7020-39-3

© Погорецький М. А., Вакулик О. О.,
Сергеева Д. Б., 2014
© ВД «Дакор», 2014

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ	6
ПЕРЕДМОВА	7
ТЕМА 1. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЕКОНОМІЧНИХ ЗЛОЧИНІВ	9
1. Поняття та сутність економічних злочинів	9
2. Криміналістична класифікація економічних злочинів	18
3. Криміналістична характеристика економічних злочинів	21
<i>Питання для самоконтролю</i>	<i>28</i>
ТЕМА 2. РОЗСЛІДУВАННЯ ШАХРАЙСТВА З ФІНАНСОВИМИ РЕСУРСАМИ	29
1. Криміналістична характеристика шахрайства з фінансовими ресурсами	29
2. Обставини, що підлягають встановленню у провадженнях про шахрайства з фінансовими ресурсами	45
3. Особливості початку досудового розслідування, типові слідчі версії у провадженнях про шахрайства з фінансовими ресурсами	46
4. Типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування та алгоритм дій слідчого у кожній із них	52
<i>Питання для самоконтролю</i>	<i>63</i>

ТЕМА 3. РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ, ПОВ'ЯЗАНИХ З НЕЗАКОННИМ ВІДШКОДУВАННЯМ ПОДАТКУ НА ДОДАНУ ВАРТІСТЬ (ПДВ)	64
1. Поняття та криміналістична класифікація злочинів, пов'язаних з незаконним відшкодуванням ПДВ	64
2. Криміналістична характеристика злочинів, пов'язаних з незаконним відшкодуванням ПДВ	71
3. Особливості початкового етапу розслідування злочинів, пов'язаних з незаконним відшкодуванням ПДВ та обставини, що підлягають встановленню	77
4. Типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування злочинів, пов'язаних з незаконним відшкодуванням ПДВ та алгоритм дій слідчого у них	78
<i>Питання для самоконтролю</i>	85
 ТЕМА 4. РОЗСЛІДУВАННЯ ФІКТИВНОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА	86
1. Криміналістична характеристика фіктивного підприємництва	86
2. Типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування фіктивного підприємництва	99
3. Особливості застосування спеціальних знань під час розслідування фіктивного підприємництва	106
<i>Питання для самоконтролю</i>	109
 ТЕМА 5. РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ, ПОВ'ЯЗАНИХ З ПОРУШЕННЯМИ БЮДЖЕТНОГО ЗАКОНОДАВСТВА	110
1. Криміналістична характеристика злочинів, пов'язаних з порушеннями бюджетного законодавства	110
2. Типові слідчі ситуації розслідування злочинів, пов'язаних з порушеннями бюджетного законодавства та алгоритми їх вирішення	123
3. Організація і тактика провадження окремих слідчих (розшукових) дій під час розслідування	

злочинів, пов'язаних з порушеннями бюджетного законодавства	130
<i>Питання для самоконтролю</i>	<i>141</i>

**ТЕМА 6. РОЗСЛІДУВАННЯ ЛЕГАЛІЗАЦІЇ
(ВІДМИВАННЯ) ГРОШОВИХ КОШТІВ, ЗДОБУТИХ
ЗЛОЧИННИМ ШЛЯХОМ, З ВИКОРИСТАННЯМ
КРЕДИТНО-БАНКІВСЬКОЇ СИСТЕМИ** 142

1. Криміналістична характеристика легалізації (відмивання) грошових коштів, здобутих злочинним шляхом, з використанням кредитно-банківської системи	142
--	-----

2. Типові слідчі ситуації, що виникають під час розслідування злочинів цього виду та алгоритм дій слідчого у них	152
--	-----

3. Організація і тактика провадження окремих слідчих (розшукових) дій під час розслідування легалізації (відмивання) грошових коштів, здобутих злочинним шляхом, з використанням кредитно-банківської системи	158
---	-----

<i>Питання для самоконтролю</i>	<i>163</i>
---------------------------------------	------------

**СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ТА РЕКОМЕНДОВАНИХ
ДЖЕРЕЛ** 164

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

- БК** — Бюджетний кодекс
- ДКУ** — Державне казначейство України
- ДСБЕЗ** — Державна служба боротьби з економічною злочинністю
- ЄРДР** — єдиний реєстр досудових розслідувань
- ЗМІ** — засоби масової інформації
- КК** — Кримінальний кодекс
- КПК** — Кримінальний процесуальний кодекс
- МВС** — Міністерство внутрішніх справ
- НБУ** — національний банк України
- ОВС** — органи внутрішніх справ
- ОРД** — оперативно-розшукова діяльність
- ОРЗ** — оперативно-розшуковий захід
- СБ** — Служба безпеки
- СОГ** — слідчо-оперативна група
- УБОЗ** — Управління по боротьбі з організованою злочинністю

ПЕРЕДМОВА

Економіка України є фундаментальною засадою її розвитку як суверенної і незалежної, демократичної, соціальної, правової держави, розбудова якої задекларована в ст. 1 Конституції України. Водночас за весь період незалежності України на розвиток її економіки негативно впливають два взаємопов'язані та взаємовпливові фактори: корупція державної влади, яка знижує ефективність промислової політики, спонукає бізнес діяти у тіньовому секторі, що призводить до порушення податкового і регулюючого законодавства, а також криміналізація фактично всіх галузей господарювання і, перш за все, сфери приватизації, підприємницької діяльності, кредитно-банківської і бюджетної систем, зовнішньоекономічної діяльності.

Злочини в сфері економіки (економічні злочини) причиняють значні збитки державі, суспільству та окремим громадянам, завдаючи шкоду різним формам власності, авторитету органів державної влади та управління. Тому для України, в сучасних умовах її розвитку, проблема економічних злочинів є надзвичайно актуальною, що є причиною запровадження на кафедрі правосуддя юридичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка спеціальної дисципліни «Розслідування економічних злочинів», яка включає в себе теми з розслідування найбільш поширених та найбільш небезпечних: шахрайство з фінансовими ресурсами, незаконне відшкодуванням ПДВ, фіктивне підприємництво, порушення бюджетного законодавства, легалізація (відмивання) грошових коштів, здобутих злочинним шляхом, з використанням кредитно-банківської системи.

Відповідно до навчальної програми цієї дисципліни авторським колективом кафедри правосуддя підготовлений навчальний посібник «Розслідування економічних злочинів».

В ході підготовки навчального посібника широко використане законодавство, що регламентує правовідносини в економічній сфері та розслідування економічних злочинів, матеріали практики, а також наукові праці провідних вітчизняних та зарубіжних фахівців П. П. Андрушка, Н. М. Ахтирської, П. С. Берзіна, В. І. Василичука, А. Ф. Волобуєва, О. М. Джужі, О. О. Дудорова, О. Г. Кальмана, Н. С. Карпова, І. І. Когутича, В. А. Колесника, В. О. Коновалової, О. Є. Користіна, В. В. Лисенка, В. Г. Лукашевича, Є. Д. Лук'янчикова, Г. А. Матусовського, О. М. Моїсеєва, В. О. Навроцького, Є. В. Невмержицького, М. В. Салтевського, Є. Л. Стрельцова, О. Ю. Татарова, В. Я. Тація, В. В. Тіщенко, В. П. Цимбала, С. С. Чернявського, В. Ю. Шепітька, М. П. Яблокова та ін.

Автори висловлюють щирі подяку за рецензування навчального посібника докторам юридичних наук В. В. Лисенку, О. Ю. Татарову, С. С. Чернявському, а також кафедрі правосуддя юридичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка й науково-консультативній раді Головного слідчого Управління МВС України, зауваження та побажання яких використані при підготовці цього видання до друку.

ТЕМА 1

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЕКОНОМІЧНИХ ЗЛОЧИНІВ

1. **Поняття та сутність економічних злочинів**
2. **Класифікація економічних злочинів**
3. **Криміналістична характеристика економічних злочинів**

1. Поняття та сутність економічних злочинів

Економіка держави являє собою комплекс суспільного виробництва (народного господарства), який містить відповідні галузі (види виробництва, послуг, обміну і споживання). Економіка розглядається також як сукупність економічних відносин, що склалися певним чином, основу яких складають відносини власності.

Проблема економічних злочинів виникла у зв'язку з реформуванням «соціалістичної економіки» в економіку ринкову з власною їй приватною власністю, духом вільної підприємницької діяльності та різноманітними організаційними формами суб'єктів цієї діяльності. Дуже швидко виявилось, що частина представників цих «суб'єктів» у взаємодії зі службовими особами певних сегментів державного апарату стала вдаватися до злочинного збагачення,

використовуючи ринкові механізми. Для протидії цьому явищу у вітчизняне кримінальне законодавство у поспішному порядку почали вноситися зміни. Таким чином, поряд з традиційними з'явилися нові злочини, обумовлені ринковими перетвореннями.

На жаль, на сьогодні є всі підстави констатувати, що економіка є чи не головним плацдармом, на якому розгортаються кримінальні баталії в Україні. Злочинність у цій сфері досягла такого якісного рівня, що стала визначати характер і напрямки реалізації реформ не тільки у цій сфері, але й в системі державного будівництва, правоохоронної діяльності та інших. Серед негативних явищ у сфері державної економіки, що гальмують процес реформування суспільства, варто відзначити саме зростання тіньової економіки та поширення економічної злочинності. Економіка стає підвладна кримінальним проявам під впливом недоліків у системі її регулювання.

Економічна злочинність, що розвивається у надрах сучасного підприємництва, завдає значні втрати державі. Вона здатна не лише дестабілізувати основні підвалини соціально-економічної системи держави, але й взагалі перевести економіку країни на кримінальний рівень. Характерними ознаками сучасної економічної злочинності в Україні є, передусім, високий рівень її латентності, динамічність і швидка адаптація злочинців до нових умов і правил господарювання, стійкий характер злочинної діяльності організованих груп у формі злочинного бізнесу під прикриттям легальної фінансово-господарської діяльності, наявність злочинних зв'язків на міжрегіональних, транснаціональних рівнях, застосування засобів протидії правоохоронним органам, використання з цією метою численних корумпованих важелів впливу і сучасних інформаційно-технічних можливостей.

Економічні злочини являють собою суттєву небезпеку для суспільства не лише через значну поширеність та різноманітність проявів злочинної економічної діяльності, але й через соціально небезпечний характер цих діянь. Злочинна діяльність виводить з-під контролю податкових та інших державних органів величезні суми, використовуючи значну частину цих коштів на відтворення і розширення незаконного бізнесу, а також на утримання корумпованих чиновників і вкладення в легальну частину економіки.

Несприятлива криміногенна ситуація у сфері економіки, що склалася в Україні, ставить перед криміналістичною наукою завдання системного вивчення сутності нових кримінальних процесів в економіці, їх генезису, кількісних та якісних тенденцій розвитку, пізнання загальних закономірностей структурних елементів криміналістичної характеристики економічних злочинів, пошуку та запровадження у практику нових, ефективніших форм і методів протидії злочинним проявам у цій сфері.

Отже, економічна злочинність — це економічна діяльність, здійснювана систематично, на професійній основі, методами, забороненими в законі, спрямована на отримання прибутку і здатна чинити істотний вплив на формування й функціонування господарського механізму.

Поняття «економічні злочини» останнім часом увійшло в широкий науковий обіг і використовується в дослідженнях з кримінального права, кримінології, криміналістики та інших наук. Використовується цей термін також і в офіційних статистичних даних про стан злочинності. Але при цьому в поняття, що розглядається, вкладається різний зміст. Результати аналізу нормативно-правових актів, статистичних даних, відповідних наукових публікацій свідчать, що в різних випадках до економічних відносять різні види злочинів.

У зв'язку з цим важливо підкреслити, що зміст терміну «економічні злочини» залежить від того, який предметний сектор він обслуговує. З урахуванням цього можна виділити кримінально-правовий, кримінологічний і криміналістичний аспекти поняття економічні злочини.

Кримінально-правовий аспект поняття економічних злочинів полягає у визначенні видів злочинів, що традиційно класифікуються за родовим об'єктом посягання, яким є економіка, тобто сукупність господарських (економічних) відносин. Цим, насамперед, характеризується їх кримінально-правова сутність. Таке визначення має на меті відповідну систематизацію злочинів у кримінальному законодавстві. У цьому плані економічні злочини розглядаються як передбачені кримінальним законом діяння, спрямовані на порушення відносин власності (майнових відносин) та існуючого порядку здійснення господарської діяльності.

У правозастосовній діяльності та окремих наукових дослідженнях поняттям “економічні злочини” охоплюються здебільшого діяння, що вчинюються у господарській сфері, передбачені у главі VII “Злочини у сфері господарської діяльності”, деякі види посягань на власність, окремі посадові злочини, виготовлення або збут підроблених грошей та цінних паперів та інші. При цьому факультативним об’єктом таких посягань можуть бути інші суспільні цінності та блага. Адже у кримінально-правовому аспекті економічні злочини — це складна сукупність кількох десятків складів злочинів, передбачених різними главами Кримінального кодексу України, основним об’єктом яких є суспільні відносини у сфері економіки.

Визнані сьогодні економічними злочинами суспільно-небезпечні діяння можуть бути умовно поділені на “традиційні” (посадові розкрадання, обман покупців тощо) та “нові”. Але, не зважаючи на існуючі проблеми їх визначення, кримінально-правова система економічних злочинів є інструментом, який полегшує відмежування одних видів злочинів від інших, визначення ступеня їх суспільної небезпечності та справедливого виду і міри покарання.

Кримінологічний аспект поняття економічних злочинів, пов’язаний з особливостями предмета кримінологічних досліджень та полягає у визначенні структури економічної злочинності як масового негативного явища (його кількісних і якісних показників), зв’язку з іншими злочинами та проявами девіантної соціальної поведінки.

Класифікації і характеристики економічних злочинів, побудовані за ознаками кримінологічного характеру мають на меті визначення факторів, що детермінують злочинність, а також розробку відповідних заходів для їх усунення чи, принаймні, послаблення. Тому кримінологічна інтерпретація економічних злочинів має тенденцію до розширення цього поняття у порівнянні з його кримінально-правовим аспектом.

Отже, економічні злочини у кримінологічному аспекті — це діяння (дії чи бездіяльність), вчинені з завуальованим протиправним використанням легітимних технологічно-облікових операцій, фінансово-правових інструментів, організаційно-регулятивних та контрольно-управлінських прав і повноважень, які з корисливих

чи інших протиправних мотивів (підрив репутації, розголошення комерційної таємниці тощо) посягають на відносини, що охороняються кримінальним законом, пов'язані з фінансово-господарськими, господарсько-регулятивними, технологічно-обліковими і цивільно-правовими операціями щодо цивільного обороту коштів, речей, прав, дій.

Криміналістичний аспект поняття економічних злочинів сформувався у зв'язку з труднощами у практиці правоохоронних органів щодо виявлення й розслідування цих злочинів, що виникли в силу їх новизни, та вимагають накопичення відповідних знань про механізми їх вчинення, розробки ефективних методик їх розслідування. Вирішувати ці суто криміналістичні завдання, використовуючи при цьому поняття економічних злочинів та їх класифікації, «запозичені» з кримінального права та кримінології (чи у їх поєднанні) не вдається. Наприклад, чи можна розробити єдину методiku розслідування таких злочинів, як крадіжка (ст. 185 КК України); привласнення, розтрата майна чи заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем (ст. 191 КК України); шахрайство (ст. 190 КК України), викрадення шляхом демонтажу та іншими засобами електричних мереж, кабельних ліній зв'язку та їх обладнання (ст. 188 КК України). Очевидно, що відповідь буде негативною, оскільки названі злочини кардинально відрізняються один від одного місцем вчинення, типовою слідовою картиною тощо і, відповідно, завданнями розслідування та засобами їх вирішення. Що спільного може бути, наприклад, між крадіжкою й економічним шахрайством? Помилка полягає у тому, що вказана класифікаційна група злочинів побудована не за криміналістичними ознаками, а фактично за кримінально-правовими (злочини проти власності) і кримінологічними (заволодіння майном без застосування насильства) аспектами.

У криміналістичному аспекті на сьогодні як вітчизняною, так і зарубіжною наукою єдиного загальноприйнятого визначення поняття «економічні злочини» також не сформульовано.

За результатами аналізу криміналістичної літератури з цього питання можна дійти висновку, що криміналістичне визначення поняття «економічні злочини» зводиться до того, що під ним слід

розуміти корисливі умисні діяння, що вчиняться особами, які виконують певні функції у сфері економічної діяльності (виробництво, обслуговування), а також особами, пов'язаними з регулюванням такої діяльності та контролем за нею.

Важливою ознакою економічних злочинів є їх кримінологічна однорідність, тобто детермінованість однаковими соціально-економічними та організаційними факторами. Саме за цією ознакою не можна відносити до економічних такі діяння, як, наприклад, диверсія, шпигунство, тероризм тощо. Вони хоча й посягають на економічну систему, проте детерміновані зовсім іншими чинниками. Оскільки злочинність взагалі певною мірою детермінована економічними факторами, не правильним буде стверджувати, що будь-який, зумовлений ними злочин є саме економічним. Для визнання його таким потрібна наявність зв'язку із конкретними особливостями економічного, господарського механізму. Особа, яка вчинила економічний злочин, тією чи іншою мірою використовує такі особливості, оскільки інакше — діяння втрачає ознаки економічного делікту. Так, наприклад, грабіж та розбій з метою заволодіння державним або колективним майном хоча й заподіюють шкоду економічним відносинам власності, проте не є економічними злочинами через відсутність їх зв'язку з господарським механізмом.

В основі економічного злочину лежать саме порушення правил нормативного характеру, що регулюють порядок та умови здійснення відповідної економічної діяльності, регламентують права й обов'язки її учасників (закони та підзаконні акти: державні стандарти, інструкції, накази тощо). Наприклад, ухилення від оподаткування передбачає порушення податкового законодавства; фіктивне підприємництво — законодавства, що регламентує порядок здійснення підприємницької діяльності; незаконне одержання кредиту — законодавства з питань кредитно-банківської діяльності тощо.

Аналіз правоохоронної практики дає підстави сформулювати загальний методологічний принцип розкриття злочинів економічного спрямування. Сутність цього принципу полягає в тому, що для встановлення допущених порушень, треба зіставити дані про те, яким чином мала здійснюватися певна економічна діяль-

ність (операція, технологічний процес тощо) із даними про те, як вона здійснювалась насправді. Сказане пояснюється передусім тим, що будь-який прояв результатів взаємодії події злочину з економічною системою набуває форми порушення звичайно існуючих зв'язків, системи економічних показників, правил нормативного характеру. Дослідження діючих тут закономірностей дає можливість побудувати класифікацію ознак злочинів виходячи з їх відображення у системах економічної інформації та розробити економіко-криміналістичні методики розпізнання таких ознак. До того ж, будь-які економічні відносини та пов'язані з ними злочинні дії дістають закономірне відображення в технологічних, бухгалтерських та інших документах господарюючих суб'єктів, матеріалах перевірок органів державного контролю та нагляду. Остання обставина важлива з точки зору спільності механізму слідоутворення у широкому розумінні, а звідси — напрямів організації і методики розкриття та розслідування, надає право відносити економічні злочини до криміналістично однорідної групи.

Ще одна істотна ознака економічних злочинів, що впливає з попередньої: їх суб'єктом може бути лише особа, яка безпосередньо виконує господарські функції або "включена" до системи зв'язків та відносин, на які ці злочини посягають. Так, наприклад, економічним злочином слід вважати не будь яке розкрадання майна, а лише вчинене працівником підприємства, який мав доступ до цього майна, або майно було ввірено працівникові, або особа виконувала стосовно майна адміністративно-розпорядницькі чи організаційно-господарські обов'язки.

Економічні злочини — окремий клас злочинів, елемент загальнішого рівня класифікації — злочинів, пов'язаних із професійною діяльністю. Остання ознака важлива з точки зору методики розслідування, незважаючи на істотні розбіжності, у кримінально-правовій кваліфікації вона виступає об'єднуючим фактором для усієї множини злочинів у сфері економічної діяльності. Отже, суб'єктами економічних злочинів є працівники управлінських, виробничих, комерційних структур та інші фізичні особи — суб'єкти підприємницької діяльності, які реалізують професійні функції у сфері економіки.

Часто поняття «економічні злочини» та «злочини у сфері економіки» розглядаються як тотожні. У цьому випадку економічні злочини (наприклад, розкрадання, крадіжки, хабарництво) розуміються як злочини корисливі, майнові і разом з тим — це злочини, що вчиняються у сфері економіки; а економічна злочинність — це сукупність корисливих посягань на власність, порядок управління народним господарством, що вчиняються особами, які займають певні соціальні позиції в структурі економіки та виконують повноваження, пов'язані з цими позиціями.

Дійсно, у вітчизняній та зарубіжній науці поняття «економічні злочини», введене в наукову мову останніми роками, як за змістом, так й етимологічно співпадає з поняттям «злочини у сфері економіки», але останнє, на наш погляд, слід розглядати у більш широкому розумінні, охоплюючи не лише економічні злочини, але й інші суспільно-небезпечні діяння, які хоча й посягають на економічні відносини, але вчиняються не у зв'язку з виконанням професійних функцій у процесі здійснення економічної діяльності. Суб'єктами цих злочинів є «сторонні» особи: ті, які вчинюють їх «зовні» (крадіжка, розбій, грабїж, вимагання тощо) або ті, що не беруть участі в легальній економічній діяльності, але завдають їй шкоди шахрайськими діями, іншими злочинами, пов'язаними з виготовленням предметів, що охороняються монополією держави, протидією законній економічній діяльності тощо.

Для злочинів у сфері економіки — більш широкого класифікаційного рівня, характерна, в першу чергу, спільність об'єкту посягання, яким є економічні відносини, відносини власності всіх форм, відносини господарювання (підприємництва) — тобто, в широкому розумінні — економічна система країни. Тобто до злочинів у сфері економіки слід відносити суспільно-небезпечні діяння, де економічні відносини виступають як основним об'єктом посягання (злочини проти власності та у сфері господарської діяльності), так і злочини, де вони стають додатковим або факультативним об'єктом (злочини у сфері службової діяльності, окремі «комп'ютерні» злочини тощо).

Отже, в криміналістичному аспекті економічні злочини — це сукупність передбачених кримінальним законом, однорідних за ме-

ханізмом слідоутворення, умисних або необережних діянь, що посягають на економічні відносини, регламентовані відповідними правилами нормативного характеру, вчинені особами, які безпосередньо включені у систему економічних зв'язків та відносин, реалізують свої професійні функції в процесі здійснення економічної діяльності.

Застосування такого вузького тлумачення досліджуваної категорії створює додаткові переваги як у концептуальному, так і практичному аспекті. Насамперед, дозволяє уникнути плутанини при трактуванні поняття "економічна злочинність", ввести впорядковану систему обліку економічних злочинів та оцінки результатів боротьби з ними, розмежувати у практичній діяльності функції кількох правоохоронних підрозділів та служб (карного розшуку, ДСБЕЗ, УБОЗ, податкової міліції та ін.), сконцентрувати зусилля на боротьбі з економічними злочинами як наймасштабнішим, економічно руйнівним і соціально деструктивним видом злочинності.

Сформульоване поняття та криміналістичний аналіз економічних злочинів є науковим підґрунтям для формування спеціальних методик розслідування окремих їх видів (груп). Загальні положення методики розслідування економічних злочинів містять результати пізнання теоретичних і методологічних проблем аналізу й оцінки об'єкта дослідження, дослідження концепції криміналістичної характеристики економічних злочинів як основи формування окремих методик розслідування, вивчення загальних структурних складових спеціальних методик, закономірностей організації і проведення розслідування та ін. Спеціальні ж методики розслідування розробляються на основі загальних положень відповідно до потреб слідчої практики. Вони можуть бути сформовані як на груповому (відповідно до окремих галузей економічної діяльності), видовому (відповідно до норм Особливої частини КК України), внутрішньовидовому (наприклад, розслідування розкрадань у різних сферах господарювання), так і на позавидовому (критеріями для формування таких методик виступають інші криміналістично значимі фактори) рівні.

2. Криміналістична класифікація економічних злочинів

До однієї з теоретичних методологічних проблем розслідування економічних злочинів належить розробка їх криміналістичної класифікації.

Проблема побудови загальної системи криміналістичної класифікації економічних злочинів привертала увагу багатьох вчених-криміналістів, у зв'язку з чим спостерігаються різні підходи до підстав класифікації, назв класифікаційних груп, а також розробки криміналістичних методик розслідування їх окремих видів. Разом з цим, теорія та практика розслідування показали, що запропоновані підходи до формування теорії криміналістичної класифікації економічних злочинів виявилися не зовсім доцільними через численні підстави, покладені в основу класифікації.

Загальні підходи до підстав класифікації злочинів запропонував Р. С. Белкін. На його думку, криміналістична класифікація злочинів — це система, яка будується на підставі кримінально-правової характеристики злочинів. Вона включає класифікацію злочинів за суб'єктом злочину (одноосібно, групою, повторно, вперше); за об'єктом злочинного посягання, за об'єктивною стороною (за способом вчинення та способом приховання злочину) та за суб'єктивною стороною вчинення злочину.

Для виявлення спільних ознак окремих видів (груп) злочинів потрібно виділити певні загальні закономірності, властиві класові злочинів, в основі яких, відповідно до запропонованої ним концепції, лежать особливості об'єкта, предмета, суспільно-небезпечних наслідків, суб'єкта, потерпілого, мотиву та мети злочинного посягання.

Необхідно зазначити, що відсутність в науці єдиного концептуального розуміння поняття економічних злочинів викликає значні труднощі стосовно їх єдиної класифікації. Сьогодні, в своїй більшості, ці діяння традиційно групуються за загальним правилом — законодавчою підставою, тобто найменуванням порушених норм кримінального закону, або за об'єктом посягання. Іноді таке групування подається у вигляді переліку кримінально-караних

діянь у сфері економіки. Але класифікація злочинів у методиці розслідування повинна ґрунтуватися не на їх кримінально-правовій характеристиці, а на криміналістичній — за способом вчинення злочинів, за особою злочинця, засобами вчинення тощо.

Отже, потреба класифікації економічних злочинів, підставою для якої виступали б криміналістично значущі ознаки, є досить актуальною, оскільки групування злочинів, виходячи з криміналістичних критеріїв, важливих з точки зору механізму утворення інформації про злочин, сприяє індивідуалізації прийомів і методів розкриття та розслідування окремих видів (груп) таких діянь, що має в кінцевому підсумку сприяти підвищенню професіоналізму в боротьбі зі злочинністю.

Однак, під час класифікації економічних злочинів потрібно враховувати також і чинник неоднакового тлумачення сутності цього явища фахівцями різних галузей знань, наприклад, юридичних, економічних тощо, оскільки об'єкт вивчення в цьому випадку знаходиться на стику суспільних відносин.

Оскільки криміналістична та кримінологічна класифікації не можуть абсолютно співпадати з класифікацією кримінально-правовою, то процес класифікації економічних злочинів не обмежений рамками діючого кримінального законодавства та надає дослідникам певну свободу у виборі підходів та критеріїв, що значною мірою спрощує можливість знаходження у майбутньому конструктивних методологічних рішень.

Оскільки головним фактором, що визначає специфіку досліджуваних злочинів, є їх зв'язок з економічною діяльністю, то й їх класифікація зумовлюється відповідною класифікацією економічної діяльності за галузевим принципом. Виходячи з цього, найбільш універсальною вбачається класифікація економічних злочинів, в основу якої покладений критерій сфери економічної діяльності, на відносини в якій посягає той чи інший вид (група) економічних злочинів:

- злочини у сфері господарювання та підприємницької діяльності;
- злочини у сфері фінансових відносин;
- злочини у сфері виконання бюджету;

- злочини у сфері оподаткування;
- злочини у сфері захисту від монополізму та недобросовісної конкуренції;
- злочини у сфері обслуговування населення;
- злочини у сфері приватизації.

В практичному аспекті визначення та класифікація економічних злочинів дозволяє виробити загальні методологічні підстави для формування спеціальних криміналістичних методик розслідування окремих їх видів (груп).

У науці представлені й інші погляди науковців на класифікацію економічних злочинів. Так А. Ф. Волобуєв вважає, що технології злочинної діяльності поєднують у собі комплекси взаємно пов'язаних злочинів проти власності, господарських, посадових, «комп'ютерних» злочинів і набувають ознак системної діяльності. Одним із головних факторів існування комплексу злочинів як системи, на його думку, є наявність між злочинами такого зв'язку, що поєднує їх у єдиний ланцюг злочинної поведінки. Цей ланцюг характеризується наявністю основних і підпорядкованих злочинів. При чьому підпорядковані злочини виступають формою, способом чи необхідною умовою вчинення злочину основного¹.

До основних (предикатних) економічних злочинів належать ті, що безпосередньо спрямовані на заволодіння чужим майном чи одержання іншої незаконної вигоди. Наприклад, такими можуть бути визнані: шахрайство (ст. 190 КК України); заволодіння чужим майном шляхом зловживання службовим становищем (ч. 2 ст. 191 КК України); ухилення від сплати податків, зборів інших обов'язкових платежів (ст. 212 КК України).

До підпорядкованих злочинів можуть бути віднесені: незаконні дії з документами на переказ, полатіжними картками та іншими засобами доступу до банківських рахунків, обладнанням для їх виготовлення (ст. 200 КК України); фіктивне підприємництво (ст. 205 КК України); легалізація (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом (ст. 209 КК України); нецільове використання бюджетних

¹ Волобуєв А. Ф. Фиктивное предпринимательство как способ сокрытия тяжких экономических преступлений / А. Ф. Волобуев // Российская юстиция. — 2001. — № 6. — С. 54–55.

коштів, здійснення видатків бюджету чи надання кредитів з бюджету без встановлених бюджетних призначень або їх перевищенням (ст. 210 КК України); доведення до банкрутства (ст. 219 КК України); підроблення документів, які подаються для реєстрації випуску цінних паперів (ст. 223–1 КК України); виготовлення, збут та використання підроблених недержавних цінних паперів (ст. 224 КК України); підроблення документів, печаток, штампів та бланків, збут чи використання підроблених документів, печаток, штампів (ст. 358 КК України); зловживання владою або службовим становищем (ст. 364 КК України); службове підроблення (ст. 366 КК України); злочини у сфері використання електронно-обчислюваних машин (комп'ютерів, систем та комп'ютерних мереж (ст. ст. 361–363 КК України).

3. Криміналістична характеристика економічних злочинів

Криміналістична характеристика економічних злочинів розробляється шляхом виокремлення їх криміналістично значущих ознак, особливостей, закономірних зв'язків між ними, характерних для певного регіону, періоду, соціально-економічної ситуації, криміногенної обстановки. Саме у цьому полягає основне призначення криміналістичної характеристики злочинів.

Головним у сутності криміналістичної характеристики економічних злочинів є те, що в ній відбиваються особливості певної класифікаційної сукупності злочинів, що мають значення для їх розкриття та розслідування. Такі особливості називають «криміналістично значимими», вони являють собою комплекси типових змін у вигляді ознак, слідів у широкому розумінні, характерних для певних множин злочинів.

Для розробки наукових рекомендацій щодо виявлення та розкриття злочинів, всебічного, повного та об'єктивного дослідження пов'язаних з ними обставин, необхідне не тільки узагальнення оперативного-розшукового й слідчого досвіду, судової практики, але й більш глибоке комплексне дослідження самих злочинів певного виду, фактологічних та статистичних даних про них.

Для з'ясування сутності криміналістичної характеристики економічних злочинів необхідно розглянути питання її класифікації. У криміналістичній літературі більшість авторів виділяють криміналістичну характеристику групи й виду злочинів. Однак не всі криміналісти поділяють думку про необхідність загальної (для всіх злочинів) криміналістичної характеристики та характеристики конкретного злочину. При зазначеній відмінності в підходах до даної проблеми склалася основа класифікації видів криміналістичної характеристики злочинів за рівнем, широтою охоплення розкритих ними явищ, яка виглядає наступним чином: криміналістична характеристика конкретного злочину; криміналістична характеристика групи, виду, різновиду злочинів; криміналістична характеристика класу злочинів; загальна криміналістична характеристика злочинів.

У загальному пізнавальному аспекті така класифікація логічно відображає природний хід будь-якого процесу, що здійснюється від конкретного (приватного) через особливе до загального. Тому мають рацію ті автори, які виділяють криміналістичну характеристику конкретного злочину — як частку певної сукупності однорідних діянь, на основі яких виводяться видові, групові та більш загальні криміналістичні характеристики.

Загальна криміналістична характеристика класу злочинів має вищий ступінь узагальнення по відношенню до криміналістичних характеристик груп, видів злочинів. Прикладом цього є криміналістична характеристика класу економічних злочинів.

Таким чином, в широкому, загальнотеоретичному плані можна говорити про криміналістичну характеристику економічних злочинів як про систему, що містить сукупності «криміналістично значущих» ознак, притаманних саме цим злочинам. Такий висновок будується на аналізі вже відомих, розроблених криміналістичних характеристик злочинів окремих груп і видів, їх науковому узагальненні, що становить основу розвитку загального вчення про криміналістичну характеристику злочинів.

Як і будь-яке системне утворення, криміналістична характеристика злочинів складається із взаємопов'язаних складових частин — елементів. У літературі по-різному визначаються види таких

елементів та їх кількість: від прямого слідування системі елементів складу злочину до переліку «криміналістично значущих» елементів, що не завжди структурно узгоджується з системою кримінально-правової характеристики певного виду злочину.

Криміналістичний аспект характеристики злочинів перш за все підпорядкований завданням доказування у кримінальному провадженні. Тому структура криміналістичної характеристики злочину будується на основі системи обставин, що входять до предмету доказування, елементів складу злочину, передбачених відповідними статтями КК України. Разом з тим, криміналістична характеристика злочинів ширша їх кримінально-правової та кримінально-процесуальної характеристик, оскільки включає в себе не тільки елементи, що містять обставини, що мають кримінально-правове значення, але й ряд компонентів, що враховують дані, використання яких необхідне для перевірки та уточнення цих обставин. Таким чином, конкретизація криміналістичної характеристики відбувається за рахунок виділення певних компонентів (наприклад, механізму злочину, прийомів злочинних способів, обстановки і умов вчинення злочину та ін.), що мають у ряді випадків вирішальне значення для розслідування злочину.

При цьому певні елементи криміналістичної характеристики можуть містити компоненти, що відносяться до інших юридичних характеристик злочину, наприклад, елемент «особа злочинця» може містити відомості, пов'язані з певними психологічними чинниками, що впливають на формування й досягнення злочинної мети.

На сьогодні склалися два основних підходи до побудови криміналістичної характеристики економічних злочинів. Один із них являє собою описання певних елементів і називається елементним, інший — описання фаз злочинної діяльності й називається фазовим. Можна також говорити про табличну й графічну будови структури.

В криміналістичній літературі представлені наступні структурні елементи криміналістичної характеристики економічних злочинів (у формі таблиці):

РОЗСЛІДУВАННЯ ЕКОНОМІЧНИХ ЗЛОЧИНІВ

Суб'єкти (суб'єктивні фактори)	Ситуа- ція (об'єктивні фактори)	Способи ви- конання зло- чинних дій	Сліди злочи- ну (джерела інформації)
статус, мотив, цільова установ- ка, злочинні зв'язки, рольові функції, властивості характеру, пристрасті	місце, час, предмет, технологія, документообіг, кон'юнктура, рівень проти- стояння службам ОВС	засоби, процедури	особи, документи, речі

«Фазовий» підхід до структури криміналістичної характеристики злочинів представлений здебільшого у вигляді чотирьох фаз (етапів, стадій) злочинної діяльності: перша включає в себе кримінальний збір та оцінку даних про можливості й передбачувані вигоди вчинення злочину, друга охоплює безпосередню підготовку до реалізації злочинного задуму, третя полягає в його здійсненні і четверта — у розвитку злочинної діяльності.

На наш погляд, найбільш ефективним для формування та удосконалення окремих криміналістичних методик є елементний підхід до побудови криміналістичної характеристики економічних злочинів, що включає в себе:

1) предмет злочинного посягання: грошові кошти, цінні папери, матеріальні цінності у вигляді сировини, матеріалів, напівфабрикатів, джерел енергії, готових виробів з урахуванням їх споживчої вартості тощо;

2) обстановка та умови вчинення злочину: відомості про місце вчинення злочину як частину матеріального середовища (житлові, виробничі, офісні, складські та інші приміщення, ділянки місцевості, що характеризуються наявністю різних предметів, машин, устаткування і т. д.); час вчинення злочину (сезонність робіт, звітні періоди тощо). Для багатьох економічних злочинів цей елемент пов'язаний також із особливостями нормативно-правового регулювання сфери діяльності, виду виробництва тощо, умов, що визна-

чаються технологічним процесом або операцією, системою обліку та звітності, зберігання і руху грошових коштів і матеріальних цінностей, документообігу (оформлення та використання планових, проектних, облікових, бухгалтерських, лабораторних, технічних, технологічних, виробничо-господарських, статистичних та інших документів); виду продукції, що використовується, переробляється, випускається чи реалізовується;

3) спосіб вчинення злочину у широкому розумінні, що включає в себе способи підготовки (підшукування відповідних засобів злочину, прийоми створення надлишків сировини, готової продукції, резерву грошових коштів і т. д.), вчинення злочину (дії, прийоми заволодіння майном, його вилучення, збуту, реалізації), приховання злочину, використовувані знаряддя вчинення злочину тощо;

4) типова слідова картина як наслідки злочинної діяльності у вигляді будь-яких, викликаних злочином змін (характерні сліди, їх локалізація і взаємозв'язок тощо);

5) особа злочинця, що характеризується фізичними, соціально-демографічними даними (категорії посадових, матеріально відповідальних та інших осіб, які можуть бути причетними до злочину; фактори, що вплинули на формування та здійснення злочинних цілей, створення злочинної групи, розподіл ролей між співучасниками тощо).

Криміналістична характеристика як накопичувач і джерело відомостей про певні види злочинів виконує інформаційну функцію, являє собою єдину інформаційну систему. У цьому сенсі всі елементи системи теоретично рівнозначні й поділяти їх на основні та другорядні недоцільно. У той же час використання такої інформаційної системи вимагає в кожному конкретному випадку визначення ключового елемента, за допомогою якого можна здійснити «вхід» у систему з метою отримання з неї необхідної інформації. Визначення ключового елемента для конкретного випадку залежить від слідчої ситуації, що склалася на певному етапі розслідування, від того, якими вихідними даними володіє слідчий і які з них необхідно встановити.

Результати аналізу кримінальних проваджень щодо різних видів економічних злочинів доводять, що значна частина економічних злочинів вчиняється способами, ознаки яких не завжди очевидні. Тому їх виявлення й оцінка вимагають, насамперед, знання й використання систематизованого опису злочинних способів вчинення економічних злочинів. Природно, що в таких ситуаціях ключовим елементом стають саме такі способи, їх опис в системах криміналістичних характеристик злочинів.

У ряді випадків важко дослідити механізм незаконних господарсько-фінансових операцій або такі обставини, як час їх вчинення, характер окремих епізодів і в зв'язку з цим — осіб, які можуть бути причетними до них. У вирішенні зазначених завдань великого значення набувають рекомендації, побудовані на аналізі закономірних зв'язків, що простежуються між елементами криміналістичної характеристики. У дослідженні таких зв'язків й полягає, перш за все, практичне призначення криміналістичної характеристики злочинів. Принципові можливості використання у розслідуванні злочинів закономірних зв'язків між елементами криміналістичної характеристики полягають у тому, що якщо відомі одні типові обставини, що охоплюються певними елементами, то презюмується існування інших. Це важливо не тільки в слідчих ситуаціях, пов'язаних зі встановленням особи, яка вчинила злочин, але й в ситуаціях, коли відоме коло осіб, які можуть бути причетними до економічних злочинів, однак невідомі способи їх вчинення або інші обставини.

Розглянуті закономірні зв'язки можуть бути однозначними і багатозначними (ймовірнісними). У першому випадку складається такий зв'язок, коли за наявності одних обставин можна вважати існуючими обставини, що відносяться до іншого елемента характеристики. У другому випадку закономірні зв'язки носять імовірнісний характер, встановлюють більший або менший ступінь ймовірності, що визначається на основі узагальнених даних статистичного обрахунку типових ознак масиву вивчених кримінальних проваджень відповідного виду злочину (певного регіону, періоду).

Криміналістичне дослідження закономірних зв'язків обставин, які характеризують злочини певного виду, вимагає застосування спеціально розроблених програм з метою отримання у відносному обчисленні статистичних даних про взаємозв'язки таких обставин відповідно до частоти їх зустрічаємості. У ряді випадків простежується закономірний зв'язок між особами, які можуть бути причетні до певного виду злочину, й способом його вчинення та приховання, застосуванням певних засобів тощо. Такий зв'язок носить імовірний характер і може бути основою для побудови системи типових версій, що використовуються з урахуванням фактичних даних про вадження.

Також необхідно враховувати, що кореляційні зв'язки елементів криміналістично характеристики можуть бути прямими, безпосередніми або опосередкованими щодо інших елементів системи. Наприклад, у багатьох випадках можна простежити прямий зв'язок між елементами «особа злочинця» і «спосіб вчинення злочину», що виражається у тому, що лише особи, які володіють певними характерологічними даними або займають певну посаду можуть використовувати той чи інший злочинний спосіб. У той же час, на цей зв'язок впливають побічні обставини, що відносяться до предмету злочинного посягання і обстановки злочину. Таким чином, можна представити варіанти взаємозв'язків кожного з елементів криміналістичної характеристики злочинів — двох і багатосторонніх, обумовлених особливостями причинно-наслідкового процесу.

Структура зв'язків елементів криміналістичної характеристики економічних злочинів відображає її динамічний, «фазовий» характер, обумовлений послідовним розміщенням елементів у відповідності з послідовністю розгортання злочинної діяльності, починаючи з позиції: 1) «особистість злочинця», що діє в напрямку 2) вибору предмета посягання, 3) в певній обстановці, 4) шляхом застосування певних способів, 5) що викликає відповідні наслідки у вигляді комплексу слідів і збитку.

Питання для самоконтролю

1. Дайте визначення поняття “економічних злочинів”. Розкрийте його сутність.
2. У чому полягають кримінально-правовий, кримінологічний та криміналістичний аспекти визначення поняття “економічних злочинів”?
3. Чи тотожні поняття “економічні злочини” та “злочини у сфері економіки”?
4. Які класифікації економічних злочинів Ви знаєте?
5. У чому полягає значення криміналістичної характеристики економічних злочинів?
6. Охарактеризуйте елементи криміналістичної характеристики економічних злочинів.

ТЕМА 2

РОЗСЛІДУВАННЯ ШАХРАЙСТВА З ФІНАНСОВИМИ РЕСУРСАМИ

1. Криміналістична характеристика шахрайства з фінансовими ресурсами
2. Обставини, що підлягають встановленню у провадженнях про шахрайства з фінансовими ресурсами
3. Особливості початку досудового розслідування, типові слідчі версії у провадженнях про шахрайства з фінансовими ресурсам
4. Типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування та алгоритм дій слідчого у кожній із них

1. Криміналістична характеристика шахрайства з фінансовими ресурсами

У сучасних умовах шахрайство з фінансовими ресурсами являє серйозну загрозу розвитку фінансових інституцій України, наносить вагомі збитки кредитним установам, банкам, виконавчим органам влади та місцевого самоврядування, державі в цілому. У боротьбі з цими правопорушеннями повинні бути задіяні дер-

жавні структури різних відомств, органів і підрозділів. При цьому важлива роль приділяється криміналістичному забезпеченню діяльності із запобігання та розслідування цього виду злочину.

Генеральний департамент банківського нагляду Національного банку України звертає особливу увагу на необхідність дотримання банками та іншими кредитними установами рекомендацій Групи з розробки фінансових заходів боротьби з відмиванням грошей (FATF), що визначають основні ознаки підозрілих й таких, що потребують підвищеної уваги банківських операцій щодо запобігання відмиванню грошей та банківського шахрайства, які мають бути розроблені на їх підставі (Лист НБУ від 06.03.2002 р. N 43-312/1057).

З етимологічної точки зору поняття «шахрайство» має іноземне походження (від польського *szachrajstwo* — крутіїство; від німецького *schachern* — спекулювати, гендлювати; від древньоєврейського *saḥar* — займатися ремеслом мандрівного торговця).

Шахрайство відоме із стародавніх часів і входить у коло так званих традиційних злочинів. Так, у сфері торгівлі Стародавнього Риму, заняття якою вважалось не гідним римського громадянина, а лише було сферою діяльності плебісцита, мали місце підроблення «мір та ваг», що саме по собі вважалось тяжким злочином, а в разі використання підроблених мір і ваг щодо продуктів харчування — діяння утворювало склад тяжкого злочину і жорстоко каралося у вигляді засудження до каторжних робіт для плебеїв і тимчасового вислання чи звільнення із займаної посади для почесних громадян.

У Російській імперії шахрайство законодавчо знайшло своє закріплення і визнавалось злочином вже за часів Івана Грозного в його однойменному Судебнику 1550 року. «... А мошеннику та ж казнь, что и татю. А хто на оманщике взыщет и доведут на него, ино у ищеи иск пропал. А оманщика, как его ни приведут, ино его бити гнутьем...» Отже, ст. 58 Судебника 1550 р. уперше провела розходження між крадіжкою і власне шахрайством. У цій же статті шахрай ототожнюється з «оманщиком», тобто особою, що скоює крадіжку за допомогою обману.

До цього в Короткій редакції «Руської Правди», у Просторовій редакції «Руської Правди», в Уставі князя Ярослава зустрічають-

ся лише такі склади злочинів, як розкрадання, розбій, убивство. Шахрайство (рос. «мошенничество») ж трактується як кишенькова крадіжка (від рос. слова «мошна» — гаманець). Досить пізню появу терміна шахрайства пояснює А. Лохвицький у творі «Курсь русскаго уголовного права» 1871 р. тим, що «обман, хитрость не свойственны быту патриархальному: они показывают в преступнике умственную ловкость».

З часом шахрайство виокремлювалось із загальної кількості корисливих майнових злочинів, набувало нових форм, завдаючи відчутних збитків потерпілим, а тому потребувало реагування державних органів влади і управління.

При Катерині II в Указі 1787 р. шахрайство визначалося так: «буде кто на торгу ... из карман что вымет..., или внезапно что отымет или обманом или вымыслом продаст, или весом обвесит, или мерою обмерит».

Одержання ж кредитів, позичок, позик тощо, а також відповідальність боржників у дореволюційний період розвитку російського кримінального права значною мірою регулювалися нормами не кримінального, а цивільного права. Однак, незважаючи на те, що в карних законах того періоду не було спеціальних норм про відповідальність за незаконне одержання кредиту, аналіз нормативно-правових актів дореволюційної Росії дозволяє стверджувати, що кримінальна відповідальність за вчинення цього діяння встановлювалася загальними нормами. Для кримінального законодавства радянського періоду характерна відсутність норм, спрямованих на забезпечення належної поведінки боржників. У процесі істотного звуження можливих сфер приватнопідприємницької діяльності необхідність існування й розвитку подібних норм була зведена до нуля.

У кримінальному законодавстві України шахрайство з фінансовими ресурсами з'явилося в 1994 році та було віднесено до злочинів у сфері господарської діяльності (Розділ XII Особливої частини КК України «Злочини у сфері господарської діяльності»), оскільки злочинець у разі його вчинення посягає на встановлений законодавством порядок фінансування, кредитування та оподаткування підприємницької діяльності, права і законні інтереси кредиторів.

Елементами криміналістичної характеристики шахрайства з фінансовими ресурсами є:

- предмет злочинного посягання;
- спосіб вчинення злочину;
- обстановка вчинення злочину;
- типова слідова картина злочину;
- особа злочинця.

Предметом злочинного посягання шахрайства з фінансовими ресурсами є суспільні відносини у сфері кредитно-банківських операцій, а саме встановлений законом порядок надання кредитно-фінансової допомоги і податкових пільг суб'єктам господарської діяльності, інтереси кредиторів — органів державної влади, органів влади Автономної Республіки Крим чи місцевого самоврядування, банків та інших.

Поняття «фінанси» походить від латинського — *finantia*, що буквально означає платіж, збір. Фінанси виникли і тривалий час розвивались як система мобілізації коштів, матеріальних і фінансових ресурсів для потреб правлячої еліти, різних форм державних утворень і захисту певної території. Сучасні підходи до розуміння фінансів значно розширили зміст цього поняття. Проте різні погляди на фінанси, викладені в науковій літературі, внесли певну плутанину у визначення цієї економічної категорії. У поняття «фінанси» вкладають різний зміст — це й «фінансові ресурси», і «капітал», і «грошові потоки», і «фінансовий ринок», і «фінансові фонди» тощо. У повсякденному житті поняття «фінанси» часто вживають у значенні «гроші».

Фінансові відносини визначаються як суспільні відносини між державою, юридичними та фізичними особами, що виникають з приводу формування, розподілу, перерозподілу та використання певних грошових фондів.

Об'єктивною умовою реалізації фінансів є наявність фінансових ресурсів, рух яких забезпечується певною грошовою масою. Фінансовими ресурсами, з одного боку, вважається сукупність ресурсів усіх секторів економіки (державного та приватного, колективних підприємств, громадських організацій), з іншого — сукупність грошових фондів, що утворюються у процесі створення, розподілу,

перерозподілу та використання валового внутрішнього продукту і національного доходу за певний період.

Фінанси мають грошову форму вираження, оскільки без руху грошей неможливі фінансові відносини. Гроші є матеріальним носієм фінансових відносин, а їх кількість в обігу (грошова маса) впливає на ефективність функціонування фінансової системи. Сучасній практиці господарювання притаманна певна особливість руху товарних і грошових потоків. Вона полягає в тому, що в моделі економічного кругообігу включаються процеси, пов'язані із заощадженнями, інвестиціями та фінансовими ринками.

Залучення до економічного кругообігу заощаджень та інвестицій ускладнює механізм регулювання грошових потоків, включаючи до моделі кругообігу фінансові ринки. У ринковій економіці розрізняють два способи переливання коштів: пряме та непряме фінансування. Пряме фінансування — це сукупність фінансових ринкових каналів, якими кошти переміщуються безпосередньо від власників до позичальників. Ця форма фінансування включає внески у статутний капітал підприємств і фінансування через отримання позик. Фінансування шляхом внесків у статутний фонд означає, що підприємство отримує інвестиційні кошти в обмін на право володіння частиною його власності.

Фінансування через отримання позик здійснюється за допомогою укладення угод, за якими підприємство отримує кошти в обмін на зобов'язання повернути їх у майбутньому з відсотками, але без надання кредитору прав на будь-яку частину його власності. Таке фінансування здійснюється шляхом отримання банківських кредитів та продажу облігацій.

Другий спосіб фінансування — непряме (опосередковане) фінансування — це сукупність фінансових каналів, якими кошти переміщуються через фінансових посередників. До них належать банки, пенсійні фонди, страхові компанії, інвестиційні фонди, довірчі товариства, фондові біржі та інші інститути. Функції фінансових посередників полягають в акумуляції коштів для подальшого їх розміщення на комерційній основі. Таким чином, поняття фінансів (фінансових відносин) тісно пов'язане з розвитком економічної системи загалом.

Сфера дії фінансових відносин постійно розширюється, набирає нових форм, визначаючи нові підходи до розуміння суті цього поняття. Про це свідчать також наявні відмінності у визначенні поняття «фінанси» західними й вітчизняними економістами. Крім зазначеного, в західних наукових виданнях до фінансових ресурсів часто зараховують також кредитні; при цьому фінанси визначають як управління грошовими операціями, переважно банківськими та кредитними.

Кредитно-фінансові відносини у країні, маючи різноманітні форми прояву, разом утворюють цілісну фінансову систему, кожна ланка якої є носієм певних властивих їй фінансових відносин, що реалізуються у створенні та використанні відповідних грошових фондів. Усі ланки фінансової системи в сукупності відображають державний устрій країни, характеризують ступінь розвиненості її грошових, кредитних, валютних та інших відносин.

Суспільна небезпека шахрайства з фінансовими ресурсами полягає у порушенні, передусім, встановленого законодавством порядку зайняття господарською діяльністю у сфері фінансів. Діяння, спрямовані на незаконне одержання кредитів у банків чи інших кредиторів, порушують нормальне функціонування фінансово-кредитної системи держави в цілому, оскільки знижують її ефективність як важливого джерела фінансування економічного зростання і виконання соціальних програм, позбавляють фінансової допомоги тих суб'єктів господарської діяльності, які її насправді потребують і намагаються отримати у встановленому законодавством порядку.

Небезпека полягає ще й тому, що злочином може бути заподіяна майнова шкода органам державної влади та місцевого самоврядування, банкам або іншим кредиторам. Внаслідок незаконного отримання і використання податкових пільг державний і місцеві бюджети, державні цільові фонди зазнають значних матеріальних втрат.

Шахрайство з фінансовими ресурсами як спосіб ухилення від оподаткування порушує не лише фіскальну, а й регулятивну функцію податків, підриває притаманний для ринкової економіки принцип сумлінної конкуренції, заважає використанню господарюючими суб'єктами у межах закону державної і недержавної фінансової допомоги.

Шляхом вчинення даного злочину в кінцевому рахунку відбувається посягання на таку соціальну цінність, як власність, хоча цей злочин і не має ознак злочинів проти власності. Дійти такого висновку можна, беручи до уваги те, що регламентований законодавчими актами порядок надання кредитів забезпечує по суті здійснення власником своїх повноважень на безпечне розпорядження належними йому на праві власності ресурсами, в тому числі фінансовими, а надання субсидій, субвенцій, дотацій чи пільг щодо податків — забезпечує здійснення цих повноважень щодо державного, комунального та приватного майна або порядку його формування власниками чи уповноваженими на такі дії відповідними органами та їх службовими особами.

Злочинна діяльність при вчиненні шахрайства з фінансовими ресурсами спрямована на незаконне одержання наступних кредитно-фінансових ресурсів: субсидій, субвенцій, дотацій, кредитів чи пільг щодо податків.

Субсидія — допомога у грошовій або натуральній формі, яка надається державою місцевим органам влади, фізичним або юридичним особам, у т. ч. господарюючим суб'єктам, і спрямовується на фінансування конкретних заходів, напрямків економічної і соціальної діяльності.

Субвенція — різновид грошової допомоги, яка спрямовується на фінансування певного заходу, проекту, програми і підлягає поверненню у разі нецільового використання коштів.

Дотацію слід розуміти як вид грошової допомоги, яка надається, як правило, збитковим підприємствам з боку держави для покриття затрат, що не покриваються виручкою від реалізації виробленої продукції, тобто підприємствам, планові затрати на виробництво продукції чи надання послуг у яких перевищують доходи від реалізації виробленої продукції і наданих послуг. Предметом злочинного посягання за ст. 222 КК України є також пільги щодо оподаткування.

Відповідно до ст. 222 КК України *спосіб вчинення шахрайства з фінансовими ресурсами* виражається у діях, які полягають у наданні завідомо неправдивої інформації державним органам, банкам або іншим кредиторам. Неправдивість такої інформації поля-

гає в тому, що на її основі кредитор робить неправильні висновки про справжній фінансовий або господарський стан потенційного позичальника. Якби кредитор володів правдивою інформацією, він не надав би позики взагалі або суттєво скорегував би умови її надання. Така неправдива інформація має міститися в певних документах, які надаються для одержання позики або пільг щодо оподаткування.

Суттєвою ознакою шахрайства з фінансовими ресурсами є застосування обману або зловживання довірою. Під обманом розуміються неправдиві слова, вчинки, дії та ін; те, чого немає насправді.

Шляхом обману винувата особа вводить іншу особу в оману щодо дійсного стану справ. Омана — це неправильне, перекручене відображення предметів, явищ у свідомості людини, неправильне розуміння, судження про щось, помилка в своїх уявленнях, судженнях.

Зловживання довір'ям — різновид обману. Воно полягає в тому, що злочинець для заволодіння майном чи правом на нього використовує близькі, довірчі стосунки з ним. Довіра може обумовлюватися службовими, родинними стосунками, особливою довірливістю потерпілого.

Способи вчинення шахрайства з фінансовими ресурсами досить різноманітні — від простих, які полягають у звичайному перекрученні наданої інформації і розтраті грошових коштів на не передбачені кредитним договором цілі, до складних, які характеризуються довгостроковим етапом підготовки, створенням підставних фірм, розподілом ролей серед злочинців, пошуком спільників у кредитно-фінансових установах і державних органах влади, розробленням складних схем переказу грошей, в тому числі на рахунки в іноземних банках.

Результати аналізу кримінальних проваджень цієї категорії, що розглядалися судами України, показують, що сприятливі для злочинів умови у фінансовій сфері нерідко створювалися самими службовими особами банків (кредиторів). Про це свідчать й результати узагальнень матеріалів кримінальних проваджень, де відзначаються такі фактори, що сприяють вчиненню шахрайств із фінансовими ресурсами:

— порушення встановленого порядку укладання кредитних договорів;

- недостатня обізнаність працівників банків у правовому регулюванні засобів забезпечення кредитів (поруки, гарантії, застави, страхування);
- не проведення банками перевірок поданої суб'єктом документації про його фінансовий стан та платоспроможність;
- не обумовленість кредиту, що надається;
- недостатній контроль цільового використання наданих у кредит коштів та інші.

Результати вивчення матеріалів кримінальних проваджень наведеної категорії свідчать, що у більшості випадків зловмисники діють за наступною схемою:

1) утворюють фіктивну комерційну структуру (або навіть їх мережу) для перерахування на її банківський рахунок коштів, які планується отримати;

2) складають фіктивні документи, які створюють уяву про належний фінансовий стан підприємства;

3) складають фіктивні документи про нібито укладені угоди для обґрунтування кредитного запиту;

4) складають і подають фіктивні документи або неправомірно одержані документи про гарантії повернення кредиту (з метою забезпечення кредиту подається, наприклад, неповноцінне майно або майно, яке вже не належить одержувачу кредиту);

5) укладають кредитну угоду з банком та подають необхідні для цього документи (заявки; копії установчих документів; довідки органів податкової адміністрації; копії контрактів тощо);

6) перераховують грошові кошти, одержані у вигляді кредиту, на рахунки комерційних структур, з керівниками яких досягнута відповідна домовленість;

7) матеріалізують грошові кошти у готівку чи матеріальні цінності;

8) досягають можливості перенесення строку повернення кредиту шляхом підроблення документів про тимчасову відсутність у них коштів (нібито через затримку платежів з боку партнерів), або зникають і переходять на нелегальне становище.

Разом зі способом вчинення, інформативно значимими для розкриття й розслідування зазначених злочинів є відомості про *обстановку вчинення* протиправних операцій.

Обставинці, у якій вчинюється шахрайство з фінансовими ресурсами, властиво недостатньо ретельне вивчення кредитором даних про позичальника, відсутність детальної перевірки його фінансового стану й господарської діяльності, а також контролю за діяльністю позичальника після одержання кредиту.

Підготовка до вчинення протиправних дій нерідко зводиться до фальсифікації документів, що надаються до кредитно-фінансової установи. Зокрема, фальсифікуються анкетні дані клієнта, установчі й реєстраційні документи, бухгалтерська звітність (річна, квартальна й місячна), план-прогноз надходження коштів на рахунки позичальника, техніко-економічне обґрунтування використання кредиту (субсидії, субвенції, дотації), відбувається підкуп співробітників банку або представників інших кредиторів тощо.

Обстановка, що складається, спеціально створюється злочинцями для вчинення вказаних злочинів, формується під впливом різних суперечливих положень чи прогалів у законодавстві, що регулює сферу господарської діяльності, необґрунтованості окремих рішень і механізму їх реалізації в діях відповідних посадових осіб тощо.

Отже, характер обстановки вчинення злочинів є багатоаспектним і охоплює різні питання, пов'язані готуванням, вчиненням, прихованням злочинної діяльності, а також враховує низку чинників суб'єктивного характеру, пов'язаних зі ставленням банківських працівників чи службових осіб інших кредитних установ до своїх обов'язків, рівень їх професійної підготовки.

Вчиненню шахрайства з фінансовими ресурсами сприяє відсутність типових правил надання позик, які б містили основні вимоги до наданих документів, рекомендації для перевірки достовірності даних, інформацію про потенційного позичальника, що повинні бути розроблені спеціалістами банківських установ та представниками інших кредиторів разом із співробітниками правоохоронних органів.

Вчиненню злочину сприяє й те, що в деяких банках не налагоджена взаємодія між службами, що мають відношення до видачі кредитів — кредитним та юридичним відділами, службою безпеки, а також, іноді, й пряма співучасть банківських службовців у вчиненні злочину.

Крім того, шахрайства з фінансовими ресурсами часто вчинюються організованими злочинними групами, що передбачає ретельну підготовку та активні заходи щодо протидії розслідуванню.

Тривалість учинення шахрайства з фінансовими ресурсами складає за даним офіційної статистики від шести місяців до чотирьох років. За цей час злочинці встигають незаконно одержати кредит або скористатися правом на пільгове оподаткування до п'ятнадцяти разів. Нерідко злочинна діяльність у сфері шахрайства з фінансовими ресурсами має багатоепізодний характер.

Шахраї можуть учинити цей вид злочинів у різних територіальних межах. Так, деякі діють на регіональному рівні, інші своїми злочинними діями охоплюють кілька регіонів країни або взагалі виходять за межі національних кордонів.

Типова слідова картина при шахрайстві з фінансовими ресурсами характеризується наявністю матеріальних та ідеальних слідів.

Особливістю механізму вчинення фінансового шахрайства є те, що дії злочинців відображаються в різного роду документах, що виготовляються за допомогою комп'ютерної техніки з сучасними версіями програмного забезпечення, сканерів, принтерів тощо. Крім того, у документи різними способами, у тому числі з використанням сучасних технічних засобів, вносяться певні зміни, що також є слідами злочинної діяльності.

До ідеальних джерел інформації відносяться показання осіб, які володіють необхідними відомостями про обставини вчинення шахрайства з фінансовими ресурсами: службові особи підприємства, установи, організації (директор, головний бухгалтер), власники та засновники суб'єкта підприємницької діяльності, приватні підприємці, а також працівники кредитно-фінансових установ, співробітники податкової інспекції, ревізори тощо. Цей перелік осіб (джерел інформації) може бути продовжений залежно від змісту виконуваної кредитно-фінансової діяльності. Зазначені фізичні особи є носіями інформації про зміст кредитно-фінансових операцій і в цілому господарської діяльності окремих суб'єктів підприємництва, в тому числі й про зміст протиправних дій.

Характеризуючи *особу злочинця* — шахрая з фінансовими ресурсами, слід зазначити, що це, перш за все, «білокомірцевий»

тип злочинців. Ці особи вчинюють злочини без застосування насильства, з використанням неправдивих відомостей з метою отримання фінансових прибутків. За своїм суспільним станом належать до підприємців, є професіоналами високого або середнього рівня у сфері кредитно-фінансових відносин, у більшості випадків добре орієнтуються у законодавстві — податковому, банківському, володіють знаннями з бухгалтерського обліку. Багато з них мають досвід роботи в державному секторі на посадах, пов'язаних із виконанням організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських обов'язків.

Злочинна поведінка шахрая з фінансовими ресурсами, як правило, проявляється у двох формах. Перша з них полягає у відхиленні особи, уповноваженої на виконання посадових обов'язків, у своїй службовій діяльності від встановлених норм. Йдеться про зміну мотивації діяльності, ціннісних орієнтацій, трансформацію законслухняної особи в злочинця. Займаючи певну посаду, така особа вважає за можливе неправомірно використати надані їй повноваження у власних інтересах чи інтересах інших осіб. При цьому відбувається поступове нарощування інтенсивності протиправної поведінки, в результаті чого особа твердо стає на злочинний шлях, допускаючи все небезпечніші прояви. Бувають і ситуативні злочинці, які вчиняють злочини під впливом складних життєвих обставин.

Друга форма злочинної поведінки характеризується тим, що з самого початку зайняття відповідної посади особа зорієнтована на протиправне використання владних повноважень з метою наживи.

Особи, що використовують у злочинних цілях сферу своєї трудової діяльності, прагнуть зберегти чи навіть підсилити там свої позиції, нерідко виявляють ретельність у праці, активність у суспільній діяльності, піклуються про збереження репутації гарного сім'янина, іноді — про підвищення свого освітнього рівня.

Відносно тривале, багатоепізодне вчинення злочинів цього виду із завданням збитків у значних розмірах можливе, переважно, у співучасті, шляхом змови осіб, що займають різне службове становище: керівників підрозділів, бухгалтерських працівників, осіб,

що займаються постачанням і збутом, матеріально відповідальних осіб, а іноді — й втягненням у злочинну діяльність співробітників установи-кредитора.

За ознакою кількості осіб, що приймали участь у вчиненні злочину, можна дійти висновку, що близько 23% злочинів за ст. 222 КК України скоюється одиночками. Це, як правило, приватні підприємці, які особисто підписують всі необхідні для отримання кредиту документи та здійснюють інші дії.

Шахрайство з фінансовими ресурсами вчиняється і організованими злочинними групами як універсальними, так і з обмеженою сферою діяльності. Зокрема, для вузькоспеціалізованих груп, що здійснюють тільки шахрайство з фінансовими ресурсами, характерна невелика чисельність (у межах від двох-трьох до десяти чоловік); порівняно проста організаційна структура побудови з достатньо високим загальнофаховим і злочинним професіоналізмом членів її керівної і навіть виконавчої ланки.

Зазначені групи найчастіше створюються ситуативно-договірним способом (на основі оперативної, але цілком професійної оцінки ситуації, що склалася, з продуманим відбором у групу осіб із відповідною фаховою підготовкою й домовленістю про спільну злочинну діяльність) і на досить короткі строки порівняно зі злочинними групами, які організовуються для участі в довготривалому злочинному бізнесі. Лідери таких груп характеризуються великим ступенем активності при вчиненні злочинів. При плануванні злочину в якості консультантів можуть залучатися спеціалісти з галузей фінансового, податкового права, комп'ютерних технологій, які далеко не завжди бувають повністю інформовані про злочинний характер подібних операцій.

Діяльність універсальних злочинних груп не обмежується вчиненням тільки злочинів цього виду, а може мати безліч напрямків, географічна зона їх злочинних інтересів нерідко сягає за межі України. Для них характерні: а) значна чисельність учасників злочину; б) наявність детального плану вчинення, розробленого із залученням фахівців; в) розроблення складної багаторівневої системи переказів грошових коштів; г) використання декількох фірм (у тому числі фіктивних), що перебувають у різних країнах.

Крім того, для успішного розгляду в кредитно-фінансовій установі «сумнівної» заявки на отримання кредиту, нерідко необхідне прикриття з боку її працівників. У цій ситуації відсоток латентності вчинення фінансових злочинів є великим, оскільки далеко не завжди вдається викрити банківських працівників у сприянні злочинцям, яке, хоча й мало місце, проте заперечується аргументами, що кредит був оформлений формально законно, а про недостовірність наданих позичальником документів їм було невідомо.

Осіб, які належать до персоналу банківських установ, можна умовно поділити на дві групи. До першої слід віднести посадових осіб банку (керівників банківських установ та їх заступників, інші посадових осіб, які відповідають за проведення банківських операцій). Це працівники, які займають відповідне посадове становище, виконують організаційно-розпорядницькі або адміністративно-господарські обов'язки, добре орієнтуються у технологічній обстановці та специфіці кредитних відносин. Особи з числа керівників банківських установ нерідко вирішують питання розподілу банківських кредитних ресурсів, мають широкі ділові та особисті стосунки з клієнтурою та банківським персоналом, володіють важливою банківською інформацією, в тому числі й таємною.

Участь у вчиненні злочину банківських керівників різного рівня є визначальним фактором, що ускладнює розкриття цих діянь, оскільки такі особи, як правило, завжди вміло використовують у злочинних цілях специфіку технологічних процесів та застосовують свої спеціальні знання для приховання слідів злочину.

До другої групи належать технічні працівники (економісти, операціоністи, оператори ЕОМ), які перебувають у трудових відносинах з банківською установою, мають доступ до банківських рахунків підприємства та здійснюють інші банківські операції. Їх, в свою чергу, можна поділити на:

1) осіб, які безпосередньо обслуговують ЕОМ (оператори, програмісти, інженери, технічний персонал тощо). Такі особи не лише володіють спеціальними навичками у сфері користування ЕОМ, програмним забезпеченням, але й можуть застосовувати свої спеціальні знання для фальсифікації даних шляхом зміни початкових вихідних даних;

2) користувачів ЕОМ, які мають відповідну підготовку та вільний доступ до комп'ютерних мереж (бухгалтери, економісти, операціоністи).

За ступенем участі і виконуваними функціями серед учасників фінансових злочинів можна виділити організаторів, виконавців, технічних помічників, консультантів.

Часто зловмисники є співробітниками кредитної установи і виконують функції організаторів і основних вигодонабувачів від проведених операцій. Разом з тим, такі особи можуть залучатися для сприяння вчиненню злочину з середини кредитної установи як виконавці.

Організатори злочинних груп у сфері банківського кредитування, як правило, не афішують своєї участі у шахрайстві й прагнуть скоротити кількість контактів із другорядними учасниками організованої групи, працюють, як правило, у легальних структурах, мають авторитетний статус. Злочинна діяльність вимагає від них глибоких професійних знань у різних сферах економіки. До завдань організаторів злочинних груп входить особиста розробка «схем» злочинної діяльності та безпосередня участь у вчиненні підготовчих дій (визначення банків-кредиторів; складання пакету документів; пошук прикриття з числа корумпованих посадових осіб тощо); втягування потрібних осіб у злочинну діяльність, підбір та розподіл ролей між співучасниками, загальне керівництво злочинною групою; особиста участь у наданні документів до банків; створення фіктивних підприємницьких структур та забезпечення «каналів» безперешкодного руху незаконно здобутих коштів.

Безпосередні виконавці найчастіше обмежено інформовані про суть всієї операції й мають відношення тільки до якої-небудь її частини.

Технічні помічники звичайно залучаються для вирішення організаційних і технічних задач злочинних операцій, наприклад, для організації доступу до баз даних, виготовлення підроблених документів тощо.

Консультанти надають допомогу в створенні інформаційної моделі передбачуваної операції, у розробці фінансових схем з відмивання незаконно отриманих коштів, у роз'ясненні технологій фінансових операцій і т. д.

Інші члени злочинних груп, які реалізують допоміжні функції, підбираються організатором з урахуванням посади або професійних навичок. Переважна більшість співучасників займають відповідні посади в легальних структурах. Такі особи знають про злочинний характер дій та загальний план злочинної операції; особисто беруть участь у вчиненні злочину; іноді виконують "технічні" операції кримінального змісту, не маючи уявлення про загальний характер злочинних дій.

Знання про структуру злочинних груп, розподіл ролей між співучасниками, про їх методи втягування у злочинну діяльність інших осіб, способи зв'язку, прийоми конспірації, форми та напрямки протидії правоохоронним органам мають велике значення для розкриття та розслідування злочинів. Вони є важливою складовою криміналістичної характеристики злочинів у кредитно-фінансовій сфері, повинні бути враховані при формуванні методик розслідування окремих їх видів (груп) і потребують подальшої спеціальної розробки.

Підсумовуючи, слід зазначити, що криміналістична характеристика шахрайства з фінансовими ресурсами має ряд особливих ознак:

- 1) цей злочин вчиняється в кредитно-фінансовій сфері, що певною мірою обумовлює значні суми нанесених збитків;
- 2) способи вчинення шахрайства з фінансовими ресурсами є різноманітними та поділяються на прості (звичайне перекручення наданої інформації і розтрата грошових коштів на не передбачені кредитним договором цілі) і складні (характеризуються довгостроковим етапом підготовки, створенням підставних фірм, розробкою складних схем переказу грошей);
- 3) для шахрайства з фінансовими ресурсами характерне використання як засобів вчинення злочину значної кількості документів (бухгалтерських, банківських, господарських тощо);
- 4) нерідко до вчинення злочину причетні службові особи банку чи інших кредитно-фінансових установ.

2. Обставини, що підлягають встановленню у провадженнях про шахрайства з фінансовими ресурсами

Обставинами, що необхідно встановити у випадку виявлення ознак шахрайства з фінансовими ресурсами є такі:

1) характеристика суб'єкта господарської діяльності (назва, місцезнаходження, вид діяльності, структура);

2) підстави і дотримання встановленого порядку державної реєстрації громадянина-підприємця або іншого суб'єкта господарської діяльності;

3) відповідність статуту діяльності, що здійснюється;

4) відомості про майно суб'єкта господарської діяльності, наявність розрахункових рахунків в установах банків й обіг коштів;

5) характер і зміст фінансово-господарських операцій; дійсність фінансово-господарських документів;

6) платником яких податків є суб'єкт підприємництва; чи має платник податків пільги з оподаткування та якими нормативними актами вони надаються;

7) які документи були надані кредитно-фінансовій установі, державним органам або іншим кредиторам з метою отримання кредиту, дотації, субсидії, субвенції, пільг щодо оподаткування;

8) відповідність показників балансів позичальника та інших документів, що були надані кредитору тим, що є в податковій інспекції;

9) достовірність наданих гарантійних документів;

10) обґрунтованість кредитного проекту (техніко-економічного обґрунтування отримання субсидії, субвенції, дотації);

11) відповідність цільового призначення кредиту, субсидії, субвенції, дотації профілю роботи позичальника;

12) відсутність чи наявність пільг у позичальника;

13) на які рахунки позичальника і до яких банківських установ були переказані від кредитора кошти;

14) цілі витрат одержаних коштів, обставини оборнення їх на готівку та фактичні витрати, доля набутих на кредитні кошти матеріальних цінностей;

15) спосіб незаконного одержання кредиту, субсидії, субвенції, дотації чи пільг щодо оподаткування;

16) особи, причетні до вчинення злочину, ступінь їх участі;

17) наявність причинного зв'язку між діями винуватих осіб та наслідками, що настали;

18) наявність чи відсутність змови між позичальником і співробітниками кредитно-фінансової установи;

19) наявність чи відсутність змови між позичальником і службовими особами державних органів влади, які розпоряджаються розподілом коштів;

20) визначення характеру і розміру збитків, завданих кредитором;

21) розмір прихованих прибутків (доходів) і несплачених податків, інших платежів за окремими звітними періодами, загальний розмір заподіяних державі матеріальних збитків;

22) майно (нерухоме і рухоме), грошові кошти, необхідні для відшкодування завданих збитків;

23) характер і зміст нормативних актів, положення яких були порушені при вчиненні злочину;

24) чи є в діях осіб ознаки інших злочинів (службова недбалість, службове підроблення, ухилення від сплати податків тощо) та інші обставини.

3. Особливості початку досудового розслідування, типові слідчі версії у провадженнях про шахрайства з фінансовими ресурсами

Приводами для внесення відомостей про злочин до Єдиного реєстру досудових розслідувань (далі — ЄРДР) та початку досудового розслідування є:

— заява потерпілої особи (представника юридичної особи — кредитно-фінансової установи, державного органу, іншого кредитора) про факт здійснення протиправних дій;

— безпосереднє виявлення слідчим, прокурором або судом ознак злочину.

На початковому етапі розслідування шахрайства з фінансовими ресурсами основними тактичними завданнями є:

- забезпечення збереження документів, в яких відображені господарські та банківські операції, пов'язані з отриманням субсидій, субвенцій, дотацій, кредитів чи пільг щодо податків;
- встановлення наявності грошових коштів на банківських рахунках суб'єкта господарської діяльності і забезпечення їх збереження для відшкодування завданих збитків;
- встановлення факту відсутності (чи наявності) конкретної господарчої діяльності суб'єкта;
- встановлення дій власників, засновників, керівників суб'єкта господарської діяльності щодо використання кредитних коштів, субсидій, субвенцій, дотацій тощо та прийняття заходів щодо їх відшкодування (наприклад, виплати відсотків за користуванням кредитом);
- попередження спроби підозрюваного зникнути і переховуватися від слідства і суду, а також знищити сліди вчиненого злочину;
- встановлення майнового стану підозрюваного і забезпечення його збереження для відшкодування завданих збитків і забезпечення можливої конфіскації майна;
- виявлення ознак вчинення інших злочинів, зокрема, ухилення від сплати податків, зловживання владою або службовим становищем, службового підроблення тощо.

Розслідування шахрайства з фінансовими ресурсами, що вчинюється з метою отримання суб'єктом оподаткування пільг щодо податків, має ряд особливостей. Перш за все, збитки заподіюються державі, що підкреслює суспільну небезпечність злочину.

Особливістю проваджень про шахрайства, пов'язані з отриманням пільг щодо податків, є те, що вони порушуються в результаті ініціативи державних контролюючих або правоохоронних органів після проведення відповідних перевірок.

У провадженнях про шахрайства з фінансовими ресурсами, пов'язаних з отриманням пільг щодо податків, основними тактичними завданнями розслідування на його початковому етапі є:

- забезпечення збереження документів у суб'єкта господарської діяльності, що є одержувачем пільг щодо податків;

- забезпечення збереження документів, поданих суб'єктом господарської діяльності до податкового органу;
- встановлення наявності грошових коштів на банківських рахунках суб'єкта господарської діяльності — одержувача пільг щодо податків і забезпечення їх збереження;
- встановлення обставин складання і використання фіктивних документів з метою отримання пільг щодо податків;
- попередження (чи нейтралізація) протидії розслідуванню з боку зацікавлених осіб;
- встановлення наявності майна у підозрюваних і його збереження з метою забезпечення відшкодування заподіяних злочинном збитків і можливої конфіскації;
- виявлення ознак вчинення інших злочинів, зокрема, хабарництва, зловживання владою або службовим становищем, службового підроблення тощо.

Слід зазначити про ще одну особливість, пов'язану із розслідуванням шахрайств із фінансовими ресурсами, що полягає в тому, що іноді шахраї при використанні суб'єктів господарської діяльності на посади їх керівників, матеріально відповідальних осіб «призначають» некомпетентних, а в окремих випадках раніше засуджених і, навіть, психічно хворих осіб. Таким чином, вони перекладають юридичну відповідальність за протиправні дії на таких «службових осіб». Звичайно, під час проведення допитів, у тому числі й одночасних допитів декількох раніше допитаних осіб, призначення експертиз, тимчасового доступу до речей і документів та інших процесуальних дій, необхідно враховувати можливу залежність таких керівників підприємств та інших службових осіб від організатора злочину.

Розслідування будь-якого злочину, у тому числі й шахрайства з фінансовими ресурсами, не може обійтися без його планування — розумового процесу, сутність якого полягає у визначенні напрямів та завдань розслідування, способів та засобів їх досягнення за мінімальних витрат часу, сил і засобів.

Планування розслідування шахрайства з фінансовими ресурсами здійснюється відповідно до його етапів:

- аналізу матеріалів кримінального провадження, формування чіткого уявлення про наявну доказову інформацію, визна-

- чення тієї, що потребує додаткової перевірки, може сприяти отриманню нової доказової інформації.
- з'ясування обставин, які необхідно встановити у провадженні;
 - визначення із врахуванням обставин провадження, криміналістичної характеристики шахрайства з фінансовими ресурсами, слідчої ситуації, що склалася,
 - встановлення приблизного переліку необхідних для проведення слідчих (розшукових) дій, їх послідовності, строків і виконавців з метою забезпечення паралельного відпрацювання висунутих слідчих версій;
 - оформлення плану розслідування (підсумком розумової діяльної слідчого з визначення завдань розслідування, способів, методів та засобів їх досягнення є складення письмового плану).

Для планування на початковому етапі розслідування шахрайства з фінансовими ресурсами характерна інформаційна невизначеність. Фрагментарний і проблематичний характер початкової інформації про злочинну подію, особу злочинця, форму вини та інші суттєві обставини заважають розробленню плану всього провадження.

Недостатність вихідних даних часто змушує слідчого задовольнитися на початковому етапі лише типовими версіями. Тут характерним є визначення кола таких слідчих (розшукових) дій, які здатні усунути інформаційну невизначеність, розширити доказову базу. План розслідування на початковому етапі повинен бути зорієнтований на перевірку достовірності, уточнення фактичних даних, які послужили підставою для початку провадження, збирання нових фактичних даних і попередження можливих спроб зацікавлених осіб приховати сліди злочину.

На подальшому етапі плануються не тільки дії, що допомагають отримати доказову інформацію, а й ті, за допомогою яких здійснюються перевірка доказової інформації, систематизація зібраного матеріалу, усуваються можливі суперечності. З урахуванням зібраної інформації коригуються висунуті версії і висуваються нові, проводяться повторні, додаткові слідчі (розшукові) дії та інші процесуальні дії, спрямовані на перевірку отриманої доказової інформації.

Розслідування шахрайства з фінансовими ресурсами є складним процесом, оскільки майже половина розслідуваних кримінальних проваджень є багатоепізодними. Для розслідування такої категорії злочинів доцільно створювати слідчу групу.

У зв'язку з тим, що розслідування шахрайства з фінансовими ресурсами пов'язано з використанням документів бухгалтерського, економічного і статистичного обліків, а також з товарно-матеріальними цінностями, участь спеціаліста-бухгалтера, товарознавця, економіста під час обшуку, огляду, тимчасового вилучення предметів та документів є обов'язковим як гарантія того, що будуть вилучені всі необхідні документи, що мають відношення до розслідування, а також будуть забезпечені умови збереження речових доказів.

Спеціалісти можуть залучатися слідчим для проведення ревізій, необхідність в яких виникає у більшості випадків розслідування економічних злочинів. Ревізія — це метод документального контролю фінансово-господарської діяльності підприємств, установ, організацій, дотримання законодавства з фінансових питань, достовірності обліку і звітності. Відповідно до Порядку проведення інспектування Державною фінансовою інспекцією, її територіальними органами, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України №550 від 20.04.2006 р., за зверненням правоохоронного органу контролюючі органи в межах своєї компетенції проводять планові та позапланові виїзні ревізії за місцезнаходженням об'єкта контролю. Звернення правоохоронного органу розглядається Держфінінспекцією, її територіальним органом, якщо воно підписане керівником відповідного органу чи його заступником і містить: повну назву об'єкта контролю, дані про його місцезнаходження, організаційно-правову форму; інформацію про належність об'єкта контролю до підконтрольних установ; обґрунтування необхідності проведення ревізії; перелік питань, на які відповідно до компетенції контролюючих органів необхідно дати відповідь; зазначення періоду проведення ревізії об'єкта контролю. Якщо зазначені дані викладені в рішенні суду про надання дозволу на проведення ревізії, допускається їх відсутність у зверненні правоохоронного органу, до якого додається таке рішення.

Позапланова виїзна ревізія об'єкта контролю за зверненням правоохоронного органу проводиться у разі надання ним: клопотання слідчого або прокурора про призначення позапланової виїзної ревізії та ухвали суду про дозвіл на її проведення, в якому зазначаються підстави проведення, дати її початку та закінчення, а також номер кримінального провадження, орган, що здійснює досудове розслідування, дата та підстави повідомлення про підозру у вчиненні кримі-

нального правопорушення (для ревізії суб'єкта господарської діяльності, не віднесеного Законом до підконтрольних установ); постанови слідчого або прокурора про призначення позапланової виїзної ревізії, винесеної після повідомлення посадовій особі підконтрольної установи, що ревізується, про підозру у вчиненні нею кримінального правопорушення; інформації про факти, що свідчать про порушення об'єктом контролю – підконтрольною установою законів, та рішення суду про дозвіл на проведення ревізії, в якому зазначаються підстави проведення, дати початку та закінчення.

Відповідно до п. 4 ч. 2 ст. 40 КПК України, слідчий органу досудового розслідування уповноважений призначати ревізії і перевірки у порядку, визначеному законом. У даному випадку ревізія є засобом збирання доказів.

Особливості висунення та перевірки версій завжди обумовлений видом злочину, способами його вчинення і, головним чином, тією інформацією, яка наявна у слідчого на початковому етапі розслідування. При надходженні даних про вчинений злочин, слідчий, вивчивши інформацію, робить припущення, що:

- 1) мають місце ознаки шахрайства з фінансовими ресурсами;
- 2) має місце завідомо неправдиве повідомлення про вчинений злочин, завідомо неправдиві показання;
- 3) ознаки шахрайства з фінансовими ресурсами відсутні, але вчинено інший злочин.

Якщо обсяг і характер вивченої інформації дозволяють передбачити, що вчинено шахрайство з фінансовими ресурсами, то відбувається подальша диференціація версій: відносно предмета злочинного посягання; відносно цільового використання одержаних коштів; щодо кількості злочинців та виду співучасті між ними та інші.

Підсумовуючи, слід зазначити, що завданням початкового етапу розслідування шахрайств з фінансовими ресурсами є не лише встановлення всіх обставин розглядуваного злочину, але й виявлення ознак вчинення інших економічних злочинів, таких як фіктивне підприємництво (ст. 205 КК України); легалізація (відмивання) грошових коштів та іншого майна, здобутих злочинним шляхом (ст. 209 КК України); доведення до банкрутства (ст. 219 КК України); виготовлення, збут та використання підроблених недержавних цінних паперів (ст. 224 КК України); підроблення документів, печаток, штампів та бланків, їх збут, використання під-

роблених документів (ст. 358 КК України); зловживання владою або службовим становищем (ст. 364 України); службове підроблення (ст. 366 КК України) та інші.

4. Типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування та алгоритм дій слідчого у них

У провадженнях про шахрайство з фінансовими ресурсами на початковому етапі розслідування виникають такі типові слідчі ситуації:

1) слідча ситуація, що характеризується наявністю даних про вчинення шахрайства з фінансовими ресурсами та особу, що вчинила злочин;

2) слідча ситуація, що характеризується наявністю даних про вчинення шахрайства з фінансовими ресурсами та недостатньою кількістю інформації про можливого злочинця.

Розглянемо їх детальніше.

1. *Відомі дані про вчинення шахрайства з фінансовими ресурсами й особу, яка вчинила злочин.* Ця слідча ситуація залежно від обсягу і змісту даних, що вказують на чисельність злочинців, може бути поділена на декілька інших: а) у вчиненні злочину брало участь декілька осіб з боку позичальника; б) у вчиненні злочину брали участь позичальник та представник кредитора; в) злочин вчинено організованою злочинною групою.

Для зазначеної ситуації характерна недостатність знань про способи вчинення злочину, наявні сліди вчиненого злочину, злочинні зв'язки, розміри завданих збитків. У такій слідчій ситуації слідчому необхідно ознайомитися з поясненнями свідків, працівників бухгалтерії або фінансового відділу організації, яка одержала кредит, співробітників кредитних установ, які брали участь у його видачі, службових осіб державних органів, які відповідають за розподіл бюджетних коштів, представників організацій, які уклали з позичальником договори й контракти та інших осіб залежно від обставин і способів вчинення шахрайства.

Також необхідно: 1) встановити, які документи були представлені кредитору для одержання позики або пільг щодо оподаткування; 2) встановити місцезнаходження документів та провести їх тимчасове вилучення; 3) вивчити зміст вилучених документів і перевірити дані, які містяться в них.

Першочерговими слідчими (розшуковими) діями та іншими процесуальними діями у розглядуваній слідчій ситуації є: тимчасове вилучення документів як у кредитно-фінансовій установі, так і в позичальника; обшук; слідчий огляд документів; допит; огляд приміщень; призначення судово-бухгалтерської, судово-економічної експертизи та судової фінансово-кредитної експертизи.

У кредитно-фінансовій установі отримують доступ до кредитної та юридичної справи клієнта. У позичальника вилучаються документи, які характеризують фінансово-господарський стан, мету одержання кредиту та його використання. У деяких випадках слід одразу передбачити можливість проведення обшуку з метою відшукання вказаних документів. Вилучені в ході тимчасового вилучення чи обшуку документи підлягають огляду з метою з'ясування змісту, ознак підроблення, встановлення відповідності нормативно-правовим вимогам.

2. Відомі дані про вчинення шахрайства з фінансовими ресурсами декількома особами з боку позичальника. Для такої ситуації характерна попередня змова між власником, засновником чи службовими особами підприємства, установи чи організації, що одержує кредит. Обов'язково серед них фігурують ті, які є керівниками цієї юридичної особи, оскільки одержати кредит або пільги щодо податків неможливо без їх безпосередньої участі чи згоди. Подібна ситуація можлива й у тому випадку, коли у вчиненні злочину брали участь декілька фірм — фіктивних, а також реально діючих.

За умов, коли використовується одна або кілька фіктивних фірм, їх керівниками нерідко виступають підставні особи, які нічого не знають про діяльність головної, реально діючої фірми. Реквізити фіктивних фірм використовуються для підтвердження реальності укладених договорів, для обґрунтування переказу гро-

шових коштів; їх рахунки використовуються для багаторазової проводки грошей з метою ускладнити можливе виявлення злочину; для акумулювання коштів.

Ситуація, коли використовується реально діюча фірма, можлива в тому випадку, коли особа бажає одержати кредит, але банк відмовляє в його наданні з ряду причин. Тоді особа звертається по допомогу до керівництва іншої фірми, що має гарну репутацію в банку, стабільно працює, із проханням оформити кредит на себе і перерахувати йому гроші за визначену винагороду. Посадові особи цих фірм вступають у злочинну змову з метою одержання незаконного кредиту.

У разі отримання інформації про те, що кілька осіб з боку позичальника, вступивши у злочинну змову, незаконно одержали кредит, субсидію, субвенцію, дотацію або використали їх не за цільовим призначенням, є доцільним проведення такого комплексу слідчих (розшукових) дій та інших процесуальних дій, як: тимчасове вилучення майна (документів) або обшук у службових осіб за місцем роботи і проживання; огляд документів; призначення ревізії фінансово-господарської діяльності; проведення перевірок підприємств; допит керівника підприємства; допит головного бухгалтера; одночасний допит декількох раніше допитаних осіб; призначення судово-бухгалтерської, судово-економічної експертизи та судової фінансово-кредитної експертизи.

3. Наявна інформація про вчинення шахрайства з фінансовими ресурсами та злочинну змову позичальника і представника кредитора. Позичальник особисто або через посередника з метою одержання кредиту вступає в злочинну змову з представником кредитно-фінансової установи, що має вирішальний голос при розгляді питання про надання кредиту. Специфіка ситуації полягає в тому, що вона, як правило, виникає у випадку, коли вирішується питання про одержання коштів, виділених на цільові програми. Через те, що тих, хто бажає одержати пільговий кредит, субсидію, субвенцію, дотацію чи пільги щодо податків багато, кредитор має можливість вибирати серед потенційних позичальників, а щоб потрапити до привілейованих, даються хабарі (певні відсотки від суми кредиту). У цій ситуації необхідно: 1) ознайомитися з умовами одержання кредиту (субсидії, субвенції, дотації чи пільг щодо

податків); 2) зібрати інформацію (особисту, ділову, фінансову) про службових осіб банку, до компетенції яких належить вирішення питання про надання позики.

При розслідуванні фактів хабарництва у такій слідчій ситуації виникають неабиякі труднощі, адже як позичальник, так і кредитор, розуміючи злочинність свої дій, всіляко приховують факт хабарництва (наприклад, використовується такий прийом, як оформлення позичальником іншої особи). У цій слідчій ситуації важливе значення має доведення факту одержання хабара співробітником кредитно-фінансової установи.

З метою доведення одержання хабара необхідно допитати: особу, яка займалася оформленням необхідних для одержання кредиту документів і вела переговори в банку; ініціатора одержання кредиту; особу, яка рекомендувала звернутися до конкретного співробітника банку та була посередником в знайомстві між кредитором і позичальником; осіб, виявлених оперативними або слідчими засобами, які перебувають із підозрюваним у конфліктних стосунках або можуть бути обізнаними з ситуацією через виконання ними службових обов'язків.

У комплексі зі слідчими (розшуковими) діями проводяться негласні слідчі (розшукові) дії, перевіряється інформація, яка була одержана під час допитів. Важливе значення має виявлення осіб, у яких з підозрюваним конфліктні стосунки. Це можуть бути співробітники банку, які бажають отримати посаду, яку обіймає підозрюваний; особи, які, на їх думку, незаконно звільнені, отримали стягнення, переведені на нижчу посаду тощо. Поінформованість слідчого про конфліктні ситуації може надати суттєву допомогу у виборі тактики проведення допиту та одночасного допиту декількох раніше допитаних осіб.

4. *Наявні дані про вчинення шахрайства з фінансовими ресурсами організованою злочинною групою.* Кримінальний кодекс України (ст. 28) виділяє вчинення злочину групою осіб, групою осіб за попередньою змовою, організованою групою або злочинною організацією.

Злочин визнається вчиненим за попередньою змовою групою осіб, якщо його спільно вчинили декілька осіб (дві або більше), які

заздалегідь, тобто до початку злочину, домовилися про спільне його вчинення (ч. 2 ст. 28 КК України).

Злочин вважається вчиненим організованою групою, якщо в його готуванні або вчиненні брали участь декілька осіб (п'ять і більше), які попередньо зорганізувалися у стійке об'єднання для вчинення цього та іншого (інших) злочинів, об'єднаних єдиним планом з розподілом функцій учасників групи, спрямованих на досягнення цього плану, відомого всім учасникам групи (ч. 3 ст. 28 КК України).

У кримінальному праві виділяється ще одна форма злочинних об'єднань — злочинна організація. Проте для шахрайства з фінансовими ресурсами ця форма співучасті не є характерною, адже однією із ознак злочинної організації є мета її утворення — безпосереднє вчинення тяжких або особливо тяжких злочинів (ч. 4 ст. 28 КК України). Але згідно ст. 12 КК України, шахрайство з фінансовими ресурсами не відноситься до групи тяжких або особливо тяжких злочинів, а є злочином середньої тяжкості. Проте «відкидати» цю форму злочинного об'єднання не варто — адже, як зазначалося, злочинна організація, як правило, вчиняє й інші злочини, серед яких можуть бути й невеликої тяжкості.

Організовані групи, що вчиняють шахрайство з фінансовими ресурсами, можуть займатися як «універсальною» злочинною діяльністю, так і обмежуватися у злочинній діяльності лише економічною сферою.

Для вузькоспеціалізованих злочинних груп, які вчиняють лише шахрайство з фінансовими ресурсами, характерна невелика чисельність, порівняно проста організаційна структура побудови з досить високим злочинним професіоналізмом членів її керівної і, навіть, виконавчої ланки.

Ознаками, що вказують на вчинення злочину організованою злочинною групою, є:

- великий розмір заподіяних збитків;
- ретельна підготовка до вчинення злочину; продумані дії злочинців; належна поінформованість про об'єкт злочинного посягання;
- високий рівень технічної оснащеності групи;
- постійна увага до основних свідків з метою вплинути на їх позицію;

- зухвала поведінка підозрюваних у спілкуванні із слідчими, оперативними співробітниками;
- залучення «системи захисту»: у якості захисників підозрюваних виступають досвідчені адвокати; здійснюється пошук можливостей підкупу, іншого впливу на співробітників правоохоронних органів, суддів тощо; використання корумпованих зв'язків у правоохоронних органах, органах влади, засобах масової інформації.

Важливою характерною ознакою вчинення шахрайства з фінансовими ресурсами організованими злочинними групами, є протидія розслідуванню злочину.

Протидія розслідуванню — це своєрідний вид соціальної діяльності, що являє собою систему цілеспрямованих дій з перешкоджання повному, всебічному й об'єктивному розкриттю та розслідуванню злочинів.

Протидія розслідуванню останнім часом набула особливої актуальності й гостроти у зв'язку з великим розмахом організованої злочинності, тісно пов'язаної зі зростанням кількості корумпованих працівників владних структур і правоохоронних органів. Якщо раніше під протидією розслідуванню розуміли переважно різні форми й способи приховування злочинів, то тепер це поняття наповнилося більш широким змістом і може бути визначене як умисна діяльність з метою перешкоджання вирішенню завдань розслідування. Сама діяльність протидіючих осіб може охоплювати не тільки активну форму людської поведінки — дію, але й пасивну — бездіяльність (умовчання, недонесення, неповідомлення запитуваних відомостей, невиконання дій, які вимагаються, відмову від давання показань).

Ще одна характерна ознака розглядуваної слідчої ситуації — використання корумпованих зв'язків з метою «прикриття», а в разі виявлення — здійснення протидії розслідуванню шахрайства з фінансовими ресурсами.

Існують стійкі зв'язки між організованою злочинністю і корупцією. Проблема корупції в цілому і хабарництва зокрема набуває особливої гостроти у зв'язку з ростом організованої злочинності. Однією з істотних особливостей організованої злочинності є наяв-

ність в організованих злочинних структурах корупційних зв'язків із працівниками органів влади і управління, у тому числі правоохоронних органів. Корумповані зв'язки в органах влади та управління й, особливо, в правоохоронних органах забезпечують організованому злочинному формуванню певний рівень безпеки, своєчасну інформацію про напрямки діяльності цих органів та операції, що готуються проти нього, надаючи йому можливість уживати відповідних заходів захисного характеру.

Корумпування посадових осіб органів влади та управління, а також правоохоронних органів здійснюється різними способами. Зокрема, представники організованої злочинності встановлюють такі зв'язки з державними чиновниками різного рангу, «беруть їх на утримання», розраховуючи на те, що в потрібний момент у відповідній ситуації корумпований представник влади та управління буде поводитися так, як очікують хабародавці.

Таким чином, можуть бути названі певні форми взаємодії членів організованих злочинних угруповань при вчиненні шахрайства з фінансовими ресурсами з корумпованими посадовими особами:

1) дача одноразових хабарів з метою вирішення питань у сприятливій видачі кредитів, дотацій, субсидій, субвенцій та надання пільг щодо податків;

2) систематична фінансова (або інша) підтримка (утримання) посадової особи;

3) призначення на посаду і просування по службі посадової особи за допомогою представників кримінальних структур (з подальшим «відпрацюванням»);

4) входження посадової особи до організованого злочинного угруповання з метою вчинення шахрайства з фінансовими ресурсами та інших економічних злочинів.

Отже, розглянута четверта слідча ситуація є ускладненою, адже пов'язана із вчиненням злочину організованими злочинними групами та передбачає заходи протидії виявленню та розслідуванню злочину, як з боку учасників організованого злочинного угруповання, так і з залученням корупційних зв'язків різного рівня.

За даних умов характерними слідчими (розшуковими) та іншими процесуальними діями будуть: слідчий огляд (місця по-

дії, приміщення, транспортного засобу, документів); затримання підозрюваних у вчиненні злочину, їх особистий обшук; обшук у підозрюваних осіб за місцем роботи і проживання (перевага надається „груповим” обшукам); тимчасове вилучення майна; допити (організатора злочинної групи, її членів); одночасні допити між членами організованої злочинної групи; призначення ревізії фінансово-господарської діяльності суб’єктів господарської діяльності; проведення зустрічних перевірок підприємств; призначення судово-бухгалтерської, судово-економічної експертизи та судової фінансово-кредитної експертизи.

5. Наявні дані про вчинення шахрайства з фінансовими ресурсами, але інформації про можливого злочинця недостатньо. Такий вид слідчих ситуацій може виникати, коли особа, яка має право підпису, заявляє, що підпис у документах (рішенні засновників про одержання кредиту, заяві тощо) виконаний іншою особою, ким саме невідомо. Подібна ситуація може виникнути у випадку, коли за людину, чий підпис необхідний для одержання кредиту, цю дію без її згоди й відома виконує інша особа. Це можуть бути засновники, заступники, тобто особи, які заінтересовані в одержанні кредиту, субсидії, субвенції, дотації чи пільгового оподаткування, але самі не можуть їх одержати без підпису цієї людини. Певні труднощі в цій слідчій ситуації полягають у встановленні сторонньої особи, яка виконала підпис.

Розглядувана слідча ситуація характерна для випадків, коли частина одержаного кредиту привласнюється. У цьому разі важливо визначити коло осіб, які були заінтересовані в одержанні зазначених фінансових ресурсів і мали реальну можливість отримати їх.

Дії слідчого у зазначеній ситуації повинні бути спрямовані на встановлення осіб, заінтересованих в одержанні кредиту. Важливе значення для вирішення цієї ситуації має допит. Допиту підлягають: особи, чиї підписи мають місце у документах, наданих у банк; інші службові особи, власники, засновники, які могли поставити підписи; особи, які брали участь у зборі й оформленні документів; інші особи, стосовно яких отримано оперативну інформацію, що вони можуть володіти необхідними даними.

Іноді в ході розслідування, при відпрацюванні версії про причетність конкретної особи до одержання кредиту, субсидії, субвенції, дотації чи пільг з оподаткування виявляється, що ця людина фізично не могла брати участь у шахрайстві й не мала можливості поставити свій підпис, оскільки на той момент перебувала за кордоном, була звільнена з роботи або взагалі померла.

З метою встановлення виконавця підписів у документах необхідно призначити почеркознавчу, техніко-криміналістичну експертизу документів. На бланках документів можуть залишитися сліди рук осіб, які заповнювали документи. У таких випадках призначається дактилоскопічна експертиза.

Сучасні тенденції злочинності характеризуються зростанням її міжнародної активності, небезпека якої посилюється розмиванням кордонів держав, збільшення їх прозорості, розширенням і взаємопроникненням економічних ринків, які раніш були закриті або суворо контролювались державами. Це обумовило виникнення нових, раніше невідомих форм злочинності, поглиблення її професіоналізації. У результаті змін у структурі торгівлі, фінансів та інформації злочинність не обмежується національними кордонами. Виходячи із зазначеного, доповнимо перелік слідчих ситуацій її постим різновидом, а саме:

6. Наявні дані про вчинення шахрайства з фінансовими ресурсами транснаціонального характеру.

Останнім часом, у зв'язку із міжнародною інтеграцією держав, набули поширення зовнішньоекономічні операції суб'єктів господарювання, які здійснюють підприємницьку діяльність із залученням іноземного капіталу, кошти перераховуються на іноземні банківські рахунки, що й обумовлює можливий транснаціональний характер шахрайства з фінансовими ресурсами та особливості розслідування вказаної категорії злочинів.

Необхідність міжнародного співробітництва у розслідуванні шахрайства з фінансовими ресурсами викликана насамперед потребою України в допомозі при провадженні розслідувань, ускладнених «іноземним» або «міжнародним» елементом, тобто транснаціонального характеру.

Характерним є те, що організовані злочинні групи універсальної спрямованості здійснюють свою діяльність географічно виходячи за межі України. Для шахрайства з фінансовими ресурсами, вчиненого таким організованим злочинним співтовариством, характерна значна кількість учасників злочину, наявність детального плану вчинення злочину; розробка складної багаторівневої системи перерахунку коштів; використання декількох фірм, що знаходяться в різних країнах.

Як показує вивчення слідчої практики, поширеним є поєднання шахрайства з фінансовими ресурсами та легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом. Такі злочини переважно вчиняються організованими злочинними угрупованнями з використанням складних схем «заплутування слідів», із протидією їх розкриттю та розслідуванню.

У зв'язку з тим, що організована злочинність, а також її похідна у вигляді шахрайства з фінансовими ресурсами, останнім часом може набувати транснаціонального характеру, виникає потреба у співпраці з іноземними правоохоронними органами та зверненні до останніх за правовою допомогою, зокрема, коли йдеться про злочин, який вчинений або має своє продовження на територіях більш ніж однієї держави.

Із вказаною метою застосовуються наступні форми міжнародного співробітництва у діяльності з розслідування злочинів: взаємна правова допомога у кримінальних провадженнях (у вузькому розумінні), тобто виконання (або надання допомоги у проведенні) процесуальних дій на території іноземної держави: проведення слідчих (розшукових) дій (допитів, обшуків, судових експертиз тощо), вручення документів, передача предметів, надання документів і виконання інших процесуальних дій; представництво і захист інтересів власних громадян на території іноземної держави; видача (екстрадиція) осіб (підозрюваних, обвинувачених); здійснення кримінального переслідування за клопотанням іноземної держави; спільне розслідування; виконання вироків та інших процесуальних рішень у кримінальних провадженнях (наприклад, у частині, що стосується цивільного позову) та інші за-

ходи з попередження, припинення, розкриття і розслідування економічних злочинів.

З метою активної протидії злочинам економічного характеру, які мають міждержавний характер, виникла необхідність проводити співробітництво з міжнародною організацією кримінальної поліції (Інтерполом). Співробітництво правоохоронних органів України з Інтерполом врегульоване міжвідомчим наказом № 3/1/2/5/2/2 від 09.01.1997 р. «Про затвердження Інструкції про порядок використання правоохоронними органами можливостей НЦБ Інтерполу в Україні у попередженні, розкритті та розслідуванні злочинів». Інтерпол — це чітко налагоджена система обміну криміналістично значущою інформацією, що дозволяє користувачам, якими є правоохоронні органи, обмінюватися даними та взаємодіяти під час попередження, розкриття та розслідування злочинів.

При розслідуванні шахрайства з фінансовими ресурсами, можливості НЦБ Інтерполу можуть використовуватися для отримання інформації щодо окремих суб'єктів господарювання, окремих аспектів господарської діяльності юридичної чи фізичної особи, перевірки автентичності документів і фактів можливого використання злочинцями підроблених фінансово-господарських документів, ідентифікації осіб, які підозрюються у вчиненні злочинів за обліками поліції інших країн, міжнародного розшуку осіб, які підозрюються або обвинувачуються у вчиненні економічних злочинів каналами Інтерполу.

Під час діяльності з розкриття та розслідування шахрайства з фінансовими ресурсами, інших економічних злочинів, правоохоронними органами України каналами Інтерполу може бути отримана така інформація: офіційна назва юридичних осіб, зареєстрованих за кордоном; їх юридична адреса, номер та дата реєстрації; прізвища та імена фізичних осіб-засновників, керівників; напрями діяльності; розмір статутного фонду; відомості про поточний фінансовий стан юридичної особи; відомості кримінального характеру про діяльність юридичних та фізичних осіб та інші дані.

Таким чином, активна міжнародна взаємодія правоохоронних органів сприяє підвищенню ефективності боротьби з економічними злочинами, зокрема шахрайствами з фінансовими ресурсами транснаціонального характеру.

Питання для самоконтролю

1. Назвіть способи вчинення шахрайства з фінансовими ресурсами.
2. У чому полягають особливості особи злочинця, який вчиняє злочини цього виду?
3. Охарактеризуйте типову слідову картину вчинення шахрайства з фінансовими ресурсами.
4. Які обставини підлягають встановленню у провадженнях про шахрайства з фінансовими ресурсами?
5. У чому полягають першочергові завдання розслідування шахрайства з фінансовими ресурсами?
6. Назвіть типові слідчі версії початкового етапу розслідування шахрайства з фінансовими ресурсами.
7. Назвіть типові слідчі ситуації та алгоритм дій слідчого у кожній з них на початковому етапі розслідування злочину цього виду.

ТЕМА 3

РОЗСІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ, ПОВ'ЯЗАНИХ З НЕЗАКОННИМ ВІДШКОДУВАННЯМ ПОДАТКУ НА ДОДАНУ ВАРТІСТЬ

1. Поняття та криміналістична класифікація злочинів, пов'язаних з незаконним відшкодуванням податку на додану вартість
2. Криміналістична характеристика злочинів, пов'язаних з незаконним відшкодуванням ПДВ
3. Особливості початкового етапу розслідування злочинів, пов'язаних з незаконним відшкодуванням ПДВ та обставини, що підлягають встановленню
4. Типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування злочинів, пов'язаних з незаконним відшкодуванням ПДВ та алгоритм дій слідчого у них

1. Поняття та криміналістична класифікація злочинів, пов'язаних з незаконним відшкодуванням податку на додану вартість

Криміногенна ситуація в податковій сфері, специфіка сплати та адміністрування окремих податків, зокрема податку на додану вартість (далі — ПДВ), аналіз чинників, які детермінують вчинення злочинів, зумовлює необхідність розроблення сучасних ефективних і комплексних методик їх розкриття та розслідування.

При побудові класифікаційного ряду злочинів, пов'язаних з незаконним відшкодуванням ПДВ, необхідно ґрунтуватися на їх розумінні як підструктури податкових злочинів, що водночас є складовою економічних злочинів.

В економічному плані ПДВ є однією з найважливіших складових податкових систем 42 держав, з яких 17 європейських країн — члени Організації економічного співробітництва і розвитку. У Франції частка цього податку становить 45% усіх податкових надходжень до бюджету, у Великій Британії і Німеччині — 50%, в інших країнах Європейського Союзу — 40–45%. В Україні ПДВ становить близько 22% консолідованого бюджету.

Окрім фіскальної, цей податок виконує важливу для економіки країни функцію стимулювання вітчизняних експортерів. Головні особливості застосування ПДВ полягають у тому, що ПДВ:

- є загальнодержавним податком й основним джерелом наповнення державного бюджету України, головним важелем регулювання повноти забезпечення фінансовими ресурсами заходів і програм соціального захисту населення, а також функціонування соціально-культурної сфери;
- є непрямим податком, уключеним у ціну товару, що являє собою частину приросту вартості, яка створюється на всіх стадіях виробництва й надання послуг, або після митного оформлення;
- є формою перерахування до бюджету частини доданої вартості, що створюється на всіх стадіях виробництва та обігу й визначається як різниця між вартістю реалізованої продукції (товарів, робіт, послуг) та вартістю матеріальних витрат, віднесених на її виробництво.

Результати аналізу статистичних даних щодо злочинності у сфері оподаткування дозволили визначити основні тенденції, що характеризують криміногенну ситуацію у сфері адміністрування ПДВ. Ними є:

1. Щорічне збільшення кількості злочинів у структурі економічної злочинності та розмірів заподіяної ними шкоди.

Це підтверджується статистикою, яка свідчить про те, що економіці України заподіюється значна шкода податковими та іншими

економічними злочинами. За оцінками фахівців, в Україні, як і в інших країнах СНД, сьогодні фактично склалися дві економіки: легальна (контролюється державою) та нелегальна (тіньова).

За даними дослідження "Тіньові економіки: розміри, причини росту й наслідки", проведеного Ф. Шнайдером і Д. Енсте, "тіньовий" сектор є в будь-якій країні: найнижчий рівень тіньового сектору 8,1% від валового внутрішнього продукту. — у Швейцарії, у США — 8,9%, Японії — 11,1%, Німеччині — 14,9%, Швеції — 19,9% тощо. У середньому у країнах, так званого, капіталістичного світу — 16,8%. В середньому у країнах колишнього СРСР цей рівень становить 35,3%. Але у Білорусі — 19,1%, Росії — 41,0%, Україні — 47,3%.

Організована злочинна діяльність стає все більш економічно детермінованою, інтегруючись у вигляді легального підприємництва до стратегічно важливих, високоприбуткових галузей економіки країни.

2. Зниження економічної ефективності адміністрування ПДВ на фоні посилення галузевих та міжрегіональних диспропорцій у його відшкодуванні.

Аналіз співвідношення сум ПДВ, що надходить до бюджету та відшкодовується за рахунок бюджету його ж платником свідчить, що стягнення цього податку, як одне із джерел доходів, не є ефективним.

Так, протягом останніх шести років сума надходжень ПДВ збільшувалась у країні повільно — з 7,5 млрд. грн. до 12,6 млрд., тобто щорічні темпи його зростання становили лише 11%. Водночас більш швидкими темпами збільшувалися суми, що заявлялись для відшкодування: протягом цього ж періоду вони збільшилися з 6,8 млрд. до 21,2 млрд., тобто перевищували темпи надходження ПДВ до бюджету втричі. Внаслідок такої диспропорції питома вага суми ПДВ у валовому внутрішньому продукті України впродовж п'яти років зменшилася з 11,6 до 8,8%. Це свідчить про те, що ПДВ в Україні так і не став основним джерелом доходів у податковій системі, на відміну від індустріально розвинених країн Західної Європи, у яких він забезпечує від 45 до 50% усіх податкових надходжень до бюджету.

За оцінками експертів, найбільш незадовільне становище зі стягненням ПДВ склалось на підприємствах нафтогазодобувної і вугільної промисловості та паливно-енергетичного комплексу, на які припадає 63,8% від загальної суми всієї заборгованості. Значні суми відшкодування ПДВ заявляються платниками податку, які здійснюють операції з експорту металобрухту та відходів чорних і кольорових металів. Як свідчать матеріали контрольно-перевірної роботи, найбільша кількість таких підприємств у ланцюгу поставок товарів є фіктивними.

Низький рівень ефективності адміністрування ПДВ в Україні значною мірою обумовлюється порушенням основних принципів його застосування, зокрема наявністю великої кількості виключень та пільг з оподаткування, передусім індивідуального, галузевого чи територіального характеру.

3. Високий рівень латентності злочинів.

Виявлена кількість злочинів у сфері оподаткування становить, за даними деяких авторів, не більше 5% від реально вчинених фактів порушень податкового законодавства.

Типовим стає застосування злочинцями складних за своєю внутрішньою структурою та кримінально-правовими ознаками схем злочинної діяльності. Зокрема, на першому етапі (підготовки до злочину) характерним є створення або використання фіктивного підприємства. Учасники злочинної групи, як правило, реєструють організацію або здобувають готові пакети документів на вже зареєстровану фірму. Засновниками цих організацій в багатьох випадках є підставні або спеціально підібрані особи. Усім фірмам, включеним у ланцюжок “постачальники — одержувачі товару”, відкриваються розрахункові рахунки в одному банку (філії банку). Потім оформляється контракт із такою організацією на поставку певного товару, виконання робіт або надання послуг.

Підготовка до злочину майже завжди включає різні способи підроблення документів, печаток, штампів і бланків, використання підроблених документів (що обґрунтовують правомірність вимог платника податків до відшкодування сум ПДВ). З метою імітації руху товарів або значного збільшення їх вартості оформляються договори поставки між включеними в схему підприємствами, рахун-

ки-фактури, товарно-транспортні накладні, акти прийому—передачі, договори комісії (агентування, доручення) та інші документи супроводження. В окремих випадках ці дії поєднані з незаконним відкриттям або використанням за межами України валютних рахунків, контрабандою тощо.

У злочинному ланцюгу можуть бути задіяні десятки інших підприємств, що виконують функції “постачальників”, “покупців”, “посередників”, “комісіонерів”. Більшість з них зареєстровані на підставних осіб і не мають реальної можливості розпоряджатися коштами, які надходять на їх розрахунковий рахунок. Основне призначення таких “фірм” — “заплутати сліди” і створити додаткові труднощі для податкових і правоохоронних органів у встановленні організаторів.

Центральний етап механізму злочину містить у собі дії, спрямовані на одержання рішення податкового органу про відшкодування ПДВ. З цією метою працівники організації оформляють окрему податкову декларацію, що подається податковому органу разом з копіями контрактів, транспортних документів, актів прийому—передачі товару й заявою про відшкодування ПДВ. Після відповідної перевірки податковий орган ухвалює рішення щодо податкового заліку або спрямовує рішення про повернення суми податку органу, що здійснює казначейське обслуговування бюджетних коштів, який перераховує кошти на рахунок платника податків.

Кримінально-правова оцінка таких дій включає безпосереднє заволодіння бюджетними коштами шляхом шахрайства; привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем; шахрайство з фінансовими ресурсами; ухилення від сплати податків.

Приховування злочину включає комплекс дій (операцій), а саме: кримінальне банкрутство; ухилення від повернення виручки в іноземній валюті; легалізацію (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом тощо.

У механізмі злочину важливу роль відіграють працівники комерційних банків та контролюючих органів, які беруть участь в операції. Ідеться про вчинення ними корупційних правопорушень та службових злочинів, зокрема пов’язаних із хабарництвом,

а також різних неправомірних втручань у роботу електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж, які сприяють досягненню головної мети.

Водночас посадовці державних органів (податкових, митних, державного казначейства), які згідно із законом мають контролювати процедуру відшкодування ПДВ і, зловживаючи своїм службовим становищем, надають послуги такому підприємству, залежно від форми вини та фактичних дій можуть бути притягнуті до кримінальної відповідальності за співучасть у шахрайстві або за службові злочини (ст. ст. 364, 367, 368 КК України).

Аналізуючи зміст дій, що виконуються під час вчинення злочинів досліджуваної категорії, можна зробити висновок, що вони мають професійний характер, вчиняються протягом тривалого проміжку часу.

Таким чином, з урахуванням попередніх позицій, можна стверджувати про існування специфічної технології злочинної діяльності.

Кримінально-правовий аналіз структури способу вчинення злочинів, пов'язаних із незаконним відшкодуванням ПДВ, дозволяє виокремити два його механізми залежно від загальної мети, які ставлять перед собою злочинці. Перший — характеризується ненадходженням до бюджету належних сум ПДВ, акцизів й інших податків і зборів (ухилення від оподаткування). Другий — характеризується метою незаконно заволодіти державними коштами й розпорядитися ними в особистих цілях. У кримінально-правовому аспекті другий механізм є розкраданням. Розкрадання бюджетних коштів шляхом безпідставного відшкодування ПДВ включає в себе низку супутніх злочинів, передбачених різними розділами КК України.

З огляду на правозастосовну практику слідчих підрозділів податкової міліції, якщо йдеться про отримання незаконного відшкодування ПДВ шляхом погашення податкової заборгованості чи зарахування суми податку, що підлягає поверненню, до майбутніх платежів у наступний звітний період, дії посадових осіб підприємства мають кваліфікуватись за ст. 212 КК України.

Така форма отримання бюджетного відшкодування може виявлятися у різний спосіб, що характеризується безпідставним

завищенням податкового кредиту чи заниженням податкового зобов'язання, зокрема: погашення податкового векселя, який був виданий при ввезенні товарів на митну територію України; погашення заборгованості з ПДВ платника податків за минулі звітні періоди; занесення сум ПДВ у рахунок платежів щодо погашення інших податків, зборів та обов'язкових платежів тощо. Предметом злочину в цьому випадку стають суми податкових платежів, які мали надійти до бюджету, а майнова шкода державі виражається у формі непередачі належного.

Якщо ж під час досудового слідства з'ясовується, що заявлене платником податку відшкодування безпідставне (наприклад, встановлений факт безтоварної операції, або придбання товару за значно меншою ціною), має місце факт безпосереднього перерахування бюджетних коштів на банківський рахунок підприємства (тобто предметом є бюджетні кошти, яким заволодіває суб'єкт із використанням обману, подаючи фіктивну податкову декларацію про відшкодування ПДВ), такі дії кваліфікуються як розкрадання (ст. 190 або ст. 191 КК України).

Отже, злочини, пов'язані з незаконним відшкодуванням ПДВ, як підгрупа податкових злочинів, є системою різних за кримінально-правовими ознаками суспільно небезпечних діянь, що спрямовані на розкрадання бюджетних коштів або ухилення від оподаткування із застосуванням комплексу обманних дій у сфері підприємницької діяльності.

З урахуванням кримінально-правових та криміналістичних ознак, злочини, пов'язані з незаконним відшкодуванням ПДВ можна класифікувати як:

1) базові злочини (основний елемент механізму злочинної діяльності): спрямовані на умисне ухилення від сплати ПДВ (ст. 212 КК України); розкрадання бюджетних коштів шляхом безпідставного відшкодування ПДВ (ст. 190, 191 КК України);

2) підпорядковані злочини (дії, що виступають способом або необхідною умовою підготовки, вчинення та приховування базових злочинів): контрабанда (ст. 201 КК України); фіктивне підприємництво (ст. 205 КК України); легалізація (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом (ст. 209 КК України); шахрайство

з фінансовими ресурсами (ст. 222 КК України); доведення до банкрутства (ст. 219 КК України); підроблення документів, печаток, штампів та бланків, їх збут, використання підроблених документів (ст. 358 КК України); злочини у сфері використання електронно-обчислювальних машин, систем та комп'ютерних мереж (ст.ст. 361, 362 КК України);

3) супутні злочини (пов'язані із протиправною діяльністю службових осіб), передбачені ст.ст. 364, 366–370 КК України.

Наведена класифікація злочинів відображає криміналістичний підхід до проблеми, оскільки побудована за ознаками, що мають значення для механізму слідоутворення та формування окремої методики розслідування.

2. Криміналістична характеристика злочинів, пов'язаних з незаконним відшкодуванням ПДВ

Доцільно виділити такі основні елементи криміналістичної характеристики злочинів, пов'язаних з незаконним відшкодуванням ПДВ:

- предмет злочинного посягання;
- спосіб вчинення злочину;
- обстановку вчинення злочину;
- типову слідову картину злочину;
- особу злочинця. Розглянемо найбільш важливі з них.

Спосіб вчинення злочину. Способи вчинення податкових злочинів мають деякі спільні ознаки, важливі у криміналістичному аспекті. По-перше, способи їх вчинення зумовлені чинним законодавством, що регулює механізм і порядок сплати податків (зміна порядку й умов сплати певного податку відразу ж впливає на обрання способу вчинення злочинів у даній сфері). По-друге, способи вчинення податкових злочинів пов'язані з підзаконними актами, що регулюють порядок обліку економічних показників, правила ведення господарських операцій, обігу товарно-матеріальних цінностей тощо. По-третє, в основі способів учинення податкових злочинів є економічна сутність, властива тому чи іншому виду податку.

З урахуванням зазначених ознак, можна виділити кілька груп податків, які визначають спосіб злочинних дій: податки “у межах” собівартості (способи зниження собівартості); податки “поза” собівартістю (способи зниження різниці, що підлягає сплаті до бюджету); податки “понад” собівартості (способи зменшення податкової ставки чи бази оподаткування).

За своєю природою фінансові схеми, які використовуються для незаконного відшкодування ПДВ, пов’язані із сучасними технологіями економічного шахрайства та є формою злочинного бізнесу під прикриттям різноманітних інститутів ринкової інфраструктури (створення СПД, проведення господарських операцій, використання офіційного документообігу тощо).

Практика свідчить, що на етапі підготовки до незаконного відшкодування ПДВ злочинці створюють СПД або здійснюють придбання вже зареєстрованих фірм. Засновниками таких підприємницьких структур, як правило, є підставні особи (студенти, пенсіонери, інваліди), які прямо не причетні до фактичної діяльності. З метою імітації здійснення господарських операцій створюється документальний ланцюг руху товарів мережею фіктивних підприємств (оформлюються договори поставки, рахунки фактури, накладні, акти приймання-передачі товарів, різні документи бухгалтерського обліку). Нерідко у злочинному механізмі незаконного відшкодування ПДВ беруть участь банківські установи.

Найбільшого розповсюдження набули механізми незаконного відшкодування ПДВ, пов’язані із проведенням сумнівних експортних операцій. Змістом злочинних дій у таких випадках можуть бути: фіктивний експорт; експорт продукції з подальшим контрабандним поверненням її на митну територію України; оформлення раніше експортованого товару як повернутого на територію України за рекламаціями; вивезення за межі митного кордону України порожньої тари (води замість спирту); завищення даних у первинних документах (у вантажній митній декларації, накладній, сертифікаті відповідності тощо).

Іншими також розповсюдженими способами (схемами) незаконного відшкодування ПДВ є: проведення псевдоекспортних операцій; штучне заниження вартості товарів з метою формування

від'ємного значення ПДВ для подальшого відшкодування його з державного бюджету; проведення безтоварних операцій та інші.

Особа злочинця. У літературі найпоширенішою є класифікація “податкових злочинців”, запропонована В. Д. Ларичевим. На основі судової практики він виділяє чотири види податкових злочинців: 1) які систематично порушують податкове законодавство; 2) законслужняні платники податків, які не згодні з існуючим “згубним для них” податковим законодавством; 3) керівники підприємств, заснованих на приватній власності, які здійснюють посередницькі операції; 4) керівники “фірм-одноденок”, що працюють, як правило, в інтересах третіх осіб.

Відповідно до роз'яснень Верховного Суду України, суб'єктом злочину, який кваліфікується як ухилення від сплати податків, зборів, інших обов'язкових платежів, можуть бути:

1) службові особи СПД, незалежно від форми власності, їх філій, відділень, інших відокремлених підрозділів, що не мають статусу юридичної особи, на яких покладені обов'язки з ведення бухгалтерського обліку, подання податкових декларацій, бухгалтерських звітів, балансів, розрахунків та інших документів, пов'язаних з обчисленням і сплатою податків (керівники; особи, які виконують їх обов'язки; інші службові особи, яким у встановленому законом порядку надано право підпису фінансових документів);

2) особи, які здійснюють підприємницьку діяльність без створення юридичної особи;

3) будь-які особи, котрі зобов'язані утримувати та/або сплачувати податки, збори, інші обов'язкові платежі, що входять до системи оподаткування і введені в установленому законом порядку, у тому числі податкові агенти — фізичні особи та службові особи податкових агентів — юридичних осіб.

Також осіб, які вчиняють злочини, пов'язані з незаконним відшкодуванням ПДВ, залежно від ознак способу вчинення ними злочину, можна поділити на дві категорії:

1) особи, які представляють реально діюче підприємство: керівники, бухгалтери, інші посадові особи, технічний персонал підприємства, які складають і подають податкові документи про відшкодування ПДВ. Вони, як правило, є організаторами та основними виконавцями злочину;

2) шахраї, які створюють фіктивні підприємства або використовують підроблені документи іншого підприємства (реально існуючого, але яке жодним чином не стосується їх діяльності) з метою приховання свого реального статусу (зазвичай виступають пособниками у схемах незаконного відшкодування ПДВ). Такі особи переважно мають стійку антисоціальну спрямованість, що зазвичай виникає внаслідок певних невдач у легальному бізнесі, і домінуючу корисливу злочинну орієнтацію.

Доцільно окреслити основні риси, властиві злочинним групам, що беруть участь у вчиненні злочинів, пов'язаних із незаконним відшкодуванням ПДВ:

1. Відносно невелика чисельність групи — до складу групи входять від двох до п'яти осіб. Кількість членів групи визначається залежно від потреби в розподілі ролей та способу вчинення злочину.

2. Формування груп відбувається, як правило, на підставі формальних зв'язків (учасників групи пов'язують службові стосунки, іноді особисті (нетрудові) відносини, рідше — родинні зв'язки).

3. За способами утворення групи формувалися: як добровільні об'єднання, шляхом активного втягування в групу організатором (ініціатором) потрібних за посадою осіб з використанням службової залежності.

4. Організатори злочинних груп є переважно представниками легальних підприємницьких структур, які мають авторитетний статус у ділових колах. Злочинна діяльність вимагає від них глибоких професійних знань у різних сферах економіки.

До завдань організаторів злочинних груп найчастіше входить розроблення "схем" злочинної діяльності та безпосередня участь у вчиненні підготовчих дій; утягування співучасників, підбір та розподіл ролей між ними, загальне керівництво злочинною групою; створення фіктивних підприємств та забезпечення "каналів" безперешкодного руху незаконно здобутих коштів; налагоджування корупційних зв'язків із працівниками правоохоронних органів тощо.

Зазвичай податкові злочини вчинюють чоловіки. Рівень участі жінок є дещо нижчим, ніж при традиційних формах шахрайства. Жінки беруть участь у вчиненні злочинів лише у групах з чоловіками та здебільшого виконують функції пособників.

Серед осіб цієї класифікаційної групи порівняно високий рівень освіченості. Переважна більшість правопорушників отримали спеціальну професійну підготовку.

Дані про посадовий і соціальний статус осіб, які притягнуті до кримінальної відповідальності, свідчать про те, що переважна їх більшість посідає високе службове становище і має значні доходи.

Результати аналізу матеріалів судово-слідчої практики показали, що мотивами вчинення злочинів зазначеними категоріями осіб є:

- корислива зацікавленість винуватих у систематичному одержанні доходу й використанні для цього всіх механізмів діяльності підприємства;
- залучення підприємства, у якому працює платник податку, до злочинної діяльності (тіньової економіки) з метою одержання незаконних доходів;
- небажання платити податки внаслідок сформованої негативної установки до чинної системи оподаткування;
- прагнення поліпшити матеріальне становище та збільшити доходи працівників підприємства,
- бажання поліпшити господарську діяльність підприємства шляхом залучення до неї доходів, прихованих від оподаткування та інші.

Типова слідова картина злочинів, пов'язаних з незаконним відшкодуванням ПДВ. Об'єкти, що містять інформацію про подію злочину, пов'язаного з незаконним відшкодуванням ПДВ, умовно можна угрупувати таким чином::

- 1) документи (податкового та бухгалтерського обліку, господарські, реєстраційні тощо);
- 2) предмети (печатки, штампи, зразки бланків тощо);
- 3) приміщення (складські, офісні, житлові та ін.);
- 4) рухоме, нерухоме майно та гроші (готівкові та безготівкові, у тому числі електронні банківські розрахунки);
- 5) електронні носії інформації (системні блоки комп'ютерів, жорсткі та гнучкі магнітні диски, лазерні диски тощо);
- 6) пам'ять людей (ідеальні сліди).

Слідам вчинення податкових злочинів властиві загальні закономірності механізму слідоутворення, відображення в навколишньому середовищі. Водночас можна виокремити дві їх особливості:

- по-перше, вчинення податкових злочинів відображається, насамперед, у документах офіційної та неофіційної спрямованості, що відрізняються за формою і змістовно: первинні документи (товарні та фінансові); документи бухгалтерського обліку та звітності (відомості аналітичного та синтетичного обліку); документи податкової звітності; реєстраційні та установчі документи підприємства; банківські документи тощо;
- по-друге, предметом податкових злочинів здебільшого є несплачений податок, що має специфічні сліди свого зовнішнього вияву. Вони значно відрізняються від слідів, що залишаються в наслідок вчинення інших злочинів, у тому числі економічних. Предметом податкового злочину є недоотриманий державою прибуток від діяльності фізичної особи або організації. Ця діяльність платника податку завжди суворо регламентована та відображається в документах, оформлених за спеціальними правилами.

Важливим є те, до якої фінансово-господарської операції належить документ, яким видом обліку він передбачений, скільки примірників складено, як можна перевірити засвідчені в ньому дані. З цих позицій необхідно визначати зв'язки в системі: документ — відображений у цьому факт — виконавець документа.

Суттєве значення для обрання тактичних прийомів розслідування має місцезнаходження документів: у контролюючому органі, органі, що здійснює казначейське обслуговування бюджетних коштів, у митному органі, у банківських установах, в офісах підприємств, “задіяних” у схемі незаконного відшкодування ПДВ тощо.

Слід також розрізняти документи, що є предметом злочинного посягання; документи, що є засобом вчинення злочину; документи, за допомогою яких приховується злочин; такі, що характеризують особу злочинця; які містять інформацію про інші обставини провадження.

3. Особливості початкового етапу розслідування злочинів, пов'язаних з незаконним відшкодуванням ПДВ та обставини, що підлягають встановленню

Узагальнення та аналіз практики на початку кримінальних проваджень свідчить, що найчастіше вихідна інформація про факти незаконного відшкодування ПДВ при проведенні експортних операцій та операцій на внутрішньому ринку може бути отримана:

- від контролюючих органів за результатами аналізу податкової звітності та внаслідок проведення цільових перевірок правильності відшкодування ПДВ;
- підрозділами податкової міліції при здійсненні оперативно-розшукових заходів, у тому числі проведення документальних перевірок;
- з інших джерел (заяви та повідомлення, матеріали органів прокуратури, митних органів, інших правоохоронних та судових органів).

Процес збирання підрозділами податкової міліції інформації про факти кримінального ухилення від сплати податків та розкрадання бюджетних коштів відображається у документуванні злочинної діяльності. Документування — це цілеспрямована діяльність щодо здійснення оперативно-розшукових заходів і слідчих (розшукових) дій, у тому числі із застосуванням технічних засобів, щодо виявлення та фіксації протиправної поведінки окремих осіб або їх груп з метою використання отриманих відомостей в якості доказів у кримінальних провадженнях.

У провадженнях щодо злочинів, пов'язаних з незаконним відшкодуванням ПДВ, важливе значення мають три групи обставин:

1) факт незаконного відшкодування ПДВ з бюджету: обставини подання заяви про відшкодування; розмір заявленої суми відшкодування; наявність причинного зв'язку між діянням і наслідками; характер і зміст нормативних актів, положення яких були порушені;

2) характеристика суб'єктів підприємницької діяльності, задіяних у ланцюгу відшкодування ПДВ: реєстраційні та облікові дані;

статутна діяльність; відомості про керівництво; мета й завдання утворення; відомості про фактичних засновників і керівників; дані про майно та основні фонди; зміст господарських операцій; рух товарно-матеріальних цінностей і коштів;

3) суб'єктний склад загальної схеми (технології) відшкодування ПДВ: коло представників суб'єктів підприємницької діяльності, банківських установ, державних органів, які брали участь у проведенні операцій; їх службові та функціональні обов'язки; наявність у діях зазначених осіб ознак злочинів та інших правопорушень.

4. Типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування злочинів, пов'язаних з незаконним відшкодуванням ПДВ та алгоритм дій слідчого у них

Доцільно виділити типові ситуації, кожній з яких відповідає певна кількість та зміст інформації, що містять матеріали перевірки на стадії початку досудового розслідування:

1) матеріали перевірки містять всі необхідні дані про обставини вчинення злочину і є достатніми для початку провадження;

2) вихідні дані недостатні для початку розслідування, оскільки дозволяють припускати як наявність, так і відсутність події злочину (наприклад, виявлення факту невідповідності експортованих товарно-матеріальних цінностей даним, вказаним у документах митного оформлення), що потребує подальшого проведення цільових оперативно-розшукових заходів;

3) з наявних даних вбачаються ознаки об'єктивної сторони злочину, проте невідомі мотив, мета та суб'єкт (наприклад, виявлення факту подання до контролюючих органів недостовірної інформації; виявлення ознак фіктивності в діяльності суб'єкта підприємницької діяльності);

4) матеріали не містять достатніх даних для початку кримінального провадження, і вони не можуть бути доповнені під час проведення додаткових перевірочних заходів або досудового розслідування (наприклад, після знищення документів обліку діяльності підприємства; відсутність можливості проведення документальних перевірок тощо);

5) матеріали свідчать про відсутність складу злочину в діях службових осіб підприємства (бухгалтерська помилка, неправильне ведення обліку тощо).

Ситуація 1. Кримінальне провадження розпочате на підставі матеріалів, наданих контролюючими органами або іншими органами за результатами спеціальних перевірок.

Особливістю цієї ситуації є те, що вихідна інформація зібрана внаслідок проведення гласних перевірочних заходів і міститься в матеріалах документальної перевірки (планової, позапланової, зустрічної тощо), під час якої виявлені ознаки злочину; перевірки контролюючого органу при виявленні незаконної вимоги про відшкодування ПДВ; митного контролю (при виявленні переміщення товарів, що не відповідають відомостям, відображеним у митних і транспортних документах); що надійшли із судових органів, що розглядали позови в порядку господарського судочинства; повідомлень у пресі та інших офіційних даних, що вказують на ознаки злочину.

Наприклад, факт фіктивного експорту чи невідповідності фактично експортованих товарів даним, зазначеним у документах митного оформлення, виявляється працівниками контролюючого органу на етапі реального або удаваного переміщення товаро-матеріальних цінностей через митний кордон України; факт подання необґрунтованої вимоги про відшкодування ПДВ, виявляється під час перевірки, що проводиться податковими органами у зв'язку з наданням підприємством податкової декларації та заяви про відшкодування ПДВ; ознаки злочину можуть бути виявлені після прийняття контролюючим органом рішення про відшкодування ПДВ або зарахування відповідних сум з бюджету; ознаки злочину можуть бути також виявлені внаслідок прокурорської перевірки контролюючих органів.

Акт документальної перевірки, як правило, містить повну й достовірну інформацію про подію злочину та причетних осіб, розмір завданої шкоди, напрями (канали) руху коштів і товарно-матеріальних цінностей.

Негативними обставинами в цій ситуації є такі:

- відсутність фактора раптовості, тобто суб'єкти злочину та зацікавлені особи, як правило, володіють інформацією про об'єкти перевірки та виявлені факти порушень;
- значний розрив у часі з моменту вчинення злочину до його виявлення правоохоронними органами, що дозволяє злочинцям вжити заходів з маскування слідів.

Завдання слідчого у цій слідчій ситуації полягають у перевірці та процесуальному закріпленні даних перевірок, що визначає проведення комплексу слідчих та організаційних заходів.

Ситуація 2. Кримінальне провадження розпочате на підставі матеріалів ОРД підрозділів податкової міліції. Приводом до порушення провадження в таких випадках є матеріали, зібрані працівниками оперативних служб (податкової міліції, МВС, СБУ) під час проведення оперативно-розшукових заходів.

Вихідні дані у цьому випадку характеризуються значним обсягом накопиченої оперативної та процесуальної інформації про обставини злочину, зокрема спосіб вчинення злочину, винуватих осіб, канали реалізації коштів і цінностей, здобутих незаконним шляхом.

Ця ситуація найсприятливіша для перспектив розслідування, оскільки негласний характер перевірки, по-перше, дозволяє виявити широке коло обставин злочинної діяльності, а по-друге, припускає здійснення добре запланованого, несподіваного для суб'єкта злочинної діяльності комплексу слідчих (розшукових) дій. Матеріали дослідчої перевірки, зібрані оперативними працівниками, попередньо обговорюються зі слідчими та спеціалістами-податківцями, що дозволяє розробити узгоджений план слідчих заходів. Успіх реалізації результатів проведених заходів залежить, передусім, від узгодженості й налагодженої взаємодії всіх учасників реалізації матеріалів: оперативних працівників, податківців, митників, експертів.

У рамках проведення оперативно-розшукових заходів можуть бути одержані спеціальні повідомлення від працівників підприємств та контролюючих органів, проведені оперативні спостереження, огляди бухгалтерської документації, попереднє дослідження податкових і бухгалтерських документів, отримано відомості з оперативних і спеціалізованих інформаційно-пошукових систем і банків даних.

Ситуація 3. Кримінальне провадження розпочате в результаті розслідування інших злочинів. Практика діяльності податкової міліції свідчить, що ознаки розкрадання бюджетних коштів шляхом незаконного відшкодування ПДВ можуть бути виявлені під час розслідування інших злочинів у сфері господарської діяльності, а також службової діяльності. Зазначене може бути результатом проведення додаткових документальних перевірок, оперативних заходів, що визначає специфіку конкретної ситуації та впливає на обсяг і послідовність подальших дій.

До заходів, що проводяться у такій слідчій ситуації початкового етапу розслідування відносяться слідчі (розшукові) дії (їх комплекси, криміналістичні операції), спрямованість і послідовність яких залежать від ситуації початку розслідування; негласні слідчі (розшукові) дії, що допомагають у вирішенні завдань даного етапу та проведення яких відбувається паралельно із процесуальною діяльністю слідчого. Як свідчить практика, саме в цей період застосовується найширший комплекс криміналістичних прийомів і засобів розкриття злочину, слідчих (розшукових) та організаційних дій та заходів.

Зважаючи на те, що в більшості схем незаконного відшкодування ПДВ використовуються фіктивні суб'єкти підприємницької діяльності, до основних невідкладних заходів початкового етапу розслідування злочинів, пов'язаних із незаконним відшкодуванням ПДВ, слід віднести:

— тимчасовий доступ та слідчий огляд документів, що розкривають зміст фінансово-господарської діяльності підприємства, підтверджують проведення банківських операцій з переміщення коштів, бухгалтерської звітності (документи первинного та зведеного обліку) щодо зберігання та руху товарно-матеріальних цінностей, встановлення дієздатності нерезидентів тощо;

- проведення обшуків у місцях проживання та роботи осіб, які здійснювали реєстрацію (придбання) фіктивного підприємства, зберігання грошових коштів, товарно-матеріальних цінностей та предметів, на які може бути накладений арешт;
- допити осіб, які проводили документальну перевірку, керівників підприємств, осіб, які відповідали за бухгалтерський облік, брали участь у проведенні окремих фінансово-господарських операцій, перевезенні, охороні товарно-матеріальних цінностей;
- проведення комплексу гласних та негласних слідчих (розшукових) дій, спрямованих на встановлення місць зберігання коштів і товарно-матеріальних цінностей, у тому числі здобутих злочинним шляхом, фіктивних суб'єктів господарювання, задіяних у ланцюгу формування податкового кредиту, встановлення та розшук свідків і можливих співучасників злочину;
- накладання арештів на майно, цінності, вклади осіб, які вчинили злочин, визнання в суді недійсними установчих документів та угод, укладених фіктивними підприємствами, блокування коштів на рахунках з метою відшкодування завданих державі збитків;
- призначення додаткових документальних перевірок щодо правильності відшкодування ПДВ, діяльності підприємства, призначення судових експертиз.

Цей перелік не є вичерпним, оскільки сформулювати універсальні схеми розслідування, застосовні до будь-якого випадку, неможливо, так само, як неможливо передбачити наперед дії злочинців. Отже, кожна конкретна ситуація розслідування вимагає від слідчого, передусім, творчої діяльності в межах кримінально-процесуальної регламентації на підставі сформованих у науці узагальнень практики, теоретичних положень та методичних рекомендацій.

Розглянемо типовий алгоритм слідчих заходів у ситуаціях реалізації зібраних оперативним шляхом матеріалів про незаконне відшкодування ПДВ шляхом проведення експортних операцій.

Практика свідчить, що розслідування в зазначених випадках спрямоване на з'ясування чотирьох груп обставин, що мають

пріоритетне значення для доказування умислу винуватих осіб та пред'явлення підозри:

1) підтвердження того, що товарно-матеріальні цінності, вказані в супровідних, бухгалтерських та інших документах, фактично митний кордон України не перетинали, а також походження експортованого (фактично під режим експорту поміщений інший товар або вартість товару завищена внаслідок штучного включення до числа посередників фіктивних підприємств) — тактична операція “Товар”;

2) обставини, що свідчать про джерело походження експортної виручки, тобто кошти, зараховані на рахунок фірми-експортера, фактично не перераховані іноземним “покупцем” експортованого товару, а утворились унаслідок фінансової операції між банками-кореспондентами, що характеризується як короткостроковий кредит чи овердрафт — тактична операція “Кошти”;

3) обставини, що свідчать про характер діяльності підприємств, включених як посередники при постачанні товарів (виконанні робіт, наданні послуг) до ланцюга формування податкового кредиту в експортній операції — тактична операція “Фірма”;

4) обставини, що свідчать про обізнаність осіб, які склали та підписали податкову декларацію та інші бухгалтерські й фінансові документи, подані до контролюючого органу з метою відшкодування ПДВ; про невідповідність зазначених у них відомостей реальній дійсності; дані, що свідчать про корисний мотив цієї діяльності — тактична операція “Особа”.

Важливу увагу слід приділяти документуванню руху грошових коштів через рахунки фірм-експортерів. За таких обставин, реалізацію матеріалів оперативних розробок доцільно починати з опитування керівників підприємств.

Обов'язковому вилученню підлягають: угоди (договори, контракти), накладні, рахунки, копії платіжних доручень та інші документи про придбання нібито експортних товарів та розрахунки за них; аналогічні документи про “експорт” товарів; відповідні транспортні документи; копії заяв до торгово-промислової палати на отримання сертифікатів походження на “експортовані” товари та самі сертифікати; а також копії вантажно-митних декларацій,

заяв до податкових адміністрацій про проведення перевірок для відшкодування ПДВ; статутні документи.

Вказані дії дозволяють, окрім всього, своєчасно встановити коло підприємств, що значаться у вказаних документах “постачальниками” товарів для фірм-експортерів і невідкладно перевірити пов’язані з цим обставини, спростувавши тим самим, за необхідністю, можливі версії підозрюваних про “законність” проведених ними операцій.

Особи, причетні до здійснення вказаних операцій, передусім затримані, підлягають допиту для з’ясування таких питань:

- яка їх причетність до фірми-експортера (у випадку її фіктивності, тобто оформлення на неіснуючих або підставних осіб);
- яка зовнішньоекономічна (експортна) діяльність здійснювалась вказаною формою;
- коли, з ким та які укладалися угоди, договори, контракти на експорт товарів за межі України, яким чином здійснювалась їх оплата;
- яке походження вказаних товарів (якщо вони закуповувались на території України — коли, з ким та які укладалися угоди, яким чином вони виконані, як здійснювалась оплата за ними);
- які саме документи та кому надавалися при вирішенні питання про відшкодування ПДВ, хто саме з посадових осіб їх розглядав (перевіряв);
- які суми коштів перераховані під час відшкодування ПДВ, їх подальший рух.

У разі заперечення вказаних фактів з посиланням на нібито існуючі угоди про закупівлю товарів, необхідно допитати причетних до цього представників підприємств-постачальників для з’ясування наступної інформації: коли, за чією ініціативою і хто складав вказані угоди, яким чином передбачалося їх виконати; які саме і коли придбані товари під час виконання угоди; куди та як вони транспортувалися до фірм-експортерів; яким чином ці обставини відображені у відповідних документах підприємств; походження товарів, що поставлялися експортерам, де вони зберігалися.

Під час допитів доцільно використовувати виявлені документи та дані, які спростовують версії підозрюваних, зокрема, про відсутність у них товарів (складських приміщень), надання фіктив-

них відомостей до контролюючого органу та органу, що здійснює казначейське обслуговування бюджетних коштів.

У разі необхідності для підтвердження висновків документальних ревізій та перевірок доцільно призначити судово-бухгалтерську, а за наявності ознак фіктивного підприємництва — фінансово-економічну експертизу, на вирішення яких поставити такі питання (з урахуванням усіх зібраних доказів): яка мета та предмет діяльності фірми-експортера (статутні та фактичні), яку саме діяльність здійснювала фірма чи передбачена вона її статутом; якими основними та оборотними засобами володіє фірма, джерела їх придбання, а також джерела фінансування її діяльності, наявність у фірмі працівників (персоналу) для виконання передбачених статутом видів діяльності (у тому числі товарів для здійснення експортних операцій); чи забезпечували наявні у фірми основні та оборотні засоби можливості здійснення статутної діяльності, у тому числі зовнішньоекономічної та інші питання.

Під час проведення ревізій та експертиз доцільно вжити заходів щодо пошуку додаткової доказової інформації, що підтверджує версію про співучасть у злочинній діяльності посадових осіб державних органів, установ та організацій.

Питання для самоконтролю

1. Надайте визначення та наведіть криміналістичну класифікацію злочинів, пов'язаних з незаконним відшкодуванням податку на додану вартість.

2. Охарактеризуйте основні елементи криміналістичної характеристики злочинів, пов'язаних з незаконним відшкодуванням ПДВ.

3. У чому полягають особливості початкового етапу розслідування злочинів, пов'язаних з незаконним відшкодуванням ПДВ?

4. Назвіть обставини, що підлягають встановленню у провадженнях про злочини цього виду.

5. Назвіть типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування злочинів, пов'язаних з незаконним відшкодуванням ПДВ та алгоритм дій слідчого у них.

ТЕМА 4

РОЗСЛІДУВАННЯ ФІКТИВНОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА

1. Криміналістична характеристика фіктивного підприємництва
2. Типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування фіктивного підприємництва
3. Особливості застосування спеціальних знань під час розслідування фіктивного підприємництва

1. Криміналістична характеристика фіктивного підприємництва

Статтею 205 КК України встановлено відповідальність за фіктивне підприємництво, під яким слід розуміти створення або придбання суб'єктів підприємницької діяльності (юридичних осіб) з метою прикриття незаконної діяльності або здійснення видів діяльності, щодо яких є заборона.

Важливим елементом криміналістичної характеристики злочину є спосіб його вчинення. Саме спосіб вчинення злочину містить найбільший обсяг інформації, яка дозволяє зорієнтуватися в сутності того, що відбулося в цілому, та в окремих його обставинах з метою швидкого і повного розкриття й розслідування злочину, а також розробки ефективних заходів попередження даного виду злочинів.

Спосіб вчинення фіктивного підприємництва у більшості випадків пов'язаний зі способом його приховування та в значній мірі обумовлений ним. Під час готування до злочину, при вчиненні злочину і після нього особа керується логікою досягнення злочинного результату та уникнення відповідальності. Злочинець, маючи наміри приховати злочин, ретельно обмірковує спосіб його вчинення з тим, щоб надійно приховати сліди злочину. Крім вибору місця і часу вчинення злочину, підготовка до нього включає визначення: а) способу вчинення злочину; б) знарядь злочину; в) способу приховування (дійсного приховування і притворної поведінки, що відображає позицію, обрану злочинцем); г) способу приховування слідів. Таким чином, злочинець уявно формулює модель майбутньої події, реальне втілення якої буде залежати від ситуації, що об'єктивно складеться.

Особливістю досліджуваного злочину є те, що фіктивне підприємництво не вчиняється у «чистому» вигляді. Його вчинення у більшості випадків є початковим етапом для подальшої злочинної діяльності у господарській сфері. При цьому, фіктивне підприємство постає ідеальним інструментом для здійснення цілої низки суспільно небезпечних діянь, найбільш поширеними серед яких є різноманітні незаконні операції з фінансовими ресурсами; привласнення бюджетних коштів; нецільове використання або неповернення одержаних кредитів; ухилення від сплати податків, зборів та інших обов'язкових платежів; торгівля людьми, зброєю, наркотиками; різні види розкрадань; легалізація доходів, одержаних злочинним шляхом тощо.

Всі способи вчинення фіктивного підприємництва можна об'єднати у дві групи: 1) створення суб'єкта підприємницької діяльності — юридичної особи з метою прикриття незаконної діяльності або здійснення видів діяльності, щодо яких є заборона; 2) придбання такого суб'єкта для досягнення названих протиправних цілей.

Способи фіктивного підприємництва можна також розподілити на:

1. Способи, що становлять собою легальні дії (при створенні (придбанні) фіктивного підприємства злочинці діють з формальним додержанням чинної процедури).

2. Способи, що містять в собі елементи обману в різних формах (використання підроблених документів, печаток, штампів тощо).

3. Способи, що потребують залучення інших осіб (використання підставних осіб у ролі засновників і керівних працівників фіктивних підприємств).

Особливості способу, виду і місця утворення слідів фіктивного підприємництва визначає, насамперед, чинне законодавство. Процес створення нового підприємства складається з декількох послідовних і взаємопов'язаних етапів, результат здійснення кожного з яких фіксується у документі визначеної законодавством форми. Процес створення підприємства можна умовно розподілити на три етапи: підготовчий, реєстраційний та післяреєстраційний.

На підготовчому етапі організатори створення підприємства приймають рішення про створення суб'єкта підприємницької діяльності — юридичної особи (підприємства) і вирішують низку організаційних питань, до числа яких належать: визначення мети створення і предмету діяльності підприємства; обрання організаційно-правової форми створюваної юридичної особи; обрання місця державної реєстрації (адміністративної одиниці); підшукування юридичної адреси та укладання відповідного договору або підшукування на роль засновника особи, яка мешкає (zareєстрована) на території необхідної адміністративної одиниці; підшукування осіб на роль засновників та керівників підприємства; визначення порядку формування статутного фонду; підготовка пакету установчих документів; нотаріальне посвідчення підписів засновників на установчих документах юридичної особи; підготовка і нотаріальне посвідчення доручення співзасновників на відкриття тимчасового рахунку і внесення на нього грошових коштів (у випадку формування статуного фонду грошовими коштами); відкриття тимчасового рахунку і внесення на нього грошових коштів у розмірі, який є не меншим від мінімально визначеного законодавством для конкретної організаційно-правової форми юридичної особи; сплата збору за державну реєстрацію юридичної особи.

Реєстраційний етап створення підприємства полягає у діях з надання відповідного пакету документів до офіційних установ з метою державної реєстрації суб'єкта підприємництва.

Післяреєстраційний етап створення підприємства складається з системи дій щодо реєстрації підприємства в визначених органах, виготовлення печатки і штампу, відкриття банківського рахунку, також отримання дозволів на те, щоб розпочати діяльність (пожежний нагляд, санітарно-епідеміологічний контроль, державний нагляд за охороною праці), дозволи (ліцензії) чи патенти, необхідні для здійснення певних видів господарської діяльності тощо.

Фіктивне підприємство може створюватись (набуватись):

- 1) з формальним дотриманням вимог чинного законодавства;
- 2) з порушеннями вимог законодавства.

Для уникнення виявлення фіктивності підприємства на стадії його державної реєстрації таке підприємство створюється за документами реально існуючих засновників і на керівні посади призначається також реально існуючі особи. Вже після здійснення всіх необхідних процедур склад учасників та керівництво щойно створеного товариства замінюється на неіснуючих або підставних осіб, які в свою чергу вже не проходять перевірку у контролюючому органі за місцем реєстрації підприємства. В орган податкової служби надається інформаційна довідка про зміни в складі засновників та призначення нового директора, яка надходить в канцелярію контролюючого органу в загальній масі документів і залишається без належної уваги. Державні органи можуть взагалі залишатись непоінформованими щодо зміни носіїв корпоративних прав.

Створення фіктивного підприємства може відбуватись також і при реорганізації вже існуючого приватного підприємства в товариство з обмеженою відповідальністю з подальшою перереєстрацією знову в приватне підприємство на підставну особу. Для цього здійснюються наступні дії:

- 1) в існуючому приватному підприємстві формується статутний фонд;

- 2) приватне підприємство перетворюється у товариство з обмеженою відповідальністю шляхом введення до його складу ще хоча б одного учасника з числа підставних осіб через відчуження йому частки у статутному фонді;

- 3) "живий" засновник і одночасно керівник виходить зі складу товариства, а керівником і єдиним учасником юридичної особи стає

підставна особа і через відсутність інших учасників товариство з обмеженою відповідальністю у зворотному напрямку реорганізується в приватне підприємство.

Способи створення фіктивних підприємств можуть урізноманітнюватись задля відвернення підозри від того, що створення великої кількості суб'єктів підприємництва однією і тією ж особою має протиправну мету.

До числа найбільш типових порушень, що вчиняються злочинцями під час створення (придбання) фіктивного підприємства, належать: здійснення державної реєстрації з використанням неналежним чином оформлених або недійсних документів за зговором зі службовими особами органу державної реєстрації; фальсифікація установчих документів шляхом внесення до них недостовірних даних про засновників та про інші суттєві обставини; здійснення державної реєстрації з використанням документів підставних осіб; здійснення реєстрації з використанням позичених документів, документів, отриманих у тимчасове користування обманним шляхом, за втраченими або викраденими документами, в яких можуть змінюватись фотокартки їх власників на фотокартки осіб, які здійснюють дії зі створення фіктивного підприємства.

Державна реєстрація фіктивного підприємства також може відбуватись з використанням документів, придбаних у осіб, які згодом заявляють про їх втрату; за документами осіб, які добровільно за винагороду або проти власної волі під примусом надали свої документи та постали засновниками комерційних структур, але не брали ніякої подальшої участі в діяльності створеного підприємства. Створення фіктивних підприємств також часто відбувається з використанням підроблених документів вигаданих осіб або документів померлих осіб. Поширеною є реєстрація за дорученнями, виданими на неіснуючих або підставних осіб. Характерним є одночасне створення декількох юридичних осіб з використанням документів однієї й тієї ж особи. Для ускладнення діяльності з викриття злочину реєстрація може здійснюватись у різних територіальних одиницях.

Процес придбання підприємства також можна умовно поділити на три етапи: підготовчий, реєстраційний та післяреєстраційний.

На підготовчому етапі організатори придбання підприємства приймають рішення про придбання суб'єкта підприємницької діяльності — юридичної особи (підприємства) і вирішують низку організаційних питань, до числа яких належать: підшукуванню необхідної юридичної особи, з урахуванням бажаної організаційно-правової форми, місця державної реєстрації (адміністративної одиниці), мети придбання підприємства, наявних зв'язків і можливостей тощо; підшукуванню осіб на роль нових учасників та керівників підприємства; визначення порядку і форм придбання підприємства; підготовка пакету змін до установчих документів, угод, на підставі яких здійснюється перехід корпоративних прав від одного до іншого громадянина; нотаріальне посвідчення підписів засновників на змінах до установчих документів юридичної особи, заяв про добровільний вихід з товариства, договорів відчуження тощо; сплата збору за державну реєстрацію змін до установчих документів юридичної особи.

Для придбання юридичних осіб з порушеннями вимог чинного законодавства можуть використовуватись ті ж самі категорії документів та підставні особи, що й при створенні підприємства.

Державна реєстрація змін в установчих документах суб'єкта підприємницької діяльності здійснюється в тому ж порядку, що і його державна реєстрація. Нові печатка і штамп виготовляються тільки у випадку, коли відбулись зміни організаційно-правової форми або назви підприємства. Перереєстрація у державних цільових фондах та контролюючому органі здійснюється лише у випадку зміни назви, організаційно-правової форми, форми власності або місцезнаходження підприємства.

Щоб не створювати зовнішнього прояву кардинальних змін у діяльності підприємства, злочинці намагаються зберегти реквізити придбаного підприємства у незмінному вигляді. Назва, місцезнаходження, організаційно-правова форма, керівник, основні види діяльності підприємства залишаються попередніми або ж необхідні зміни не вносяться і не реєструються.

Розповсюдженими варіантами "фіктивізації" підприємства (перетворення реального підприємства на фіктивне) під час придбання юридичної особи є: 1) продаж реально існуючого підприємства

підставним особам; 2) придбання реально існуючого підприємства іншою фіктивною юридичною особою.

Невід'ємною складовою способу фіктивного підприємництва є використання результатів злочинної діяльності. Фіктивне підприємство вважається закінченим з моменту фактичного здійснення державної реєстрації фіктивного підприємства. Однак, у криміналістичному аспекті важливим є те, що й після вище названого моменту злочинна діяльність продовжується. Вона виражається у використанні результатів фіктивного підприємництва. Це можуть бути дії, наприклад, з ухилення від сплати податків, привласнення чужого майна, шахрайства з фінансовими ресурсами, легалізації злочинних доходів за допомогою фіктивного підприємства тощо. Тому важливого значення набуває аналіз способів використання фіктивного суб'єкта підприємницької діяльності — юридичної особи для досягнення протиправних цілей. Спосіб безпосереднього вчинення фіктивного підприємництва тісно пов'язаний зі способами використання фіктивного суб'єкта підприємництва у подальшій злочинній діяльності.

Обстановка вчинення злочину. Важливого значення при розслідуванні злочину мають дані про початок і закінчення фіктивного підприємництва, його тривалість в часі. Період створення або придбання фіктивного підприємства може тривати від декількох днів до декількох тижнів. Функціонування фіктивного підприємства може здійснюватися протягом тривалого часу, а може мати одnorазовий характер. У зв'язку з цим набувають актуальності дані про звітний період, в якому було створене (придбане) та здійснювало свою діяльність фіктивне підприємство.

Для встановлення часу вчинення злочину слідчому необхідно з'ясувати час, коли: 1) відбувались події, пов'язані зі створенням (придбанням) фіктивного підприємства; 2) відбувались події, пов'язані з ліцензуванням господарської діяльності; 3) укладались угоди та здійснювались фінансово-господарські операції; 4) фіктивне підприємство припинило свою діяльність.

Місце вчинення фіктивного підприємництва є місце вчинення злочинних діянь і залишених ним слідів. В цьому аспекті фіктивне підприємство має деякі особливості. Сліди фіктивного

підприємництва знаходяться як в місці перебування підприємця-злочинця; в банківських установах, через які проводились розрахунки; органах державної влади чи місцевого самоврядування, які реєстрували суб'єкта підприємницької діяльності, ставили на облік чи видавали йому певні дозволи. Фіктивне підприємство є, як правило, злочином багатоепізодним, кожен з яких може бути вчинено в окремому регіоні.

Відомості про місце вчинення фіктивного підприємництва охоплюють: інформацію про фактичне місцезнаходження та адресу підприємства; місце його державної реєстрації та постановки на облік; місце здійснення фінансово-господарської діяльності. З'ясування місця державної реєстрації господарюючого суб'єкта дозволить отримати відомості як про факт його реєстрації, так і про установчі документи, які вилучаються і вивчаються в першу чергу. Для отримання необхідної початкової інформації також необхідно встановити місцезнаходження засновників і керівників. Дана обставина є особливо важливою у випадках, коли засновниками і керівниками є вигадані або підставні особи.

Характерною особливістю підприємницької діяльності є те, що вона може полягати в здійсненні як значної кількості, так і однієї великої операції (з виконання робіт, надання послуг, постачання продукції), спрямованої на отримання прибутку. Тому перед слідчим стоїть завдання встановити місце вчинення тих чи інших фінансово-господарських операцій, які можуть свідчити про фіктивність підприємства. Названі обставини обумовлюють необхідність проведення великої кількості слідчих (розшукових) дій, іноді одночасно в декількох регіонах, що істотно впливає на організацію розслідування фіктивного підприємництва. Місцем вчинення фіктивного підприємництва найчастіше постають регіони підвищеної ділової активності, великі фінансові і промислові центри країни з відносно добре розвинутою економікою та значним фінансовим потенціалом.

Обстановка вчинення фіктивного підприємництва формується під впливом прогалин і суперечливих положень чинного законодавства; надмірного податкового навантаження; безконтрольності та розбалансованості в кредитно-фінансовій сфері; правового

нігілізму населення та працівників органів державної влади та місцевого самоврядування; недостатньо ефективної діяльності правоохоронних та контролюючих органів; високого рівня корумпованості державних посадовців (зокрема, службових осіб контролюючого органу); неспроможності державних інститутів задовольнити життєво необхідні потреби населення; постійного зростання кількості осіб, що опинились за межею зубожіння; високого рівня безробіття та неповної трудової зайнятості працездатних осіб.

Серед об'єктивних чинників, що зумовлюють спосіб вчинення злочину, виокремлюють обстановку в широкому розумінні. При фіктивному підприємстві це особливості економічного розвитку в даній місцевості на даному етапі, наявність чи відсутність законодавчої бази з регулювання тих чи інших економічних відносин, конкретні умови розвитку підприємства в даному регіоні та інші обставини й умови зовнішнього середовища.

Вивчення обстановки вчинення фіктивного підприємства вимагає встановлення структури, характеру діяльності та особливостей функціонування підприємства, системи документообігу, обліку і стану контролю за господарськими і фінансовими операціями, дотримання існуючих нормативних вимог та інструктивних вказівок при виконанні і документальному оформленні фінансово-господарських операцій тощо.

Особа злочинця. Фіктивне підприємство, як і більшість інших економічних злочинів, найбільш часто вчиняють чоловіки. Разом з тим, кількість жінок, притягнутих до кримінальної відповідальності за вчинення фіктивного підприємства, є вищою, ніж за інші злочини. Фіктивним підприємцям властиві наступні психологічні риси: корисливість, хитрість, брехливість, уміння справляти враження респектабельних людей і викликати довіру в оточуючих. Дуже часто це добре ерудовані, впевнені в собі особи, що володіють певними знаннями в галузі психології, прийомами суггестивного впливу та вмінням переконувати, високою спостережливістю та швидкою реакцією на обстановку, що змінюється, мають широке коло знайомств і здатні легко знаходити контакт з

потрібними людьми. Особам, які вчинюють цей злочин, властиві цілеспрямованість, честолюбність, рішучість, прагнення до лідерства. Вони відрізняються умінням пристосовуватись, тому що добре орієнтуються в соціальних нормах і вимогах, можуть контролювати свою поведінку, володіють якостями організаторів і керівників. Характеризуючи особу фіктивного підприємця слід відзначити, що це, перш за все, “білокомірцевий” тип злочинців. Дані особи вчиняють злочини без застосування насильства, з використанням неправдивих відомостей з метою здобуття злочинних прибутків. Специфічною особливістю є те, що за своїм суспільним становищем названі особи належать до підприємців, які є професіоналами високого або середнього рівня у сфері фінансово-кредитних відносин, беруть безпосередню участь у фінансово-господарській діяльності різного функціонального рівня, є керівниками або засновниками різноманітних підприємницьких структур. У більшості випадків добре орієнтуються у законодавстві — податковому, банківському, володіють знаннями з бухгалтерського обліку, добре проінформовані про прогалини чинного законодавства, що регулює фінансово-кредитні, валютні, податкові та інші правовідносини. В минулому багато з них мають досвід роботи в державному секторі на посадах, пов’язаних з виконанням організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських обов’язків.

З фіктивним підприємництвом тісно пов’язана проблема використання у підприємницькій діяльності підставних осіб. У якості підставних осіб найчастіше виступають: 1) представники мало-забезпечених верств населення (пенсіонери, студенти, тимчасово не працюючі, інваліди, тяжко хворі (в т. ч. психічно хворі), іноземці з незаможних країн); 2) особи, які виїхали на постійне місце проживання за кордон, або перебувають в місцях позбавлення волі; 3) морально деградовані особи — раніше судимі, особи без визначеного місця проживання, особи, що страждають від алкогольної або наркотичної залежності.

Реально існуюча особа постає підставною: 1) з її відома, добровільно за винагороду; 2) з її відома, всупереч її волі під примусом або внаслідок збігу тяжких життєвих обставин; 3) без її відома.

Підставною може виявитись померла особа, а також вигадана особа, фальсифіковані відомості про яку вносяться до підробленого документу.

Практика свідчить, що фіктивне підприємництво часто вчиняється у співучасті, в тому числі, за попередньою змовою групою осіб; організованою групою чи злочинною організацією. У фіктивному підприємстві органічно поєднуються головні економічні ознаки організації як суб'єкта господарської діяльності з ознаками злочинної організації або організованої злочинної групи. У тих випадках, коли злочин вчиняється організованою групою або злочинною організацією, вона стає самостійним об'єктом криміналістичного дослідження і, відповідно, одним із елементів криміналістичної характеристики даного злочину. При цьому, досліджуються особливості групи або організації з точки зору ступеню їх організованості, структури, розгалуженості, рольових функцій учасників тощо. З'ясування цих особливостей дає можливість краще орієнтуватись в напрямках розшуку фактичних даних, необхідних для розкриття всіх ланок злочинної діяльності, членів цих формувань та всіх основних епізодів цієї діяльності.

Типовою слідова картина відіграє важливу роль при формуванні уявлення про спосіб вчинення та приховування злочину, визначенні типової для даного виду злочинів характеристики особи ймовірного злочинця.

На вчинення фіктивного підприємництва, перш за все, вказує інформація (дійсна і фальсифікована), що міститься в документах: 1) створених як під час утворення (придбання) підприємства; 2) створених протягом функціонування фіктивного підприємства.

Об'єктивна необхідність документування процесу створення (придбання) та діяльності суб'єкта підприємницької діяльності детермінує локалізацію типових матеріальних слідів фіктивного підприємництва у різних документах. Саме піклування про забезпечення їх збереження, вилучення, дослідження та використання складає значну частину діяльності із розслідування цього виду злочинів.

В останній час спостерігається значний зріст числа високоякісних підроблених документів, які використовуються при вчиненні

фіктивного підприємництва. Це пов'язано з прогресом у сфері застосування комп'ютерної техніки: створенням засобів швидкісного друку, сканування, тиражування документів, появою нового програмного забезпечення (графічних редакторів) тощо.

Найбільш поширеними способами підробки документів при вчиненні фіктивного підприємництва є: 1) підробка відбитків печаток і штампів; 2) підробка підпису уповноваженої особи; 3) повна або часткова підробка тексту документа тощо. Оскільки складання підроблених документів є, як правило, складовою частиною способу вчинення фіктивного підприємництва, знання можливих ознак підробки документів є необхідною умовою ефективного виявлення і розслідування даного виду злочинів.

Поширеним способом внесення неправдивої інформації в документи є їх часткова підробка, наприклад, внесення змін у реквізити документа. Реквізити всіх видів документів виконують дві функції: інформаційну (повідомляють від кого виходять відомості, що містяться в документі) та посвідчувальну або захисну (підтверджують достовірність інформації і одночасно захищають її від фальсифікації).

Нанесення відбитків печаток і штампів на документ — це один із засобів його захисту від підробки. Відбитки печаток і штампів також можуть підроблятися різними способами, серед яких найбільш поширеними є одержання відбитку за допомогою саморобного кліше, перекопіювання оригінального відбитка з іншого документа, виготовлення відбитка за допомогою комп'ютерної техніки.

Документи як джерела доказової інформації під час розслідування фіктивного підприємництва та пов'язаних з ним злочинів можуть досліджуватись та використовуватись у декількох аспектах: а) з точки зору значення фактів, що зафіксовані в документах (наприклад, у статуті підприємства, ліцензії на право здійснення окремих видів господарської діяльності тощо); б) з метою визначення способу виготовлення (оформлення) документа (наприклад, шляхом призначення техніко-криміналістичної експертизи підробленого документа); в) з метою ідентифікації особи, яка написала (підписала) документ, або голос і мову якої зафіксовано на магнітному носії інформації (шляхом призначення відповідної судової експертизи).

Серед документів, що містять сліди вчинення фіктивного підприємництва, можна виділити: 1) документи, що визначають організаційно-правову форму та статус суб'єкта підприємницької діяльності; 2) документи, що відображають здійснення фінансово-господарської діяльності; 3) банківські документи, що відображають різні розрахункові операції; 5) документи бухгалтерського та податкового обліку, фінансової та статистичної звітності; 6) чернетки працівників та службових осіб підприємства (записники, щоденники, зошити, перекидні календарі тощо); 7) електронні документи та інші. Зазначені документи можуть бути як дійсними, так і підробленими.

На вчинення фіктивного підприємництва вказують об'єкти, що вилучаються під час обшуків та в подальшому набувають процесуального значення речових доказів. Це можуть бути сліди-предмети: печатки і штампи; установчі та реєстраційні документи фіктивних та не існуючих підприємств; факсиміле або інші носії підписів (в т. ч. електронні) керівників фіктивних підприємств, службових осіб органів державної влади і місцевого самоврядування, суб'єктів підприємництва тощо; незаповнені бланки банківських та бухгалтерських документів; матеріали "чорної" бухгалтерії; печатки нотаріусів, органів державної реєстрації, податкової служби та цільових фондів; паспорти померлих осіб, загублені чи викрадені документи реально існуючих громадян; підроблені документи неіснуючих осіб; значні суми незаконно отриманих готівкових коштів як в національній, так і в іноземній валюті та інші об'єкти.

Сліди фіктивного підприємництва можуть знаходитись в місці знаходження злочинців, в органах державної влади чи місцевого самоврядування, що реєстрували суб'єкт підприємницької діяльності чи видавали йому певні дозволи, а також в банківських установах, через які проводились розрахунки. Зазвичай це можуть бути різні регіони України та країн СНД. Слід враховувати, що вчинення злочинних дій під прикриттям фіктивного підприємства носить, як правило, багатоепізодний характер.

Значне місце в розслідуванні фіктивного підприємництва посідає виявлення та використання "ідеальних" слідів злочину, які ма-

теріалізуються у вигляді зафіксованих належним чином показань осіб. Ці джерела доказів також поділяють на різні види залежно від характеру інформації та її носіїв, що має велике не тільки теоретичне, але й практичне значення.

2. Типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування фіктивного підприємництва

Результати вивчення практики розслідування фіктивного підприємництва свідчать, що на початку досудового розслідування фіктивного підприємництва найпоширенішою є ситуація, коли надані до слідчих підрозділів матеріали свідчать про факти створення (придбання) фіктивних суб'єктів підприємницької діяльності чи вчинення злочинів з їх використанням, але такої інформації недостатньо для того, щоб висунути підозру щодо конкретної особи. Досить складно встановити осіб, які безпосередньо займалися організацією реєстрації фіктивних суб'єктів підприємництва та вчиненням злочинів з їх використанням. На процес збору первинних матеріалів про фіктивне підприємництво чинить вплив і те, що, як правило, злочинна діяльність фіктивних суб'єктів підприємництва, а також сам факт їх державної реєстрації встановлюється через значний проміжок часу після вчинення злочину.

Завданнями початкового етапу розслідування фіктивного підприємництва є встановлення:

- 1) осіб, які фактично організували реєстрацію (придбання) фіктивного суб'єкта підприємництва;
- 2) часу і місця вчинення фіктивного підприємництва;
- 3) способу реєстрації (придбання) фіктивного підприємства;
- 4) способу вчинення злочину з використанням фіктивного суб'єкта підприємницької діяльності;
- 5) розміру спричиненої шкоди шляхом безпідставно отриманого кредиту у банківській установі, заниження об'єктів оподаткування, розкрадання майна чи грошових коштів тощо, що вчинялися за допомогою фіктивного підприємства;

б) доказової інформації, що свідчить про факт фіктивного підприємництва та інших обставин.

Залежно від того, який орган надає до слідчих підрозділів матеріали про фіктивне підприємництво, характерними є такі ситуації:

1) кримінальне провадження щодо фіктивного підприємництва розпочато на підставі матеріалів органів, що здійснюють функції контролю за додержанням законності в сфері господарської діяльності, а також здійснюють взяття на податковий облік суб'єктів підприємницької діяльності;

2) інформація про вчинений злочин отримана в результаті проведення документальної перевірки співробітниками ДСБЕЗ МВС України;

3) інформація про вчинений злочин отримана в результаті здійснення оперативно-розшукових заходів співробітниками оперативних підрозділів МВС України (ДСБЕЗ, ГУБОЗ);

4) інформація про вчинений злочин отримана в результаті спільних дій державних органів, які здійснюють функції контролю за додержанням законності в сфері господарської діяльності (Міністерства доходів і зборів України, пенсійного фонду України тощо) і ДСБЕЗ;

5) інформація про вчинений злочин отримана в результаті розслідування інших злочинів.

Виділені типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування фіктивного підприємництва мають відповідну специфіку та потребують окремого розгляду.

Ситуація 1. Кримінальне провадження щодо фіктивного підприємництва розпочате на підставі матеріалів, наданих підрозділами податкової інспекції, які здійснюють взяття суб'єктів підприємництва на податковий облік.

Зазначена ситуація не є складною для слідчого, оскільки на етапі взяття на податковий облік формально вчинений лише злочин, передбачений ч. 1 ст. 205 КК України, і фіктивний суб'єкт підприємства ще не брав участі в інших злочинах, для вчинення яких він створювався. Для вирішення завдань виділеної слідчої ситуації на початковому етапі розслідування фіктивного підприємництва підлягає виконанню комплекс процесуальних, у тому числі слідчих (розшукових) дій та інших організаційних заходів:

1) допити співробітників підрозділів податкової інспекції (податкової міліції), співробітників Пенсійного фонду України, фондів соціального страхування про обставини виявлення (встановлення) фактів фіктивного підприємництва;

2) тимчасовий доступ (у встановленій законодавством формі ознайомлення, виготовлення копій, а за необхідності, вилучення) до документів, що підтверджують факт фіктивного підприємництва, щодо державної реєстрації фіктивного суб'єкта підприємницької діяльності, взяття на облік у контролюючих органах, постановки на облік у Пенсійному фонді України, фондах соціального страхування;

3) тимчасовий доступ до документів, що підтверджують відкриття рахунків у банківських установах, та документів, необхідних для отримання дозволу на виготовлення печатки суб'єктом підприємницької діяльності;

4) тимчасовий доступ до документів, що свідчать про характер та зміст фінансово-господарської діяльності та вчинені злочини з використанням фіктивних суб'єктів підприємництва та інших;

5) допити осіб, допомога яких була використана у процесі реєстрації (придбання) фіктивного суб'єкта підприємництва;

6) допити осіб, які реєстрували (здійснювали придбання) фіктивних суб'єктів підприємництва;

7) допити осіб, які брали участь у виконанні окремих фінансово-господарських операцій за участю фіктивних суб'єктів підприємницької діяльності;

8) обшуки за місцем проживання та місцем роботи осіб, які здійснювали реєстрацію (придбання) фіктивних суб'єктів підприємництва;

9) комплекс дозволених законом негласних слідчих (розшукових) дій з метою встановлення місць зберігання майна, грошових коштів, цінностей, здобутих злочинним шляхом;

10) накладення арешту на майно та вклади осіб, які вчинили фіктивне підприємництво;

11) призначення та проведення документальної ревізії (перевірки) фінансово-господарської діяльності суб'єктів підприємництва;

12) призначення судових експертиз та інші заходи.

Головним спрямуванням комплексу гласних та негласних слідчих (розшукових) дій та інших процесуальних дій та організаційних заходів є встановлення факту невідповідності інформації про засновників, керівника суб'єкта підприємницької діяльності та використання допомоги окремих осіб (студенти, малозабезпечені тощо) для створення видимості легальності створення (державної реєстрації) суб'єктів підприємництва.

Ситуація 2. Кримінальне провадження щодо фіктивного підприємництва розпочинається на підставі матеріалів проведеного документального дослідження — документальної перевірки (ревізії).

Виділена ситуація є поширеною для фактів встановлення реєстрації фіктивних суб'єктів підприємництва та вчинення злочинів з використанням таких суб'єктів. У практичній діяльності такі факти встановлюється під час перевірки змісту фінансово-господарської діяльності легальних суб'єктів підприємництва.

Головними завданнями наведеної ситуації є встановлення обставин:

1) вчинення злочину легальним суб'єктом підприємництва з використанням фіктивних підприємств;

2) навмисного використання у фінансово-господарській діяльності можливостей фіктивних суб'єктів підприємницької діяльності;

3) створення (придбання) фіктивного суб'єкта підприємницької діяльності;

4) пов'язаних із взяттям на податковий облік суб'єкта підприємницької діяльності, на облік у Пенсійному фонді України, фондах соціального страхування, із відкриттям рахунку в банківських установах, отриманням дозволу та безпосереднім виготовленням печатки.

Вирішенню завдань виділеної ситуації сприяє комплекс взаємопов'язаних гласних та негласних слідчих (розшукових) дій, інших процесуальних дій та організаційних заходів:

1) допит ревізорів, які встановили факт використання фіктивних підприємств для зменшення податкових зобов'язань, відшкодування із бюджету податку на додану вартість тощо;

2) допит співробітників податкової інспекції, Пенсійного фонду України, фондів соціального страхування, органів статистики про обставини взяття на облік фіктивного суб'єкта підприємництва;

3) допит осіб, які за певну платню дали згоду бути засновниками фіктивного суб'єкта підприємницької діяльності;

4) допит осіб, які безпосередньо здійснювали реєстрацію (придбання) фіктивних суб'єктів підприємницької діяльності;

5) допит осіб, які у фінансово-господарській діяльності використовували можливості фіктивних суб'єктів підприємницької діяльності для зменшення податкових зобов'язань, відшкодування із бюджету податку на додану вартість тощо;

6) тимчасовий доступ до документів, що свідчать про використання у фінансово-господарській діяльності можливостей фіктивних підприємств;

7) тимчасовий доступ до документів, що свідчать про взяття на податковий облік, облік у Пенсійному фонді України, фондах соціального страхування, органах статистики;

8) тимчасовий доступ до документів, що свідчать про відкриття рахунку в банківській установі, отримання і безпосереднє виготовлення печатки, та допит осіб, які брали участь у зазначених діях;

9) тимчасовий доступ до документів про результати судового розгляду щодо визнання недійсними реєстраційних документів фіктивного суб'єкта підприємницької діяльності та визнання недійсними угод, які були виконані з використанням фіктивних підприємств;

10) проведення зустрічної документальної перевірки для підтвердження факту використання можливостей фіктивних підприємств;

11) встановлення за місцем податкового обліку фіктивного підприємства даних про сплату податків, надання податкової звітності, відомостей про засновників і адміністрацію підприємства;

12) проведення інвентаризацій, обстеження та перевірка обсягів виконаних робіт чи послуг з метою встановлення фактів відсутності певних товарів (продукції) чи виконання робіт (надання послуг);

13) призначення необхідних експертних досліджень чи використання допомоги відповідних спеціалістів з метою встановлен-

ня обсягів виконаних (чи невиконаних) робіт, наданих послуг; призначення інших видів судових експертиз (техніко-криміналістичної експертизи документів, судово-бухгалтерської експертизи тощо);

14) використання інформаційних обліків та інформаційно-аналітичних систем з метою виявлення окремих обставин вчинення злочину та даних про осіб, які його вчинили.

Ситуація 3. Кримінальне провадження щодо фіктивного підприємництва розпочате на підставі матеріалів оперативно-розшукової діяльності оперативних підрозділів.

Для встановлення фактів фіктивного підприємництва у практичній діяльності використовуються такі критерії: 1) ненадання платником податків у встановлений термін звітності до податкових органів; 2) відсутність суб'єкта підприємництва за юридичною адресою; 3) неможливість встановлення місцезнаходження адміністрації суб'єкта підприємництва; 4) постійне надання до податкових органів відомостей про відсутність фінансово-господарської діяльності та об'єктів оподаткування; 5) невідповідність грошового обігу зі сплаченими до бюджету податками; 6) великі обсяги заявлених до відшкодування сум податку на додану вартість за експортними операціями; 7) характеристика фінансового та промислового потенціалу; 8) невеликий період роботи підприємства; 9) значні обсяги грошових коштів на розрахункових рахунках безпосередньо після державної реєстрації суб'єкта підприємницької діяльності; 10) здійснення фінансово-господарських операцій нетоварного характеру тощо.

Однак слід зазначити, що не завжди перелічені вище ознаки можуть бути критеріями визначення діяльності фіктивних суб'єктів підприємництва. Застосовуючи такі критерії, до категорії підозрілих (фіктивних) підприємств нерідко відносять легально діючих платників податків. Оперативним підрозділам ОВС необхідно накопичувати та аналізувати інформацію про зміст діяльності суб'єктів господарювання та здійснювати аналіз їх діяльності для виявлення фіктивних підприємств.

Виділена ситуація знаходить прояв у тому, що оперативні підрозділи на етапі державної реєстрації суб'єкта підприємництва,

взяття його на облік у податкових та інших органах встановлюють невідповідність реєстраційних даних (неправдиві відомості про засновників тощо).

Завдання та шляхи вирішення виділеної ситуації аналогічні раніше розглянутим. Особливістю такої ситуації є комплекс оперативно-розшукових заходів щодо виявлення та реалізації оперативних матеріалів оперативними підрозділами ОВС, що передують внесенню інформації про злочин до Єдиного реєстру досудових розслідувань та початку провадження.

Ситуація 4. Кримінальне провадження щодо фіктивного підприємництва порушується за матеріалами спільних перевірок співробітниками державної фінансової інспекції, пенсійного фонду, органами Міндоходів.

Дана ситуація не є поширеною у діяльності щодо виявлення фактів фіктивного підприємництва і здійснення підприємницької діяльності, що пов'язано насамперед з відсутністю належної взаємодії та координації у діяльності правоохоронних та контролюючих органів. Об'єднання людських та інформаційних ресурсів різних контролюючих і правоохоронних органів є ефективним засобом протидії злочинам економічного спрямування.

Вирішення завдань цієї ситуації можливе у взаємопов'язаному комплексі гласних та негласних слідчих (розшукових) дій, процесуальних дій та організаційних заходів. Така ситуація є подібною до ситуації виявлення фактів фіктивного підприємництва під час документальної перевірки (ситуація № 2).

Ситуація 5. Ознаки вчинення фіктивного підприємництва виявлені в результаті розслідування інших злочинів.

Фіктивне підприємництво напряму пов'язане з вчиненням інших злочинів. Для вирішення завдань цієї ситуації виконанню підлягає комплекс заходів:

1) призначення документальної ревізії (перевірки) діяльності суб'єкта підприємництва, щодо якого проводиться розслідування та документальне дослідження фактів використання у фінансово-господарській діяльності можливостей фіктивних суб'єктів підприємництва;

2) тимчасовий доступ до необхідних документів, що свідчать про використання у господарській діяльності фіктивних підприємств;

3) допит осіб, які використовували можливості фіктивних підприємств для вчинення злочинів;

4) допит осіб, допомога яких була використана у ході державної реєстрації (придбання) фіктивних суб'єктів підприємницької діяльності;

5) обшук за місцем проживання чи роботи підозрюваного з метою встановлення доказів реєстрації фіктивних підприємств та постійного зайняття цією злочинною діяльністю;

6) тимчасовий доступ до документів, що свідчать про державну реєстрацію фіктивних суб'єктів підприємницької діяльності та взяття на облік (податкова інспекція, Пенсійний фонд України, фонди соціального страхування, органи статистики тощо).

7) комплекс негласних слідчих (розшукових) дій, направлених на встановлення осіб, які безпосередньо займалися реєстрацією фіктивних суб'єктів підприємницької діяльності, та інші заходи.

Розглянуті слідчі ситуації та відповідний комплекс гласних та негласних слідчих (розшукових), та інших процесуальних дій та організаційних заходів є характерними для початкового етапу розслідування фіктивного підприємництва. Лише у разі належного аналізу та оцінки слідчої ситуації, що склалася, слідчий може спланувати проведення відповідних заходів для вирішення відповідних тактичних завдань, що сприяють досягненню мети кримінального судочинства.

3. Особливості застосування спеціальних знань під час розслідування фіктивного підприємництва

Найпростішою та найбільш поширеною у практичній діяльності розслідування економічних злочинів та фіктивного підприємництва зокрема формою застосування спеціальних знань є не процесуальна, у вигляді консультацій зі спеціалістами (в банківській сфері, економістами, бухгалтерами, податківцями,

криміналістами-документознавцями тощо), предметом яких є: а) з'ясування виду реквізитів і ступеня належності того чи іншого документа до фінансово-господарської операції; б) механізм руху документів і фіксація їх у банківських установах; в) порядок збереження документів і умови їх отримання; г) можливість використання технічних засобів для одержання чи виготовлення документів тощо.

Спеціалісти також можуть залучатися слідчим для проведення ревізій, необхідність в яких виникає при розслідуванні злочинів цього виду. Ревізія — це метод документального контролю фінансово-господарської діяльності підприємств, установ, організацій дотримання законодавства з фінансових питань, достовірності обліку і звітності.

Відповідно до Порядку проведення інспектування Державною фінансовою інспекцією, її територіальними органами від 20.04.2006 р. ревізії і перевірки суб'єктів підприємницької діяльності незалежно від форми власності органи Держфінспекції проводять за ухвалою суду у випадку відкриття кримінальних проваджень, за фактами розкрадань і зловживань, інших порушень у фінансово-господарській діяльності підприємств, установ і організацій всіх форм власності з переліком в ухвалі суду або клопотанні слідчого, прокурора конкретних питань, які необхідно вирішити, з обґрунтуванням необхідності їх проведення.

До участі в ревізії в установленому законодавством порядку можуть залучатися спеціалісти міністерств, інших центральних органів виконавчої влади, їх територіальних органів, підприємств, установ та організацій, так звані, залучені спеціалісти.

Окремо слід розглянути можливості фінансово-економічної експертизи, що дозволяє оцінити правильність планування і відображення планових показників в державній звітності, законність утворення та використання грошових фондів і кредитів, економічну обґрунтованість укладання договорів, ціноутворення, визначення виробничих витрат тощо.

Головними завданнями фінансово-економічної експертизи є встановлення:

- мети і предмету діяльності підприємства (передбачені в установчих документах і фактичні);
- виду діяльності, що здійснювало підприємство, чи передбачена вона його установчими документами;
- якими основними й оборотними засобами володіло підприємство, джерела їх придбання, а також джерела фінансування його діяльності, наявність на підприємстві працівників (персоналу) для виконання передбачених установчими документами видів діяльності;
- чи могли забезпечити наявні у підприємства основні й оборотні кошти можливість здійснення статутних видів діяльності, а також виконання підприємством взятих на себе договірних зобов'язань;
- джерел формування фінансових ресурсів підприємства;
- дотримання правил нарахування і термінів сплати податків й інших обов'язкових платежів; дотримання визначених законодавством правил фінансування й кредитування;
- платоспроможності підприємства (здатності виконувати зобов'язання перед постачальниками, кредиторами, державою, трудовим колективом і власниками підприємства);
- дотримання законодавства про зовнішньоекономічну діяльність;
- чи за призначенням використовувались кредитні кошти;
- чи були достатніми підстави для перерахування коштів за межі України;
- чи було повернуто грошові кошти чи матеріальні цінності на територію України та інші завдання.

Для встановлення необхідних обставин кримінального провадження про фіктивне підприємництво також призначають експертизи: судово-почеркознавчу; техніко-криміналістичне дослідження документів; судово-бухгалтерську; комп'ютерно-технічну; судово-психіатричну; дактилоскопічну; судово-товарознавчу та інші.

Питання для самоконтролю

1. Розкрийте найбільш характерні способи вчинення фіктивного підприємництва.
2. Охарактеризуйте типову слідову картину як елемент криміналістичної характеристики фіктивного підприємництва.
3. Назвіть особливості особи злочинця, що вчиняє фіктивне підприємництво.
4. Які типові слідчі ситуації складаються на початковому етапі розслідування фіктивного підприємництва?
5. Назвіть типовий комплекс гласних і негласних слідчих (розшукових) дій, процесуальних дій та організаційних заходів, що проводяться у типових слідчих ситуаціях початкового етапу розслідування фіктивного підприємництва.
6. Назвіть типові випадки застосування спеціальних знань у провадженнях про фіктивне підприємництво.

ТЕМА 5

РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ, ПОВ'ЯЗАНИХ З ПОРУШЕННЯМИ БЮДЖЕТНОГО ЗАКОНОДАВСТВА

1. Криміналістична характеристика злочинів, пов'язаних з порушеннями бюджетного законодавства
2. Типові слідчі ситуації розслідування злочинів, пов'язаних з порушеннями бюджетного законодавства та алгоритми їх вирішення
3. Особливості тактики провадження окремих слідчих (розшукових) дій під час розслідування злочинів, пов'язаних з порушеннями бюджетного законодавства

1. Криміналістична характеристика злочинів, пов'язаних з порушеннями бюджетного законодавства

На сьогодні досить актуальними є проблеми боротьби з порушеннями встановлених законодавством вимог при використанні бюджетних коштів. Як свідчить практика, працівникам правоохоронних органів нерідко доводиться стикатися з труднощами

при виявленні та розслідуванні злочинів, передбачених ст.ст. 210 і 211 КК України, що обумовлено особливостями механізму їх вчинення.

До криміналістичної характеристики злочинів, пов'язаних з порушеннями бюджетного законодавства, доцільно включити узагальнені дані про типові ознаки предмета злочинного посягання, способу та обстановки вчинення зазначених злочинів, типової слідової картини та особи злочинця.

Предмет злочинного посягання діянь, пов'язаних з порушеннями бюджетного законодавства, визначається в КК України поняттям “бюджетні кошти”, до яких, згідно з приміткою до ст. 210 КК України належать кошти, що включаються у бюджети всіх рівнів незалежно від джерела їх формування.

При визначенні предмета бюджетних злочинів не слід ототожнювати поняття “зараховані до бюджету” (ч. 5 ст. 50 БК України) з поняттям “включені у бюджет” (примітка до ст. 210 КК України). Термін “включити” означає “уводити до складу, приєднувати до, мати у своєму складі ...”. Бюджет у ст. 2 БК України визначається як “план формування і використання фінансових ресурсів ...”. Тобто “включені у бюджет” буквально означає “уведені до складу плану фінансових ресурсів”. Таким чином, предметом злочинного посягання під час вчинення діянь, передбачених ст.ст. 210, 211 КК України, можуть бути не тільки реально одержані кошти, а й лише заплановані як доходи і видатки державного або місцевого бюджету. Вчинення такого злочину має місце, наприклад, у випадках видання службовою особою нормативно-правових або розпорядчих актів, які змінюють лише записані у відповідному правовому акті доходи і видатки бюджету.

Під терміном “кошти” в чинному законодавстві розуміються гроші у національній або іноземній валюті чи їх еквівалент (п. 24 ст. 2 Закону України “Про банки і банківську діяльність”). Тобто еквівалент грошей можна назвати бюджетними коштами, якщо вони рівноцінно замінюють гроші, включені в бюджет. З урахуванням викладеного можна визначити, що бюджетні кошти (про які йдеться у ст.ст. 210, 211 КК), мають такі обов'язкові ознаки:

1) включення до бюджету будь-якого рівня, тобто кошти мають бути внесеними до складу бюджету (фінансового плану), віднесеними до певної статті доходів або видатків;

2) досягнення суми бюджетних коштів кваліфікуючого розміру, тобто мати великий (в тисячу і більше разів перевищує неоподаткований мінімум доходів громадян) чи особливо великий (в три тисячі і більше разів перевищує неоподаткований мінімум доходів громадян) розмір;

3) визначення джерел одержання та напрямів витрачання одним або кількома з чинних нормативно-правових актів і планових документів (БК України; законами; підзаконними актами вищих органів влади; кошторисами доходів та видатків і т. п.).

У криміналістичному аспекті кошти, які є предметом злочинів, що розглядаються, можна поділити на дві великі групи: а) кошти, заплановані в бюджеті, але ще не одержані (планові бюджетні кошти); б) кошти, які вже надійшли до бюджету (наявні бюджетні кошти).

Планові бюджетні кошти — це записи певних сум доходної або видаткової частин у відповідному нормативно-правовому акті (плановому документі) про бюджет, який набув юридичної сили. Матеріально такі кошти виражені у вигляді цифрових записів, правових приписів у відповідному правовому акті та інших документах. Безпосередня або опосередкована зміна цих цифр чи записів призводить до ненадходження до бюджету належних коштів.

Наявні бюджетні кошти — включені в бюджет кошти, зараховані на єдиний казначейський рахунок Державного бюджету, рахунки місцевих бюджетів або реєстраційні рахунки розпорядників і одержувачів бюджетних коштів. Зазначені кошти виражаються у реальних грошах або їх еквіваленті.

Отже, предметом посягання бюджетних злочинів можуть виступати грошові кошти у національній або іноземній валюті чи їх еквівалент (цінні папери, банківські метали), що були включені до бюджетів усіх рівнів.

Розглядаючи перспективи формування методик розслідування бюджетних злочинів, Г. А. Матусовський відзначив, що основу їхньої побудови має складати фактор посягання на бюджетні кошти

держави. У залежності від особи злочинця, цілей і мотивів, способів вчинення злочинів та інших обставин, методики розслідування доцільно формувати з урахуванням спрямованості на бюджетні кошти, що знаходяться у розпорядженні: а) бюджетної організації (внутрішні кошти); б) організації змішаного фінансування (складові кошти); в) установи-кредитора (кредитні кошти).

У зв'язку з наявністю певних особливостей у розподілі та використанні коштів бюджетів різних рівнів у залежності від суб'єкта і призначення їх можна розподілити на такі групи:

а) розподільні кошти: 1) кошти, призначені для подальшого розподілення між різного рівня бюджетами, розпорядниками та одержувачами бюджетних коштів; 2) кредитні кошти, які призначені для виділення фінансової допомоги або компенсацій з бюджету;

б) внутрішні кошти, що призначені для безпосереднього витрачання на потреби державного органу, підприємства, установи або організації, основна діяльність яких здійснюється за рахунок коштів державного та (або) місцевого бюджету;

в) резервні кошти, тобто кошти резервного фонду відповідного бюджету, створеного для фінансування непередбачених витрат;

г) вільні кошти бюджету (вільний залишок коштів, що утворився на початок бюджетного року; доходи бюджету, додатково одержані в процесі його виконання; суми перевищення доходів над видатками);

г') складові цільові кошти, виділені з державного або місцевого бюджету державним небюджетним установам, а також підприємствам, установам та організаціям недержавної форми власності у вигляді цільової фінансової допомоги, бюджетної компенсації або для фінансування певних програм.

Особливості формування та використання кожної групи коштів, обсяг службових повноважень осіб, у розпорядженні яких вони знаходяться, обумовлюють специфічні способи вчинення бюджетних злочинів і відповідні їм сліди. На ці ж елементи криміналістичної характеристики суттєво впливає обстановка вказаних злочинів.

Для обстановки вчинення бюджетних злочинів нормативно-правовий фактор має особливе значення у зв'язку з бланкетними диспозиціями ст. ст. 210, 211 КК України. Аналіз чинного законо-

давства дозволяє дійти до висновку, що найсуттєвіше значення для методики розслідування бюджетних злочинів мають положення, які визначають і регулюють: а) поняття, склад та структуру бюджетів різних рівнів; б) поняття, коло, права і обов'язки учасників бюджетного процесу; в) порядок виконання бюджетів за доходами і видатками; г) порядок видання (розробка, підписання, реєстрація, доведення до виконавців) нормативно-правових і розпорядчих актів; ґ) бюджетні правопорушення; д) контроль за дотриманням бюджетного законодавства.

Суттєвою обставиною, що характеризує нормативно-правовий фактор обстановки бюджетних злочинів, є те, що нормативні акти, що регламентують виконання бюджетів, у багатьох моментах суперечать один одному. Тому вибір варіантів фінансування витрат бюджету часто виглядає суто суб'єктивною справою того чи іншого чиновника і залежить від його свідомості, особистих інтересів, впливу на нього різних чинників. Ця негативна обставина сприяє вчиненню злочинів, формує відчуття безкарності у службових осіб за неефективне та нецільове використання бюджетних коштів, а також за видання нормативно-правових і розпорядчих актів, якими всупереч встановленому законом порядку змінюються доходи і видатки бюджетів.

Стан контролю за дотриманням бюджетного законодавства є ще одним суттєвим фактором, який визначає обстановку бюджетних злочинів. Система фінансового контролю в бюджетній сфері України є недосконалою, оскільки у національній фінансовій системі склалася ситуація, при якій структури, які безпосередньо виконують бюджет, самі ж себе і контролюють, що недопустимо.

Особа злочинця у злочинах розглядуваної категорії характеризується наявністю певних повноважень щодо бюджетних коштів. Визначальною ознакою при встановленні осіб, відповідальних за порушення бюджетного законодавства, є виконання ними функцій щодо: а) використання бюджетних коштів; б) дотримання вимог чинного бюджетного законодавства щодо пропорційного скорочення чи фінансування видатків бюджету; в) видання нормативно-правових та/або розпорядчих актів у бюджетній сфері.

Чинне кримінальне законодавство України містить визначення службової особи в примітці до ст. 364 КК України, відповідно

до якої службовими особами є особи, які постійно, тимчасово чи за спеціальним повноваженням здійснюють функції представників влади чи місцевого самоврядування, а також обіймають постійно чи тимчасово в органах державної влади, органах місцевого самоврядування, на державних чи комунальних підприємствах, в установах чи організаціях посади, пов'язані з виконанням організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських функцій, або виконують такі функції за спеціальним повноваженням, яким особа наділяється повноважним органом державної влади, органом місцевого самоврядування, центральним органом державного управління із спеціальним статусом, повноважним органом чи повноважною особою підприємства, установи, організації, судом або законом. Службовими особами можуть бути також іноземці та особи без громадянства, які виконують вищевказані функції.

З урахуванням конкретного службового статусу і повноважень всіх службових осіб, які можуть вчиняти злочини даного виду доцільно розподілити на кілька груп.

1. Службові особи — розпорядники бюджетних коштів: — головні розпорядники (керівники, коло яких визначено у ч. 1 ст. 22 БК України); — розпорядники нижчого рівня, до сфери управління яких належать інші розпорядники нижчого рівня (керівники, які є підпорядкованими головним розпорядникам); — інші розпорядники нижчого рівня (керівники бюджетних установ, які не мають у підпорядкуванні нижчестоящих розпорядників бюджетних коштів).

2. Службові особи одержувачів бюджетних коштів — керівники та інші службові особи підприємств, установ та організацій незалежно від форми власності, які отримують бюджетні кошти у вигляді різних видів цільової фінансової допомоги.

3. Службові особи органів виконавчої влади, бюджетних установ, які не є розпорядниками бюджетних коштів, але мають повноваження щодо їх формування і використання: — керівники органів державної влади, які не є розпорядниками бюджетних коштів (Прем'єр-міністр України, віце-прем'єр-міністри та їхні заступники та ін.); — заступники керівників — розпорядників бюджетних коштів, керівники структурних підрозділів установи, які

самі не є розпорядниками (одержувачами) бюджетних коштів; — головні бухгалтери, керівники фінансово-економічних підрозділів бюджетних установ.

4. Службові особи Міністерства доходів і зборів України, місцевих фінансових органів, органів ДКУ, які згідно з законодавством зобов'язані виконувати функції щодо забезпечення виконання бюджетів, обслуговування рахунків державного та місцевих бюджетів, бюджетних і небюджетних установ.

Виконавці злочинів у бюджетній сфері — службові особи які, як правило, мають досить високий віковий та освітній рівень, професійну підготовку та досвід роботи, добре знайомі з умовами та особливостями функціонування підприємств та організацій, де займають відповідальні посади, мають впливові соціальні зв'язки. З притягнутих до кримінальної відповідальності 99,3% раніше не були судимі.

Способи вчинення злочинів, пов'язаних з порушеннями бюджетного законодавства. Спосіб вчинення бюджетного злочину завжди пов'язаний із прямим порушенням вимог чинного законодавства стосовно порядку і характеру зміни доходної і видаткової частин бюджету, розподілу і використання бюджетних коштів.

Етап підготовки до вчинення злочину може включати комплекси наступних дій:

- здійснення заходів, спрямованих на полегшення вчинення злочину, а також уникнення (відтягування моменту) його виявлення. Особа, налагоджує особисті контакти (також корупційного характеру) або вступає в злочинну змову з: посадовими особами, від яких залежить виділення бюджетних коштів; працівниками юридичної служби установи, головними бухгалтерами та іншими особами, котрі безпосередньо беруть участь у здійсненні фінансово-господарської, нормотворчої та управлінської діяльності установи; підприємцями, на користь яких планується направляти бюджетні кошти, надавати пільги за податками і т. п.;
- забезпечення одержання відповідних коштів із бюджету: підготовка та укладання угод, відповідно до яких бюджетні кошти будуть використовуватися з порушенням встановле-

ного порядку; складання для наступного подання до вищестоящих та казначейських органів, банків, фондів необхідних для одержання фінансової допомоги, компенсації або бюджетного фінансування відповідних документів (в тому числі підроблених);

- при підготовці до вчинення злочину у формі видання нормативно-правових або розпорядчих актів, що змінюють доходи і видатки бюджету всупереч встановленому законом порядку, виконуються заходи щодо прийняття рішення про необхідність видання такого акту та розробці його проекту.

В залежності від виду бюджетних коштів — предмета злочинного посягання, способи порушень бюджетного законодавства можуть бути поділені на дві загальні групи: способи злочинів стосовно наявних бюджетних коштів; способи злочинів стосовно планових бюджетних коштів.

Спосіб 1. Використання бюджетних коштів усупереч їх цільовому призначенню шляхом проведення “прямих” нецільових платежів із використанням безготівкових розрахунків. Можливість учинення злочинів у такий спосіб обумовлена відсутністю належного контролю за цільовим спрямуванням бюджетних коштів. Тому подібні злочини вчиняються переважно на підприємствах недержавної форми власності при використанні цільової фінансової допомоги з бюджету або коштів, одержаних для фінансування цілей, передбачених певною бюджетною програмою.

Найбільш розповсюдженими напрямками нецільового використання коштів є: а) придбання за рахунок бюджетних коштів активів з метою наступного продажу; б) здійснення внесків у статутний фонд комерційних структур; в) надання безвідсоткових і безстрокових позичок; г) оплата за рахунок бюджетних коштів потреб підприємства, які не відповідають цільовому призначенню коштів тощо.

Спосіб 2. Використання бюджетних коштів усупереч їх цільовому призначенню шляхом порушення спеціальних правил використання бюджетних коштів, встановлених чинним бюджетним законодавством на певний період. Такий спосіб полягає у порушенні службовою особою прямих заборон, встановлених нормативними

актами на використання бюджетних коштів на певні цілі, або встановленого особливого порядку витрачання бюджетних коштів.

Спосіб 3. Використання бюджетних коштів усупереч їх цільовому призначенню у готівковій формі через касу установи. Механізм злочину полягає в тому, що службова особа (керівник, головний бухгалтер) після отримання в установі банку готівки дозволяє проведення виплат усупереч цільовому призначенню коштів.

Спосіб 4. Використання бюджетних коштів усупереч цільовому призначенню з оформленням їх на видатки за певною передбаченою бюджетом (кошторисом, планом) статтею (кодом) бюджетної класифікації при фактичному витрачанні на цілі, що не відповідають характеру витрат, що можуть здійснюватись у відповідності до цієї предметної категорії видатків.

Таким способом злочини вчиняються в основному у бюджетних установах, що знаходяться на казначейському обслуговуванні. Різновидами цього способу в залежності від цілей витрачання бюджетних коштів можуть бути: а) фінансування витрат із заробітної плати працівникам, які працюють у даній установі, але посади яких не передбачені штатним розписом; б) оплата праці за фактично невідпрацьований час; в) виплата премій, матеріальної допомоги при відсутності належних підстав для цього; г) фінансування капітального будівництва за рахунок коштів, одержаних для оплати капітального ремонту; г) придбання за рахунок бюджетних коштів товарно-матеріальних цінностей, оплата послуг, які не мають відношення до цілей, що фінансуються.

Спосіб 5. Використання бюджетних коштів усупереч цільовому призначенню шляхом їхнього надання неналежним одержувачам. Механізм способу полягає у наданні службовою особою бюджетних коштів підприємствам, установам, організаціям, які згідно з чинним законодавством не можуть одержувати ці кошти. При цьому виконуються дії, спрямовані на створення уявлення про законність виділення коштів, як правило, шляхом підробки відповідних документів.

Спосіб 6. Використання бюджетних коштів усупереч цільовому призначенню шляхом незаконного одержання і відповідно нецільового використання коштів у вигляді бюджетного фінансуван-

ня, кредиту, позички або бюджетної компенсації. Механізм цього способу полягає в поданні службовими особами недостовірної інформації про нібито наявне у них право на одержання відповідної грошової суми з бюджету. Після одержання таким чином бюджетних коштів, вони використовуються на власні потреби установи.

Спосіб 7. Тимчасове використання бюджетних коштів усупереч їх цільовому призначенню. Спосіб полягає у використанні цільових бюджетних коштів усупереч цільовому призначенню певний період, після закінчення якого кошти використовуються за призначенням. Механізм злочину складається з: отримання службовою особою фінансової допомоги з бюджету для фінансування певної програми і подальшому направленні коштів на депозитний рахунок у банку. Таким чином установа одержує прибутки у вигляді відсотків від депозитного вкладу. Після закінчення строку дії депозитного договору кошти можуть бути використані у відповідності з призначенням. Але завжди в результаті таких дій службової особи програми, фінансування яких передбачено умовами кредитного договору, або зовсім не фінансуються, або фінансуються лише частково, або зі значними затримками.

Спосіб 8. Використання (витрачання) бюджетних коштів на фінансування певної статті класифікації видатків у обсягах, що перевищують межі витрат, встановлені нормативно-правовими актами або плановими документами. Такими документами можуть бути: а) річний розпис призначень загального фонду бюджету; б) помісячний розпис асигнувань загального фонду бюджету; в) кошторис доходів і видатків; г) лімітна довідка про бюджетні асигнування; г') план використання бюджетних коштів (для одержувачів бюджетних коштів).

Способи вчинення злочинів стосовно планових бюджетних коштів.

Спосіб 1. Порухнення законодавства про бюджетну систему шляхом використання не грошових розрахунків через взаємозаліки.

Спосіб 2. Використання бюджетних коштів усупереч їх цільовому призначенню шляхом незаконних дій з казначейськими вексями.

Перш за все, варто знати, що казначейські векселі згідно з законодавством можуть використовуватись лише для: а) погашення кредиторської заборгованості за згодою відповідних кредиторів; б) продажу юридичним особам, які є резидентами відповідно до законодавства України; в) застави з метою забезпечення зобов'язань перед резидентами відповідно до законодавства про заставу; г) зарахування у сплату податків до державного бюджету за бажанням векселедержателя. При цьому бюджетні установи, а також підприємства, які отримують дотації з бюджету, можуть використовувати векселя лише для перших двох цілей.

Спосіб 3. Видання службовою особою нормативно-правових актів, які змінюють доходи і видатки бюджету всупереч встановленому законом порядку. Цей спосіб полягає у виданні підзаконних нормативно-правових актів, які містять обов'язкові розпорядження для невизначеного кола юридичних та фізичних осіб. Такі акти можуть видавати: а) вищі керівники (Прем'єр-міністр України, керівники міністерств, відомств); б) керівники органів державної виконавчої влади місцевого рівня; в) службові особи органів місцевого самоврядування.

Спосіб 4. Видання службовою особою розпорядчих актів, які змінюють доходи і видатки бюджету всупереч встановленому законом порядку.

Видавати розпорядчі акти, якими змінюються доходна або видаткова частина бюджету (кошторису) можуть лише службові особи — розпорядники бюджетних коштів. При дослідженні можливих способів вчинення злочинів у вигляді видання нормативно-правових або розпорядчих актів, перш за все, слід враховувати характер і предмет злочинного посягання. Так, злочини вказаного виду можуть виражатись як у безпосередній зміні цифр бюджету, тобто виданим правовим актом вносяться прямі незаконні зміни до бюджету (кошторису) у бік їхнього збільшення або зменшення, так і в опосередкованій зміні доходної чи видаткової частин бюджету (кошторису).

Опосередкована незаконна зміна доходів і видатків бюджету може проявлятися у: а) незаконному збільшенні або зменшенні розмірів податкових та інших надходжень до бюджету; б) неза-

конній зміні строків і порядку сплати податків, зборів та інших обов'язкових платежів та їх зарахування до бюджету; в) незаконному перерозподілі надходжень проміж бюджетами різних рівнів; г) незаконній зміні напрямів витрачання бюджетних коштів; г) незаконній зміні змісту господарських та інших операцій, які здійснюються за рахунок бюджетних коштів.

У нормотворчій процес включають дії, спрямовані на підготовку, обговорення, прийняття і введення в дію нормативних актів. Отже, поняття видання нормативно-правового або розпорядчого акту охоплює закінчений процес нормотворчості, який завершується опублікуванням або доведенням до виконавців правового акту. Механізм такого злочину полягає у виконанні комплексу операцій, спрямованих на видання нормативно-правового (розпорядчого) акту, який включає: а) розробку проекту акту (особисто або доручення підлеглим особам); б) вжиття у разі необхідності заходів щодо узгодження правового акту (з юридичною службою (юрисконсультом), вищестоящими службовими особами тощо); в) підписання правового акту; г) здійснення необхідних заходів щодо його оприлюднення: доведення до відома виконавців безпосередньо (оголосити, передати особисто); передача через посередників для розповсюдження між виконавцями; розміщення на видному місці в установі; передавання каналами зв'язку (поштою, телеграфом, факсом, електронною поштою тощо); передача для публікації; подання до органу юстиції (для нормативно-правових актів) або до місця реєстрації, визначеного інструкцією з діловодства установи (для розпорядчих актів) для реєстрації.

Оскільки в бюджетному законодавстві України дотепер не регламентований дієвий механізм пропорційного фінансування видатків бюджету та їхнього скорочення, практики розслідування злочинних порушень законодавства про бюджетну систему України в формах недотримання його вимог щодо пропорційного скорочення видатків бюджету або пропорційного фінансування видатків бюджетів поки що немає.

Приховування слідів бюджетного злочину може полягати у знищенні або приховуванні документів, у яких відображаються операції з бюджетними коштами, а також у складанні цих документів

з неправдивими даними, згідно з якими кошти нібито були використані у відповідності зі встановленим порядком. З метою приховування бюджетних злочинів застосовуються різні форми впливу на осіб, котрі беруть безпосередню участь у відповідній господарській або нормотворчій діяльності, здійснюють функції з контролю за відповідними операціями, затверджують рішення порушника бюджетного законодавства тощо, для недопущення повідомлень з їхнього боку до правоохоронних або контролюючих органів про злочинне порушення бюджетного законодавства.

Специфіка використання того чи іншого способу порушення бюджетного законодавства в значній мірі визначається галуззю господарювання, в якій працює службова особа.

Типова слідова картина. Найбільш характерні сліди вчинення бюджетних злочинів містяться в документах. При вчиненні злочинів службові особи використовують певні господарські, фінансові й нормотворчі операції, а кожна така операція підлягає обов'язковій реєстрації за допомогою документів, що є найпоширенішими джерелами доказів у провадженнях про вказаного виду злочини.

Документи, що використовуються як джерела доказів при розслідуванні бюджетних злочинів, в залежності від характеру та значення наявної в них інформації доцільно розподілити на такі групи:

- а) планові документи, якими визначаються підстави надання, обсяг, розподіл та цільове призначення бюджетних коштів;
- б) документи, що визначають посадовий стан, компетенцію службової особи, яка є суб'єктом злочину даного виду;
- в) документи, що визначають організаційно-правовий статус та джерела фінансування підприємства, на якому вчинено злочин;
- г) документи бухгалтерського обліку та фінансової звітності;
- ґ) документи, що свідчать про укладання певних угод та стають підставами для їхньої оплати;
- д) казначейські (банківські) документи;
- е) документи, які складаються при розрахунках із застосуванням казначейських векселів;
- є) чорнові записи та неофіційне листування службових осіб, що мають значення для кримінального провадження;
- ж) нормативно-правові або розпорядчі акти, які змінюють доходи і видатки бюджету всупереч встановленому законом порядку, видані службовою особою або затверджені її наказом;
- з) документи, пов'язані з прийняттям та реєстрацією нормативно-правових або розпорядчих актів;
- и) інші документи.

2. Типові слідчі ситуації розслідування злочинів, пов'язаних з порушеннями бюджетного законодавства та алгоритми їх вирішення

Типовими ознаками злочинів, пов'язаних з порушеннями бюджетного законодавства є наступні.

1. Порушення встановленого порядку при використанні бюджетних коштів:

а) у вигляді фінансової допомоги (відсутність або невідповідність законодавству вказаної в документах мети, на яку виділяються кошти; перевищення максимального розміру допомоги; невідповідність характеру господарської діяльності одержувача цілям, на які виділено допомогу тощо);

б) при перерахуванні коштів за певні товари, послуги (економічна недоцільність укладання відповідних договорів); явна невідповідність профінансованих заходів цілям, встановленим у планових документах, (фінансування будівництва при повній відсутності такої статті видатків у кошторисі).

2. Порушення порядку документального оформлення операцій з надання коштів (повна відсутність відповідних документів; суттєві недоліки при їхньому оформленні; наявність підроблених документів).

3. Порушення правил оформлення і подання звітності про виконання бюджету (недотримання термінів подання звітності, її неподання, наявність підроблених звітних документів).

4. Порушення порядку контролю за поверненням коштів у разі виділення зворотної допомоги (надання відстрочок у поверненні фінансової допомоги при відсутності достатніх підстав для цього або навіть відповідних звернень боржника; незаконне погашення боргу, в тому числі і шляхом оформлення взаємозаліків).

5. Ознаки, що вказують на власну корисну зацікавленість службових осіб, які виділяли бюджетні кошти: а) належність юридичних осіб-одержувачів бюджетних коштів їм або їхнім близьким родичам, знайомим; б) ознаки, які вказують на одержання хабара.

6. *Недосягнення цілей, профінансованих із бюджету:* а) тривалі затримки у виплаті заробітної плати працівникам; б) наявність суттєвих заборгованостей у бюджетної установи за різними платежами; в) неспроможність органу, підприємства або установи виконувати покладені на них функції через брак коштів або відповідного обладнання.

7. *Ознаки, що вказують на неналежного одержувача бюджетних коштів:* а) невідповідність характеру господарської діяльності одержувача потребам, профінансованим за рахунок бюджетних коштів; б) фіктивність підприємства-одержувача; в) стійка фінансова неспроможність підприємства-одержувача.

8. *Невиконання або неналежне виконання бюджету:* реальний дефіцит надходжень до відповідного бюджету при його відсутності в нормативних і планових документах та відсутності економічних причин такого становища.

9. *Виявлення контролюючими органами порушень фінансово-бюджетної дисципліни:* а) зупинення органами, що здійснюють касначейське обслуговування бюджетних коштів операцій на бюджетних рахунках; б) списання з рахунків бюджетної установи коштів до бюджету; в) наявність службових розслідувань стосовно службових осіб, притягнення їх до дисциплінарної або адміністративної відповідальності за порушення бюджетного законодавства тощо.

10. *Недотримання вимог чинного законодавства при виданні нормативно-правового (розпорядчого) акту:* а) порушення належної процедури розробки проекту відповідного акту, його попереднього або наступного узгодження; б) оформлення "заднім числом" або з суттєвими порушеннями порядку (регламенту) рішень відповідного колегіального органу; в) ненадання, порушення строків надання екземплярів виданого акту контролюючим органам (службовим особам), органам юстиції для реєстрації або надання їм акту, зміст якого відрізняється від виданого; г) недотримання звичайного порядку реєстрації виданого акту в журналах, протоколах відповідно до вимог діловодства; ґ) порушення порядку доведення до виконавців і виконання виданого акту.

Очевидцями злочинних дій (бездіяльності) у бюджетній сфері можуть бути: а) вищестоящі щодо порушника службові особи, з

якими узгоджуються або яким доводяться до відома певні дії, документи, рішення; б) підпорядковані службові особи, які розробляють, підписують певні документи, або з якими обговорюються відповідні рішення; в) звичайні працівники і службовці установ, підприємств і організацій, де було скоєно злочин, які внаслідок своєї професійної діяльності беруть участь у відповідній господарській, фінансовій, плановій або нормотворчій діяльності; г) працівники органів, що здійснюють попередній і поточний контроль за дотриманням бюджетного законодавства та касове обслуговування відповідних бюджетів або установ; ґ) працівники підпорядкованих установ, які виконують вимоги незаконно виданих нормативно-правових або розпорядчих актів; д) працівники органів і установ, які виділяють бюджетні кошти, що потім використовуються з порушенням; е) службові особи і працівники установ-одержувачів бюджетних коштів, використаних із порушеннями; є) інші особи, котрі випадково були очевидцями певних злочинних дій.

На початковому етапі розслідування злочинів, пов'язаних з порушеннями бюджетного законодавства, виникають різні ситуації, від правильної оцінки яких залежить вибір найоптимальнішого сполучення гласних та негласних слідчих (розшукових) дій, прийняття процесуальних рішень тощо.

Вищеперераховані ознаки бюджетних злочинів є основою для виокремлення слідчих ситуацій початкового етапу розслідування порушень бюджетного законодавства та, як правило, відображені в первинних матеріалах про злочин. З їх урахуванням можна виділити наступні типові слідчі ситуації, відповідні їм завдання розслідування, а також комплекси слідчих (розшукових) дій та інших заходів, направлених на вирішення цих завдань.

1. Кримінальне провадження розпочате на основі інформації про злочин, що містилась у матеріалах, зібраних оперативним підрозділом ДСБЕЗ, УБОЗ, СБ України.

Слідча ситуація характеризується найбільш великим обсягом інформації щодо обставин злочину і відповідно є найбільш сприятливою для розслідування. В матеріалах, які надходять до слідчого, як правило, містяться дані про особу (осіб), причетну (причетних) до вчинення злочину. Виявлені факти порушень бюджетного зако-

нодавства підтверджуються необхідними документами. Якщо у таких випадках ревізія проводиться за ініціативою правоохоронного органу, то її матеріали містять більш конкретні для встановлення обставин злочину дані.

В указаній слідчій ситуації основними завданнями слідчого є:

- а) визначення напрямів початкових слідчих (розшукових) дій за допомогою інформації, що міститься у матеріалі;
- б) роз'яснення, уточнення або перевірка висновків ревізорів;
- в) одержання інформації про обставини злочину від підозрюваного;
- г) забезпечення збереження необхідних документів;
- г) оцінка інформації про обставини злочину, виявлення і фіксація матеріальних слідів злочину;
- д) одержання інформації про обставини злочину від свідків;
- е) перевірка фінансово-господарської діяльності установ, організацій, підприємств, господарські зв'язки з якими використовувались порушниками бюджетного законодавства при вчиненні злочину;
- е) вирішення інших питань, які потребують спеціальних знань.

Ці задачі вирішуються за допомогою проведення такого комплексу заходів:

— вивчення кількісного та змістовного складу наявних документів. Основна інформація стосовно фактів злочинних порушень бюджетного законодавства міститься в акті (довідці) документальної ревізії (перевірки). Тому аналіз цього документу має суттєве значення для вибору подальших напрямів розслідування; допит ревізора (в якості свідка);

— допит підозрюваного. Проведення даної слідчої (розшукової) дії може бути першочерговим заходом у цій слідчій ситуації, оскільки точні відомості про службову особу (осіб), які вчинили порушення бюджетного законодавства, є результатом оперативно-розшукових заходів підрозділів ДСБЕЗ, УБОЗ, СБ України;

— визначення кола необхідних слідству документів та ймовірних місць їх знаходження;

— обрання найбільш оптимальних способів одержання документів. При цьому визначається, який конкретно захід доцільно проводити (тимчасовий доступ до документів, обшук тощо);

- провадження відповідних дій, спрямованих на одержання документів, їх огляд, а за необхідності — призначення відповідного виду експертиз (судово-почеркознавчих, техніко-криміналістичне дослідження документів, дактилоскопічних тощо);
- допит свідків злочину. Особи, які підлягають допиту при розслідуванні злочинів, пов'язаних з порушеннями бюджетного законодавства, встановлюються шляхом детального вивчення наявних документів, допитів уже відомих суб'єктів, проведення негласних слідчих (розшукових) дій тощо. Інформація, одержана в результаті допитів цих осіб, дозволяє визначити зміст здійснюваної при вчиненні злочину діяльності, тим самим отримати дані, що підтверджують або спростовують факти злочинних порушень бюджетного законодавства, вказують на можливих співучасників злочину;
- призначення документальних ревізій в установах, організаціях, на підприємствах, господарські зв'язки з якими використовувались порушниками бюджетного законодавства при вчиненні злочину;
- призначення й проведення інших видів судових експертиз та інші заходи.

2. Кримінальне провадження розпочате на основі інформації про злочин, що міститься у матеріалах ревізії (перевірки), проведеної контролюючим органом.

Ця слідча ситуація характеризується наявністю певних прогалин у матеріалах, що містять ознаки злочину, оскільки вони збираються без участі працівників правоохоронних органів. Якість вказаних матеріалів знаходиться в прямій залежності від кваліфікації працівників контрольного органу та ступеню їх професіоналізму та сумлінності при проведенні ревізії й оформлення її результатів. Перед слідчим постає завдання ретельної перевірки результатів ревізії та встановлення ознак злочинів.

Нерідко у матеріалах, що передаються до слідчого підрозділу, відсутні відомості про причетність конкретної службової особи до вчинення порушень, встановлених перевіркою. Завдання слідчого в цій ситуації є аналогічними вказаним при розгляді попередньої ситуації, але постають і вирішуються вони в дещо іншій послідовності.

Алгоритм дій слідчого виглядає таким чином: а) вивчення кількісного та змістовного складу наявних документів; б) допит особи, яка проводила ревізію (перевірку) до відкриття кримінального провадження; в) призначення документальних ревізій (перевірок) слідчим; г) визначення кола потрібних слідству документів і місць їхнього знаходження; г') обрання найбільш оптимальних засобів одержання документів; д) одержання документів (тимчасовий доступ до документів, обшук); е) огляд документів; є) вивчення одержаних документів; ж) допит свідків злочину; з) допит підозрюваного; и) призначення судових експертиз.

3. Кримінальне провадження відкрите на підставі інформації про злочин, одержаної прокурором під час перевірки законності виданих нормативно-правових або розпорядчих актів щодо бюджету.

Така слідча ситуація є характерною для злочинів, передбачених ст. 211 КК України. У цій ситуації виникають такі завдання розслідування: а) встановлення, які саме вимоги чинного бюджетного законодавства були порушені даним нормативно-правовим (розпорядчим) актом; б) забезпечення збереження необхідних документів, що підтверджують обставини видання незаконного правового акту; в) оцінка інформації про обставини злочину, що знаходиться в одержаних документах, виявлення і фіксація матеріальних слідів злочину; г) одержання інформації про обставини, що мають значення, від свідків; д) уточнення розміру планових бюджетних коштів доходної або видаткової частини бюджету (кошторису), що були змінені цим правовим актом; е) перевірка фінансово-господарської діяльності установ, організацій, підприємств — виконавців незаконно виданого нормативно-правового (розпорядчого) акту; є) одержання інформації про обставини злочину від підозрюваного; ж) вирішення інших питань, які потребують спеціальних знань.

Через специфіку складу злочину, передбаченого ст. 211 КК України, вказані вище завдання розслідування мають суттєві особливості. Перш за все, слід відзначити, що в якості свідків мають бути допитаними особи, які брали участь у діяльності щодо прийняття рішення, розробки, підписання, узгодження, реєстрації та доведення до виконавців нормативно-правового або розпорядчого акту. Зокрема, допиту підлягають всі особи, прізвища, посади, підписи яких містяться

на незаконному акті; працівники юридичного управління (відділу), юрисконсульти; працівники органу юстиції, де проходив реєстрацію цей правовий акт; працівники канцелярії та інших підрозділів, які можуть мати відомості про обставини його видання; особи, які виконували вимоги незаконного правового акту.

Для вирішення завдання щодо встановлення фактичного недоотримання, отримання в більшому обсязі, нецільового або наднормативного використання бюджетних коштів внаслідок виконання незаконного правового акту, необхідно виконати такі дії: а) тимчасово вилучити (шляхом провадження тимчасового доступу або обшуку) бухгалтерські, банківські, казначейські і інші документи, що підтверджують факти витрачання і отримання коштів; б) допитати службових осіб і працівників установ — виконавців вимог незаконного акту; в) призначити на відповідних суб'єктах господарювання документальні ревізії (перевірки), а потім, при необхідності, — судово-бухгалтерські та фінансово-кредитні експертизи.

4. Кримінальне провадження розпочате на підставі інформації про злочин, пов'язаний з порушенням бюджетного законодавства, одержаної під час розслідування іншого злочину.

Особливістю цієї ситуації є можливість використання фактору раптовості, оскільки в даному випадку винуваті службові особи можуть не знати про факт виявлення злочину. З іншого боку, в такій ситуації у слідчого є вкрай обмежена інформація про обставини злочинного порушення бюджетного законодавства. Тому використання цього фактору має бути спрямоване на виконання завдань зі швидкого та повного збирання потрібної доказової інформації (забезпечення збереження документів, одержання показань, призначення ревізій тощо). З урахуванням вказаних особливостей в цій ситуації проводяться слідчі (розшукові) та інші дії, вказані під час розгляду попередніх слідчих ситуацій.

Варто виділити деякі специфічні завдання, що можуть виникати на початковому етапі розслідування злочинів. До таких завдань відносяться.

1. Встановлення подальшої долі бюджетних коштів, що стали предметом порушення бюджетного законодавства. Дії слідчого,

спрямовані на виконання цього завдання, залежать від обставин конкретного кримінального провадження. Наприклад, коли кошти незаконно використовуються для виплати заробітної плати працівникам, посади яких не передбачені штатним розкладом, необхідно встановити чи працювали вони фактично та чи отримували ці гроші. Якщо під час розслідування буде встановлено, що насправді таких працівників не було, ніякі роботи не виконувалися, то скоріше за все має місце заволодіння державним майном шляхом зловживання службовим становищем (ст. 191 КК України). У випадках перерахування бюджетних коштів підприємствам, установам, організаціям, необхідно допитати керівників цих установ, перевірити їх установчі документи та, за необхідності, — провести інші процесуальні дії.

2. Встановлення розміру матеріальної шкоди, заподіяної злочинцем та забезпечення її відшкодування. Встановлення розміру матеріальної шкоди здійснюється шляхом вивчення відповідних документів, допитів осіб, яким цю шкоду було заподіяно, призначення і проведення документальних ревізій, судово-бухгалтерських експертиз. Далі проводяться дії, спрямовані на виявлення і накладення арешту на майно підозрюваного.

3. Попередження та подолання протидії розслідуванню. Факти протидії розслідуванню є досить розповсюдженими в практиці розслідування злочинів, пов'язаних з порушеннями бюджетного законодавства. У зв'язку з цим перед слідчим постає вказане завдання.

3. Особливості тактики провадження окремих слідчих (розшукових) дій під час розслідування злочинів, пов'язаних з порушеннями бюджетного законодавства

Особливості тимчасового доступу до документів та їх огляду. Під час розслідування злочинів, пов'язаних з порушеннями бюджетного законодавства, тимчасовий доступ до документів є невідкладним заходом забезпечення кримінального провадження, що проводиться на початковому етапі. Оскільки операції з бюджетни-

ми коштами знаходять відображення, перш за все, у документах, то їх своєчасне вилучення з метою використання в якості доказів є першочерговим завданням органів досудового розслідування.

За підставою інформаційної значимості документів для розслідування бюджетних злочинів можна виділити кілька їх груп:

1) нормативно-правові акти, що визначають правила формування, розподілу і використання бюджетних коштів. Вказані документи не є предметом вилучення або обшуку, не залучаються до кримінального провадження, однак вони вивчаються слідчим, можуть використовуватись при проведенні слідчих (розшукових) дій, складанні процесуальних документів;

2) планові документи, якими визначаються підстави надання, обсяг, розподіл та цільове призначення бюджетних коштів;

3) документи, що визначають посадове становище, компетенцію службової особи, яка є суб'єктом злочину. Під час огляду та вивчення вказаних документів необхідно звернути увагу на обсяг повноважень службової особи стосовно виконання функцій щодо використання бюджетних коштів, які стали предметом злочину, або щодо видання нормативно-правових чи розпорядчих актів у бюджетній сфері;

4) документи, що визначають організаційно-правовий статус та джерела фінансування підприємства, установи, організації, де було вчинено злочин;

5) документи бухгалтерського обліку та фінансової звітності;

6) документи, що свідчать про укладання певних договорів та є підставами для їхньої оплати;

7) казначейські (банківські) документи;

8) документи, що складаються при розрахунках із застосуванням казначейських векселів;

9) чорнові записи та неофіційне листування службових осіб, що мають значення для кримінального провадження (робочі зошити, записники тощо);

10) нормативно-правові або розпорядчі акти, що змінюють доходи і видатки бюджету всупереч встановленому законом порядку, видані службовою особою або затверджені її наказом;

11) документи, пов'язані з прийняттям та реєстрацією нормативно-правових або розпорядчих актів;

12) інші документи, що можуть бути джерелом доказової інформації у конкретних випадках розслідування порушень бюджетного законодавства.

Результативність обшуків, проведених з метою вилучення документів значною мірою залежить від ретельної підготовки та правильного вибору і застосування слідчим тактичних прийомів його проведення. Етап підготовки включає комплекс дій, спрямованих на вирішення таких тактичних завдань: а) визначення переліку документів, які необхідно вилучити; б) визначення державних органів, підприємств, установ чи організацій, в яких знаходяться документи, що підлягають вилученню; в) визначення місця та часу проведення; г) визначення кола осіб, участь або присутність яких необхідна при проведенні; г) збір відомостей про осіб, у яких буде проводитися обшук і вилучення документів.

З метою визначення переліку документів, які необхідно вилучити, слідчий повинен: а) ознайомитись із нормативними актами, якими встановлюються порядок та особливості документального оформлення операцій з бюджетними коштами; б) ознайомитись із особливостями діловодства, нормотворчого процесу та ведення бухгалтерської документації в даному державному органі, на підприємстві, в установі чи організації. З цих питань доцільно отримувати консультативну допомогу обізнаних осіб.

Визначення місця та часу проведення вилучення документів. У більшості випадків виникає необхідність вилучення документів:

- у державних органах чи бюджетних установах, що надавали бюджетні кошти, що потім стали предметом зловживання, або з якими узгоджувались видані нормативно-правові (розпорядчі) акти (вищестоящі, кредитні установи, фонди і т. п.);
- в установах, підприємствах і організаціях незалежно від форм власності, що отримували бюджетні кошти, при використанні яких були допущені порушення, або які отримували для виконання незаконні нормативно-правові (розпорядчі) акти;
- в установах чи підприємствах, з якими порушники бюджетного законодавства мали господарські зв'язки;
- у банках і територіальних органах державного казначейства, в яких мають поточні чи бюджетні рахунки установи, службові особи яких вчинили порушення бюджетного законодавства;

- у місцевих фінансових органах;
- у контролюючому органі;
- в органах юстиції, де проводилась реєстрація виданого нормативно-правового акта;
- у контрольних підрозділах, аудиторських підприємствах;
- у державних органах, які проводили реєстрацію суб'єкта підприємницької діяльності або видавали дозволи на заняття певними видами підприємницької діяльності;
- у державних або недержавних архівах (якщо бухгалтерська та інша документація установи здана в архів).

Під час розслідування може виникати необхідність у вилученні документів і в інших установах та в окремих осіб, якщо є точні відомості про те, що в їхньому розпорядженні є документи, які мають значення для провадження. Процесуальний порядок вилучення документів (в результаті проведення огляду, обшуку чи тимчасового доступу до документів) визначається слідчим із врахуванням слідчої ситуації, що склалася.

Визначення кола осіб, участь або присутність яких необхідна при проведенні вилучення документів. У деяких випадках слідчому доцільно залучати спеціалістів (наприклад, у галузі бухгалтерського обліку).

При проведенні огляду дозволяється вилучення лише речей і документів, які мають значення для кримінального провадження, та речей, вилучених з обігу. Усі вилучені речі і документи підлягають негайному огляду і опечатуванню із завірненням підписами осіб, які брали участь у проведенні огляду. У разі якщо огляд речей і документів на місці здійснити неможливо або їх огляд пов'язаний з ускладненнями, вони тимчасово опечатуються і зберігаються у такому вигляді доти, доки не буде здійснено їх остаточні огляд і опечатування. Вилучені речі та документи, що не відносяться до предметів, які вилучені законом з обігу, вважаються тимчасово вилученим майном.

Огляд як окрему слідчу (розшукову) дію обов'язково необхідно проводити щодо документів — письмових доказів, які були вилучені під час огляду місця події або обшуку, але не були при цьому оглянуті.

При розслідуванні бюджетних злочинів вивчення документів є аналітичною діяльністю, що безпосередньо не фіксується у процесуальних документах. Але її значення важко переоцінити. Вона є невід'ємною частиною роботи слідчого під час розслідування злочинних порушень бюджетного законодавства, а також під час розслідування (при підготовці таких слідчих (розшукових) дій, як допит свідків, підозрюваних та інших). Вивчення документів при розслідуванні економічних злочинів відрізняється від їхнього огляду тим, що: а) весь масив документів аналізується у взаємозв'язку, а не кожний окремо, як при огляді; б) аналізу піддається значно більш широке коло документів ніж при огляді; в) ця діяльність не регулюється нормами КПК України, її результати не фіксуються в окремих процесуальних документах; г) вивчення документів проводиться на протязі всього досудового розслідування; г) якщо при огляді дослідженню підлягає в основному форма документів, то вивчення спрямоване, перш за все, на встановлення і оцінку певних даних, які містяться в їхньому змісті.

Вивчення документів у провадженнях про бюджетні злочини здійснюється для вирішення таких завдань:

а) ознайомлення з характером та особливостями фінансової, господарської, нормотворчої діяльності установи; порядком ведення бухгалтерського обліку, складання та подання фінансової звітності; особливостями діловодства; станом фінансової та службової дисципліни; особливостями внутрішнього та зовнішнього контролю за відповідними операціями і т. п.;

б) встановлення обставин, що входять у предмет доказування чи мають суттєве значення;

в) підготовка до проведення окремої слідчої (розшукової) дії (тимчасове вилучення документів, допиту, огляду і т. д.).

У кримінальних провадженнях про бюджетні злочини особливу увагу необхідно приділяти вивченню документів із різноманітними резолюціями, підписами, помітками підозрюваного, оскільки вони вказують на безпосереднє відношення певної службової особи до дій, які відображені в документах. Об'єктами вивчення можуть бути і документи, що складаються у зв'язку з розслідуванням і відбивають результати відповідних слідчих (розшукових) та інших дій, а саме: акти ревізій, висновки судових експертиз, протоколи допитів тощо.

Вивчення змісту документів у провадженнях про бюджетні злочини повинно бути спрямовано на виявлення в них відомостей, які: а) встановлюють правила розподілу, перерозподілу та використання бюджетних коштів, їх цільове призначення; б) підтверджують факти проведення операцій з бюджетними коштами; в) вказують на осіб, причетних до вчинення злочину, а також на можливих свідків; г) підтверджують факти складання, підписання, доведення до виконавців документа певною службовою особою (особами); ґ) підтверджують факти порушень бюджетного законодавства при розподілі, перерозподілі чи використанні бюджетних коштів; д) підтверджують службові повноваження щодо розпорядження бюджетними коштами (їх використання), видання відповідних актів у бюджетній сфері особи, яка підозрюється у вчиненні злочину; е) підтверджують невідповідність діючому законодавству нормативно-правових чи розпорядчих актів, виданих службовою особою; є) вказують на ознаки інтелектуального або матеріального підлогу в документах; ж) вказують на виконання або невиконання вимог виданих службовою особою незаконних нормативно-правових або розпорядчих актів; з) характеризують особу підозрюваного; и) вказують на причини й умови, що сприяли вчиненню злочину тощо.

Підготовка до *слідчого огляду документів* у провадженнях про бюджетні злочини має включати такі заходи:

- розподілення документів за можливою процесуальною формою їхнього використання в якості доказів;
- ознайомлення при необхідності з питаннями стосовно порядку оформлення документів, способів виявлення підробок;
- підготовка технічних засобів, необхідних для виявлення у документах різного роду підробок;
- підбір та запрошення осіб, участь яких необхідна при проведенні огляду.

Після виконання вищевказаних підготовчих дій можна переходити до стадії безпосереднього огляду документів, яка починається з встановлення і фіксації зовнішнього вигляду документа, реквізитів (найменування, дати і місця складання тощо) та його змісту, ознак внесення змін тощо.

Деякі документи можуть містити ознаки матеріального чи інтелектуального підроблення (внесення неправдивих даних стосовно понесених установою затрат; заниження розміру або повне приховування фактів отримання чи використання установою бюджетних коштів; внесення до документів неправдивої інформації про мету, на яку були фактично використані кошти та інші подібні дії). У таких випадках криміналістичному дослідженню підлягає як зміст, так і форма документа.

В залежності від виду підроблення розрізняють два види дослідження документів — технічне і логічне. При технічному дослідженні виявляють ознаки повної або часткової підробки документа, при логічному — встановлюють відповідність його змісту фактам об'єктивної дійсності. Методи логічного дослідження документів в основному використовуються під час їх слідчого огляду й вивчення, оскільки вони потребують, як правило, одночасного дослідження кількох документів. При огляді виявлення ознак інтелектуального підроблення може здійснюватись шляхом встановлення у змісті документа відомостей, що суперечать загальновідомим або достовірно встановленим у провадженні обставинам.

Виявити ознаки матеріального підроблення в документі можна, ретельно його оглянувши, у тому числі, за допомогою засобів криміналістичної техніки.

Огляд документів завершується оформленням його результатів у відповідному протоколі, який складається з дотриманням вимог, встановлених КПК України. У протоколі не варто повністю переписувати весь текст документа, але необхідно вказати на ознаки, які його індивідуалізують: а) за змістом; б) за формою; в) за матеріалом. Необхідно вказати в протоколі й усі інші ознаки документа, які можуть мати значення для кримінального провадження.

Вирішивши питання про належність документів як доказів, слідчому слід визначити ті з них, які відповідають ознакам речових доказів та залучити їх до кримінального провадження.

Документ повинен зберігатися протягом усього часу кримінального провадження. За клопотанням володільця документа слідчий, прокурор, суд можуть видати копії цього документа, за необхід-

ності — його оригінал, долучивши замість них до кримінального провадження завірених копій.

Допит підозрюваного відіграє ключову роль у розслідуванні злочинів, пов'язаних з порушеннями бюджетного законодавства. Особливостями допиту підозрюваних при розслідуванні злочинів вказаного виду, що впливають на вибір тактичних прийомів його проведення, є: а) досить велика обізнаність допитуваного з матеріалами, які є в розпорядженні слідчого; б) високий освітній рівень злочинців та їхній соціальний статус; в) в переважній більшості випадків присутність при допиті захисника.

У таких умовах особливо суттєве значення має ретельна підготовка до допиту. На думку В. Г. Лукашевича, при підготовці до будь-якої вербальної слідчої дії мають досліджуватися матеріали провадження та результати оперативно-розшукової діяльності в трьох основних напрямках: а) вивчення осіб, з якими належить спілкуватись; б) аналіз фактичних даних та зібраних у доказів; в) вивчення структури спілкування осіб, котрі цікавлять слідчого.

Є сенс розглянути особливості основних заходів, спрямованих на підготовку до допиту в провадженнях про злочини, пов'язані з порушеннями бюджетного законодавства.

1. Вивчення матеріалів кримінального провадження. Визначення предмета допиту, формулювання запитань допитуваному, визначення можливої тактичної лінії ведення допиту, доцільно відібрати (або зробити відповідні виписки) ті матеріали, які потрібно буде використати при допиті для підтвердження або спростування стверджень допитуваного.

2. Ознайомлення зі спеціальними питаннями. Вивчення особливостей відповідних аспектів бюджетної сфери, а в деяких випадках запрошення при допиті спеціаліста. Потрібно безпосередньо вивчити основні правові норми та правильно дати їх тлумачення, необхідно приділити увагу дослідженню особливостей господарської діяльності установи, де працює підозрюваний, ведення бухгалтерського обліку та складання фінансової звітності.

3. Отримання інформації про особистість допитуваного. Звернути особливу увагу на його моральні і ділові якості. Підозрюваними у таких злочинах є, в основному, службові особи, тому при підго-

товці до допиту слід звертати увагу на встановлення їх посадових повноважень особливо в частині розпорядження бюджетними коштами та видання нормативно-правових чи розпорядчих актів, що можуть змінювати доходи і видатки бюджету.

4. Складання письмового плану допиту. Особливо ретельним має бути підхід до складання плану допиту, якщо в ньому буде брати участь захисник, з боку якого можна очікувати заходів, спрямованих на протидію розслідуванню. Не обійтись без детального письмового плану й у тих випадках, коли слідчий приймає рішення про використання в ході допиту аудіо- чи відеозапису.

На підготовчому етапі також визначаються місце і час проведення допиту, вирішуються питання про залучення до участі в допиті спеціалістів (бухгалтера, економіста тощо) і здійснюються відповідні організаційні заходи (виклик осіб, підготовка робочого місця, відповідних технічних засобів і т. п.).

Відомо, що найбільш сприятливою для проведення допиту є безконфліктна ситуація. Основними завданнями такого допиту є: а) збереження безконфліктності; б) встановлення та фіксація показань у повному обсязі; в) створення умов для активізації пам'яті особи; г) деталізація показань; г) встановлення умов сприйняття та формування показань. Якщо у такій ситуації і виникають труднощі, то вони обумовлені природним забуттям допитуваним деяких обставин. Ці труднощі, як правило, легко подолати шляхом постановки нагадуючих запитань або пред'явленням документів та інших доказів у провадженні.

Більш складною ситуацією допиту підозрюваного у вчиненні бюджетних злочинів є конфліктна, яка характеризується повним або частковим наданням неправдивих показань або відмовою від їх дачі.

Особливо ефективним при допиті підозрюваного у вчиненні бюджетного злочину є пред'явлення допитуваному документів та інших доказів, які підтверджують факт вчинення порушення бюджетного законодавства даною службовою особою.

Доцільно розглянути основні конфліктні ситуації допиту, які є типовими в процесі розслідування злочинів, пов'язаних з порушеннями бюджетного законодавства.

Ситуація 1. Підозрюваний не визнає своєї участі у відповідних операціях при здійсненні яких було вчинено злочин. Така ситуація характерна при вчиненні злочину з використанням підроблених документів, коли особа розраховує на відсутність матеріальних слідів її злочинної поведінки.

Найефективнішими тактичними прийомами допиту в цій ситуації є (тактична комбінація “встановлення участі”): а) встановлення характеру участі даної особи в усій відповідній діяльності підприємства чи установи, де було вчинено злочин; б) з’ясування обставин, з яких в даному конкретному випадку службова особа не брала участі в самих операціях та/або контролі за ними; в) пред’явлення документів, що були предметом підробки, у сполученні з запитаннями стосовно участі допитуваного в їх складанні (підписанні); г) пред’явлення фрагментів протоколів допитів співучасників або свідків, які викривають особу в учиненні злочину; г) пред’явлення висновків почеркознавчої або техніко-криміналістичної експертизи документів, що підтверджують факт участі допитуваного в складанні (підписанні) підроблених документів.

Ситуація 2. Підозрюваний не заперечує факт своєї участі у вчиненні злочину, але вказує, що не усвідомлював протиправного характеру дій. Даючи в такому випадку неправдиві показання, особа розраховує на невстановлення суб’єктивної сторони злочину у вигляді умислу, або, хоча б на пом’якшення в подальшому міри покарання.

Рекомендується (тактична комбінація “встановлення усвідомлення протиправності діяння”): а) роз’яснення положення ст. 68 Конституції України “незнання законів не звільняє від юридичної відповідальності”; б) постановка контрольних запитань, пов’язаних зі встановленням знання або незнання положень певних нормативно-правових актів; в) демонстрація обізнаності слідчого у нюансах нормативного регулювання бюджетної сфери, порядку розпорядження бюджетними коштами; г) пред’явлення документів, що підтверджують факти дотримання підозрюваним норм бюджетного законодавства, що потім були ним порушені; д) пред’явлення документів, що підтверджують факт порушення бюджетного законодавства; е) пред’явлення висновків почеркознавчої або техніко-

криміналістичної експертизи документів, які підтверджують факт підробки документів даною особою (якщо це мало місце) тощо.

Ситуація 3. Підозрюваний не заперечує своєї участі у здійсненні відповідних операцій, але заперечує винуватість у вчиненні злочину, "перекладаючи" її на інших підпорядкованих або вищестоящих службових осіб.

Найефективніші тактичні прийоми (тактична комбінація "встановлення причетності") такі: а) максимальна деталізація показань стосовно всіх обставин здійснення господарських та фінансових операцій з бюджетними коштами; б) пред'явлення бухгалтерських, розрахункових, нормативних документів, якими підтверджується вчинення даною службовою особою; в) пред'явлення документів (їх фрагментів), якими встановлюються службові обов'язки даної особи, що були нею порушені; г) пред'явлення протоколів допитів осіб, які викривають допитуваного у вчиненні злочину; г) встановлення протиріч у показаннях допитуваного та використання їх із метою викриття неправди; д) постановка запитань, що дозволяють проконтролювати показання і виявити їхню хибність.

Ситуація 4. Присутній на допиті захисник здійснює протидію належному проведенню слідчої (розшукової) дії. Присутність захисника, впливає на поведінку підозрюваного, зміст і спрямованість його показань, установлення психологічного контакту. При підготовці слідчому потрібно враховувати:

а) які цілі переслідує захисник при здійсненні захисту: 1) забезпечення прав підозрюваного на допиті та недопущення порушень; 2) виведення підзахисного з-під кримінальної відповідальності будь-якими засобами, в тому числі й незаконними;

б) за чією ініціативою проводиться допит (якщо допит проводиться за клопотанням підозрюваного або його захисника, не виключена можливість "підкидання" слідчому неправдивих відомостей, намагання більше з'ясувати рівень обізнаності слідчого про окремі обставини злочину тощо).

Допит свідка необхідно починати з роз'яснення допитуваному його прав, а також попередження про кримінальну відповідальність за відмову від дачі показань та за дачу завідомо неправдивих показань. Якщо на цей момент у слідчого є сумніви в правдивос-

ті свідка, слід особливо підкреслити реальність відповідальності. Якщо такі підстави відсутні, то таке попередження доцільно робити обережно, роз'яснивши, що це лише обов'язок слідчого і він не означає, що свідка заздалегідь підозрюють у неправді.

Слідчому рекомендується ретельно вивчати особистість свідка та з'ясовувати його ставлення до підозрюваного як під час підготовки, так і безпосередньо при проведенні допиту, встановлювати мотиви неправдивих показань та вживати заходи щодо їх спростування.

Питання для самоконтролю

1. Розкрийте найбільш характерні способи вчинення злочинів у бюджетній сфері.

2. Охарактеризуйте типову слідову картину як елемент криміналістичної характеристики злочинів у бюджетній сфері.

3. Назвіть особливості особи злочинця, що вчиняє вказаний вид злочинів.

4. Які типові слідчі ситуації складаються на початковому етапі розслідування злочинів у бюджетній сфері?

5. У чому полягають тактичні особливості провадження слідчих (розшукових) дій у провадженнях про злочини у бюджетній сфері?

ТЕМА 6

РОЗСЛІДУВАННЯ ЛЕГАЛІЗАЦІЇ (ВІДМИВАННЯ) ГРОШОВИХ КОШТІВ, ЗДОБУТИХ ЗЛОЧИННИМ ШЛЯХОМ, З ВИКОРИСТАННЯМ КРЕДИТНО-БАНКІВСЬКОЇ СИСТЕМИ

1. Криміналістична характеристика легалізації (відмивання) грошових коштів, здобутих злочинним шляхом, з використанням кредитно-банківської системи
2. Типові слідчі ситуації, що виникають під час розслідування злочинів цього виду та алгоритм дій слідчого у них
3. Організація і тактика провадження окремих слідчих (розшукових) дій під час розслідування легалізації (відмивання) грошових коштів, здобутих злочинним шляхом, з використанням кредитно-банківської системи

1. Криміналістична характеристика легалізації (відмивання) грошових коштів, здобутих злочинним шляхом, з використанням кредитно-банківської системи

В науковій літературі єдине визначення поняття легалізації грошових коштів відсутнє. Так, вживаються такі терміни, як «легалізація», «відмивання» грошових коштів, отриманих злочинним шляхом», «гроші, отримані злочинним шляхом», «брудні гроші»,

«злочинні прибутки» тощо. Але оцінюючи зміст явищ, що вони означають, можна дійти висновку, що терміни представляють собою синонімічні поняття.

Відповідно до ст. 209 КК України, предметом легалізації (відмивання) грошових коштів, здобутих злочинним шляхом є грошові кошти (готівкові чи безготівкові, у національній чи вільноконвертованій валюті); майно. Але частіше, предметом легалізації є готівкові чи безготівкові гроші, оскільки вони є найбільш мобільним та поширеним засобом здійснення банківських операцій.

Вивчення криміналістичної характеристики легалізації повинне, насамперед, акцентувати увагу на *способах підготування, вчинення, приховання злочину*. Їх всебічне дослідження сприяє вивченню інших елементів злочинної діяльності: часу, місця, обстановки, особи злочинця.

Спосіб відмивання уточнює злочин, сприяє конкретизації його меж — початкового та кінцевого моментів. Його метою є можливість пояснити походження грошей (майна) з посиланням на законні підстави набуття шляхом проведення сукупності дій.

Стадіями злочинної легалізації грошових коштів є:

1) розміщення коштів в господарській сфері — звільнення від “брудних” грошей, переважно готівкою, відокремлення від незаконного джерела їх походження (стадія Placement — розміщення);

2) розподіл готівки шляхом багаторазових операцій з нею, внаслідок чого відбувається приховування слідів (стадія Layering — вкладення);

3) поєднання, впровадження легалізованих грошей у легальний сектор економіки та їх асиміляція з “чистими” грошима, що призводить до набуття вигляду законності їх існування (стадія Integration — впровадження).

Перші дві стадії складної легалізації вважаються маскувальними, третя виконує роль “посадки” відмитих грошей у легальний сектор з остаточним прокручуванням у господарських структурах. В деяких джерелах поряд із вказаними виділяється і форма впровадження “брудних” коштів у розвиток злочинної діяльності.

Відповідно до ст. 14 КК України готування до злочину є підшукування або пристосування засобів чи знарядь, підшукування

співучасників або змова на вчинення злочину, усуненням перешкод, а також іншим умисне створення умов для вчинення злочину. Приховуючи готування до легалізації, злочинець прагне уникнути слідів первинного злочину, що поряд з подальшим наміром відмити одержані прибутки є готуванням до легалізації. При відмиванні грошей в кредитно-банківській системі, воно проявляється у відкритті та користуванні рахунками в банках, розташованих далеко від місцезнаходження клієнтів. Слід погодитися, що депозит коштів, рівно як і утворення фіктивних фірм, залучення документів, підставних осіб — не є способами відмивання, адже в результаті них гроші не стають “чистими”, а виступають ознаками певного етапу відмивання. До того ж, ознаками запланованої легалізації може стати подання документів на відкриття, переоформлення рахунку в банку не керівником чи головним бухгалтером суб'єктом підприємництва, а іншою особою, чим порушується чинне законодавство.

Варто зазначити про типові ознаки готування до легалізації “брудних” грошей в кредитно-банківській системі, якими є: підробка документів, необхідних для вчинення фінансово-господарських операцій; депозит грошей на рахунок (у тому числі на користь третьої особи); відкриття рахунків (депозитних, валютних, безготівкових, розрахункових, анонімних, використання кореспондентських) у вітчизняних та іноземних банках; створення фіктивних суб'єктів підприємницької діяльності; залучення підставних осіб для реєстрації фірм, укладання угод; використання зв'язків з корумпованими посадовцями банків, органів влади та управління, їх обман, залякування та інші.

Стадія звільнення від “брудних” грошей, що вводяться в легальний обіг, може не мати певних меж, передбачає паралельне приховання ознак первинного злочину та самого відмивання. Метою цієї стадії є маскування джерела надходження коштів. Ризик виявлення їх на цій стадії є найбільш реальним, тому злочинці зацікавлені у швидкому позбавленні від “брудних” коштів.

Типовими способами легалізації за допомогою кредитно-банківської системи на стадії звільнення від них є:

- внесок, переказ чи зняття грошей невеликими сумами (структурування);
- “змішування” легальних грошей з нелегальними на банківських рахунках підприємствами, що мають великі обсяги щоденних прибутків готівкою;
- обмінні угоди (“стискання” грошей);
- проведення операцій на суми, що не перевищують встановлених фінансових лімітів (смарфінг);
- декларація як легальний прибуток коштів, одержаних від злочинної діяльності;
- електронний переказ, контрабанда грошей за кордон тощо. Характерними ознаками операцій з готівкою у короткі терміни є продаж чи купівля іноземної валюти, обмін на купюри іншого номіналу, різновидом якого є “стискання” грошей: обмін дрібних банкнот на великі, щоб не привернути зайву увагу банку до операцій з дрібними купюрами.

Структурування грошей невеликими сумами на рахунках передбачає розподіл грошей на частки, нижчі від встановленого державою розміру безпечного фінансового ліміту. Різновидом структурування з поєднанням ознак контрабанди валюти є переміщення коштів невеликими партіями через митний кордон. Але якщо структурується велика сума, то помічників для цього (рідних, знайомих) може не вистачати. Для цього злочинці використовують рахунки у “безпечних” межах переказів, розмір яких переважно однаковий. Структурування може бути логічним продовженням депонування грошових коштів чи використання рахунку, зняття коштів в філіях одного банку впродовж дня однією чи кількома особами.

Схожі ознаки притаманні способу, що отримав назву “смарфінг”. Сутність його полягає у придбанні активів на суму, нижчу за ту, з якої держава починає ідентифікацію особи та відстеження рухів грошей. Це штучний розподіл грошей на одиничні операції. Відмінність “смарфінгу” від структурування полягає в оперуванні злочинцями при структуруванні грошовими коштами, а при застосуванні смарфінгу кінцевим результатом легалізації виступає одержання матеріальних цінностей.

Декларація злочинних прибутків у вигляді законних здійснюється фірмами, які насправді можуть не займатися легальною діяльністю. Поширений цей спосіб у соціально-культурній, побутового обслуговування населення сферах. Наприклад, “брудні” гроші можуть бути “прибутком” пралень, автомийок, закладів системи харчування тощо, де щоденно обертаються великі суми готівкою, а також псевдогонорари за наукову, дослідницьку, творчу, культурну діяльність.

Логічним продовженням його є “змішування” нелегальних і легальних прибутків, яке дає можливість представити отриману масу як загальний законний прибуток (об’єднання фондів). Об’єднання оборотних фондів суб’єктів підприємництва дозволяє переводити у банк щоденно напівлегальну масу грошей у вигляді прибутків. На наступному етапі функціонування такого перевалочного пункту, гроші переводяться в інші банки, надаються як кредити, інвестиції тощо.

Звільнення від “брудної” грошової маси є ні чим іншим, як позбавленням шляхом вивозу, введення в легальний обіг за допомогою електронного, банківського переказу, транспортного переміщення, діяльності конвертаційних фірм, кур’єрів, посередників. Специфічною рисою фірм — конвертантів є поєднання ознак банківських установ, фіктивних фірм, обмінних пунктів валют.

Відмиванню притаманні угоди з закордонними партнерами, транснаціональними злочинними формуваннями, що реалізуються через банківську систему. Електронний переказ є швидким засобом широкомасштабного пересування коштів за межі географічного знаходження їх власника, дозволяє накопичувати їх на заздалегідь обумовленому провідному рахунку у межах фінансового ліміту.

Гроші переміщуються і за допомогою банківських грошових інструментів — векселів, чеків, купонів, а також мережі Інтернет, телеграфу, акредитивів. Переказані шляхом контрабанди грошові кошти розміщують на депозитних рахунках банків, після чого протягом декількох годин електронною поштою їх переказують в іншу фінансову установу.

Схема відмивання за допомогою банківських грошових інструментів не представляє труднощів для спеціалістів, які розробляють спеціальні розрахункові механізми з банками — нерезидентами,

омінаючи загальнобанківський комп'ютерний розрахунковий центр. Злочинець чи особа за його дорученням відкривають водночас рахунки за кордоном та у себе в країні. На наступному етапі гроші переказуються у повному обсязі на рахунок бенефіціару, а рахунки ліквідовуються.

Стадія приховання слідів та напрямків розповсюдження коштів проявляється в багаторазовості фінансових операцій, вкладенні у розвиток господарської діяльності, набутті нелегальними прибутками перших ознак законності внаслідок попереднього обміну валют, маскуванню у вигляді легальних прибутків.

Стадія розподілу "брудних" грошей передбачає типові способи вчинення легалізації: активні операції з нерухомістю, дорогоцінними металами та камінням, речами, цінними паперами; використання кореспондентських рахунків вітчизняних та іноземних банківських установ; конвертація злочинних прибутків тощо.

На стадії розподілу грошей проводяться операції з нерухомістю, цінними паперами, матеріальними цінностями. Зокрема, злочинці набувають їх за готівковий чи безготівковий розрахунок, в ломбардах, ювелірних магазинах, звертаються до послуг аукціонів, ріелторських, будівельних компаній, агенцій з купівлі-продажу, інтернет-магазинів тощо.

Особливістю заключної стадії легалізації є надання злочинним прибуткам статусу легальних та їх впровадження у легальний обіг. Якщо метою попередніх стадій відмивання є приховання слідів первинного злочину і легалізації, створення умов для безпечного розпорядження злочинними прибутками, то інтеграція відмитих коштів в законний сектор економіки передбачає забезпечення умов для асиміляції з легальними.

Типовими способами відмивання на заключній стадії є: одержання кредитів з наступним погашенням їх "брудними" грошима; маніпуляції з вартостями предмету цивільно-правових угод; трансферпрайзинг²; демонстрація прибутків у вигляді законного виграшу у розважальних акціях тощо.

² Transferpricing (англ.) — спосіб вчинення легалізації, при якому предметом злочинної операції виступають товарно-матеріальні цінності, укладаються дві угоди — реальна та фіктивна — де остання відбиває завищений розмір вартості предмета угоди

Легалізовані гроші вкладаються на депозити разом чи окремими частками, легально сплачуються на виконання фіктивних чи реальних контрактів, “перекидаються” з рахунку на рахунок, повертаються у вигляді боргу, тощо. Найбільш поширеними способами інтеграції є кредитування чи інвестування суб’єктів. Легалізовані кошти через банк надаються вітчизняному підприємцю як зворотна позика, у вигляді банківських чеків на одержання кредитів чи інвестицій.

Таким чином, легалізація в кредитно-банківській системі вчиняється переважно безпосередньо суб’єктом підприємництва у змові з її представниками; особами, які одержали прибутки від первинних злочинів; злочинних формувань, представниками органів влади, управління; суб’єктами, що спеціалізуються на вчиненні відмивання.

Ефективне розслідування легалізації передбачає вивчення не тільки способів вчинення злочину, але і його приховання. Приховуючи злочин, особа свідомо переслідує протиправні цілі: уникнути відповідальності, дезорієнтувати правоохоронні органи, приховати інші злочини.

Вибір способу приховання, як і вчинення злочину, залежить від характеристик особи злочинця, професії, винахідливості, злочинного досвіду в минулому, професійного, життєвого досвіду, освіти, темпераменту, оригінальності і витонченості.

Оскільки вчинення легалізації та первинного злочину утворює комплекс злочинних дій, приховання має місце вже під час вчинення первинного злочину чи підготовки до легалізації (створення фіктивних фірм, підробка необхідних документів, призначення на посади некомпетентних осіб, укладання фіктивних угод, імітація господарської діяльності, фальсифікація документів, надання нелегальній діяльності статусу законної, протидія органам слідства чи суду, зникнення з місця проживання тощо). Тобто ці дії водночас інтегруються у підготовку та вчинення легалізації.

За певних обставин прихованням також можна вважати ліквідацію документів, інсценування алібі, ухилення від явки до правоохоронних органів, підкуп посадових осіб контролюючих, банківських установ, учасників судочинства, їх залякування, обман, шантаж,

включення до складу ревізорів “своїх” людей тощо. Представлена класифікація способів приховання, звичайно, має умовний характер, адже на кожному етапі легалізації вони мають різні прояви, переслідують конкретні цілі, охоплені єдиним наміром.

Специфіка *місця вчинення* злочинної легалізації, як елементу обстановки вчинення злочину, полягає у відсутності чітко виражених меж у просторі, обумовлена структурою та місцезнаходженням банків, контрагентів (вітчизняних, іноземних фізичних та юридичних осіб). Сприяють вчиненню злочину „на відстані” й досягнення в галузі комп’ютерних технологій, техніки.

Залежно від масштабів, легалізація може сягати за межі однієї країни. За межами кордону їй притаманні саме кредитування готівкою, вкладення коштів у бізнес, прокручування в банках, вкладення в ігровий бізнес. Що стосується меж країни, то вона проявляється у придбанні нерухомості, укладанні та виконанні фіктивних угод тощо. Операції з придбанням нерухомості, інвестування, кредитування теж успішно проводяться в межах країни, особливо коли об’єкти капіталовкладень мають стратегічне значення.

Легалізація часто вчиняється на території декількох держав, тому успіх у боротьбі з нею великою мірою залежить від правильно організованого міжнародного співробітництва. До того ж міжнародна практика з питань взаємодії свідчить, що угруповання, які спеціалізуються на відмиванні злочинних прибутків, вчиняють це неодноразово, кожен раз винаходять нові способи приховування злочинів.

Час вчинення злочину — фактор, що дозволяє розмежувати послідовність виконання злочину по етапах та обумовлює його тривалість. Початок відмивання збігається із часом вкладення коштів у фінансову операцію і обумовлений низкою чинників. Як правило, банківські транзакції здійснюються оперативно завдяки високим швидкостям розрахунків між банками за один операційний день, що водночас складає період робочого часу (“бізнес — час”). Але це стосується часу безпосереднього проведення операцій. Згідно вимог НБУ банки здійснюють розрахунки власних клієнтів протягом часу, регламентованого внутрішнім режимом установи, який визначається як операційний час.

Обстановка вчинення легалізації може зумовити необхідність вчинення дій, що мають ознаки готування до злочину. Такі дії нерідко потребують певного терміну очікування їх результатів: досягнення злочинної мети за первинним злочином, підробка документів, знайомство та підкуп посадових осіб, реєстрація фірм, підшукання співучасників, оптимальних умов для реалізації злочинного наміру, вивчення банківської політики в країні, особливостей документообігу, збір певної суми грошей, збереження їх без руху до "кращих часів" і т. д.

Таким чином, у кредитно-банківській системі легалізація є не одномоментним актом, а являє собою систему взаємообумовлених процесів. Встановити час вчинення таких дій іноді вкрай важко, оскільки вони можливі будь-коли, залежно від обставин, що сприяють чи перешкоджають легалізації.

Психологічні особливості *особи злочинця* по-різному впливають на вчинення нею злочину. Так, спосіб вчинення часто обумовлюється задоволенням потреб самого злочинця (наприклад, бажання приховати первинний злочин, корисливі мотиви, бажання розширити власну сферу підприємницької діяльності за рахунок злочинних прибутків тощо).

З урахуванням сфери вчинення легалізації варто відзначити таку рису злочинців, як володіння ними статусом суб'єкта підприємницької діяльності. Підприємництво як фактор сучасної економіки приваблює саме можливістю виконання специфічних дій для здійснення незаконних фінансово-господарських операцій, використання реквізитів, створення видимості фінансової спроможності. Злочинцем може бути і представник загальнокримінальної злочинності, перед яким постала необхідність легалізувати прибутки від первинного злочину, і учасник фінансово-господарської, зовнішньоекономічної діяльності.

За ст. 209 КК України підлягає відповідальності особа, яка не брала участі у вчиненні первинного злочину, але усвідомлювала злочинну природу прибутків і легалізувала їх. Виходячи з цієї обставини, можна класифікувати злочинців на тих, що:

- 1) вчинили первинний злочин та використали отримані від нього прибутки у легальному обігу;

2) не брали безпосередньої участі у предикатному злочині, але активно сприяли наступному відмиванню чи вчинювали його.

Враховуючи практичний досвід варто зазначити, що підозрюваними у даній категорії проваджень є особи — нерезиденти, що відмивали грошові кошти за участю іноземних установ чи кримінальних елементів. Заперечувати існування кримінальних зв'язків між вітчизняними злочинцями та іноземними не можна — вони вже давно утворили транснаціональні злочинні формування і успішно спеціалізуються на легалізації злочинних прибутків.

Виходячи з цього, особу злочинця можна класифікувати й на підставі наявності зв'язків з транснаціональною злочинністю на:

1) осіб, що знаходяться на території України, легалізують гроші за кордоном без втручання представників іноземного чи вітчизняного криміналітету;

2) осіб, що знаходяться на території України та легалізують кошти за кордоном разом чи на вимогу іноземної чи вітчизняної організованої злочинності;

3) осіб — іноземних громадян, що вчиняють злочин на території України;

4) злочинців, що поєднують у собі вищенаведені ознаки.

Представники останньої групи становлять найбільш небезпечний злочинний конгломерат. Нажаль, слід констатувати, злочинці з метою досягнення своєї мети об'єднуються оперативніше ніж правозахисні органи у розробці методичних засад превентивної системи.

Протиправною діяльністю займаються й злочинці-одинаки, перед якими існує аналогічне завдання. З числа учасників кримінального обігу „брудних” грошей виділяють поодиноких осіб та суб'єктів, об'єднаних в злочинні угруповання за власною ініціативою, а також, які піддалися впливу злочинних груп внаслідок негативних обставин.

Необхідними умовами притягнення особи до відповідальності за ст. 209 КК є досягнення на момент вчинення злочину 16 років та наявність повної цивільної дієздатності. Серед загальної кількості злочинців найбільш поширена вікова категорія — від 30 до 45 років, що обумовлено заняттям підприємництвом переважно особами вказаної вікової категорії.

Таким чином, подібною діяльністю займаються особи з певним запасом спеціальних знань, фінансів, достатнім освітнім та професійним рівнем. Разом з тим, осіб, які обрали джерелом існування легалізацію злочинних прибутків не можна вважати виключно представниками «білокомірцевої злочинності», оскільки цей вид злочину успішно освоїли представники загальнокримінальної злочинності, як вітчизняної, так і міжнародної. Але слід зазначити, що особисті якості злочинців цих груп відрізняються. Якщо першим властиві інтелектуальні, важкі для сприйняття сторонніми способи злочину, використання зв'язків у владних структурах, то другим притаманне одержання прибутків від вчинення небезпечних для життя та здоров'я людей злочинів і подальша їх легалізація доволі простими способами: за допомогою пунктів обміну валют, шляхом придбання цінних речей, тощо.

2. Типові слідчі ситуації, що виникають під час розслідування злочинів цього виду та алгоритм дій слідчого у них

Вже на початковому етапі розслідування легалізації (відмивання) грошових коштів, здобутих злочинним шляхом, як правило, відомо особу, щодо якої є інформація, що виступає підставою для відкриття кримінального провадження. У зв'язку із цим вже на початку розслідування можливі такі ситуації:

1) кримінальне провадження розпочинається щодо керівників (працівників) комерційної структури, приватного підприємця, що працює без створення юридичної особи щодо проведення сумнівних трансакцій на підставі заяви банку, інших органів, покликаних проводити фінансовий моніторинг;

2) кримінальне провадження розпочинається щодо керівників комерційної структури на підставі матеріалів ревізій, інвентаризацій, проведених за ініціативною правоохоронних органів;

3) кримінальне провадження розпочинається щодо керівників комерційної структури, приватного підприємця, що працює без створення юридичної особи на підставі матеріалів ОРД.

У ситуації, коли кримінальне провадження розпочинається щодо керівника (працівника) комерційної структури, фізичної особи на підставі заяви банку, органів, покликаних проводити фінансовий моніторинг, з метою викриття сумнівних трансакцій, первинне викриття підозрілих фактів здійснюється працівниками Державної служби фінансового моніторингу України.

До первинних документів, що надаються слідчому, повинні входити: пояснення посадових осіб та відповідальних виконавців установ за обставинами проведення тієї чи іншої операції з посиланням на конкретні документальні джерела, угоди про розрахунково-касове обслуговування, відкриття рахунку, акредитиви; платіжні вимоги-доручення, розрахункові документи, що свідчать про рух грошей певної особи, матеріали перевірки фіктивності наданих документів; кредитна справа, якщо мало місце кредитування (баланс, техніко-економічне обґрунтування, картки зі зразками підписів, статутні документи, угоди-застави, угоди — предмети кредитування, тощо.

Для встановлення злочинних зв'язків, шляхів перерахування коштів, збору інформації про фінансовий стан, ведення господарської діяльності суб'єкта, розміру заподіяної шкоди тощо, необхідно ретельно допитати співробітників установи з приводу відомих їм фактів, оглянути за участю спеціаліста всі документи, що мають значення у провадженні, призначити у необхідних випадках експертизи щодо встановлення фіктивності документів, реального економічного стану підприємства, встановити місцезнаходження грошей, які належать підозрюваним, призначити ревізію у банку, на підприємстві.

Для перевірки версій про фіктивність підприємницької установи слід терміново призначити документальну ревізію в неї та осіб, що виступили контрагентами з метою виявлення порушень норм податкового законодавства, фінансової діяльності. Разом з тим, результати зустрічних перевірок у контрагентів можуть підтвердити інформацію про невиконання сторонами фіктивних угод та переказ коштів за фактично непридбані матеріальні цінності.

У ситуації коли розпочинається провадження щодо керівників комерційної структури на підставі матеріалів ревізій, інвентаризацій, проведених за ініціативною слідчих органів характерне виявлення ознак легалізації під час виявлення суміжних злочинів.

Підставами для початку провадження можуть бути повідомлення у ЗМІ, заяви фізичних, юридичних осіб. Характер першочергових слідчих (розшукових) дій залежить саме від вихідних даних, що є в розпорядженні слідчого. Якщо надійшло повідомлення про вже вчинений злочин, то спочатку доцільно допитати заявника про відомі йому обставини події. Після чого слідчий встановлює послідовність інших процесуальних дій (огляд документів, допит свідків, підозрюваних, проведення ревізій, експертиз, накладення арешту на банківські рахунки підприємства і т. д.) До того ж, вивчаються матеріали аудиторських перевірок та висновків, звертається увага на правильність ведення бухгалтерського обліку, стан балансу, інші обставини, що можуть мати значення у кримінальному провадженні.

Нерідко у таких ситуаціях злочинець ще не відомий. Тому слідчому потрібно мобілізувати зусилля на дослідженні не тільки факту первинного злочину, ознак можливої легалізації, причетних до неї осіб. Для цього бажаний тісний взаємозв'язок з представниками Держфінінспекції, аудиторських фірм, які нададуть консультації про вид та обсяг документів, коло питань, які необхідно з'ясувати вже на початковій стадії розслідування.

Встановленню фіктивності документів, угод, забезпеченню збереження документальних доказів сприяють тимчасовий доступ до документів, огляд, призначення судово-бухгалтерської, техніко-криміналістичної, судово-економічної експертиз тощо; викриттю кола злочинців, механізму злочинних операцій, з'ясуванню розмірів збитків та майнового стану підозрюваних — їх затримання та допит, допит свідків, проведення ревізії, накладення арешту на активи підприємств чи підозрюваних, обшуки за місцем їх проживання, роботи, транспортних засобів тощо.

Якщо провадження розпочато на підставі матеріалів ревізій, аудиторських перевірок, то дії слідчого певною мірою є передбачуваними, оскільки між викриттям злочину та початком досудового розслідування проходить певний проміжок часу, який дає змогу злочинцям підготувати контр дії діям слідчого. Відповідно, будь-які слідчі (розшукові) дії та негласні слідчі (розшукові) дії у цій ситуації здійснюються в умовах дефіциту часу, часто обмежують права окремих суб'єктів.

Ситуації, коли розпочинається провадження щодо керівників комерційної структури, фізичної особи на підставі матеріалів ОРД властивий проведений комплекс оперативно-розшукових заходів органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність ОВС, податкової міліції, підрозділів УБОЗ, УБЕЗ, СБУ, відділу документальних перевірок регіональних податкових інспекцій, які разом із співробітниками податкової міліції проводять загальні перевірки.

Якщо за основу формування слідчої ситуації брати наявність даних про вчинення легалізації, то можливі наступні ситуації:

1) існування даних (навіть гіпотетичних) про ознаки злочинної діяльності;

2) наявність підстав вбачати в діях особи скоєння легалізації, але відсутні достатні дані про обставини, що підтверджують чи спростовують її вчинення;

3) відомі незаконні фінансові трансакції, але невідоме джерело надходження прибутків, що стали предметом операції.

Ситуація, де присутні неперевірені дані про злочинну діяльність, пов'язана з необхідністю одночасного встановлення місць знаходження злочинців, грошей. Інформація першого порядку зосереджується на обізнаності слідчого про факт депонування "брудних" грошей, їх переказу, зняття з рахунку з подальшою конвертацією, використання фіктивних осіб, фірм, документів. Важливо виявити тривалість часу між вчиненим злочином (залежно від його стадії) та моментом, коли розпочато провадження. Формування такої ситуації можливе при розслідуванні предикатного злочину.

Можливі ситуації, коли операції, на перший погляд, відповідають вимогам законодавства, або порушують його, але не в частині ст. 209 КК України. У цьому разі виокремлюється ситуація, коли немає достатніх підстав вбачати в діях особи порушення вказаної норми. Головним завданням тут є перевірка версії про те, що грошові кошти не отримувалися і не витрачалися на законних підставах (прибутки від легального бізнесу, витрати підприємства відносно собівартості товарів та послуг), а стали предметом злочинної діяльності.

Розв'язання питання про наявність ознак легалізації вимагає ретельного вивчення документообігу: всіх документів (статутних, бухгалтерських, контрактів, звітності у бюджет, податкові органи), що стосуються діяльності суб'єкта легалізації, ведення ділового листування, шляхів надходження грошей на рахунки особи та подальшого їх спрямування.

3. Ситуація встановлення способів незаконних фінансових транзакцій, коли не відоме джерело надходження злочинних прибутків — предмету такої операції, характерна за наявності інформації про факт легалізації з метою перевірки реального її вчинення та шляхів надходження прибутків. Об'єктивно висуваються версії про:

- схеми проведення фінансових операції;
- коло причетних осіб, чиї дії були необхідними для досягнення злочинної мети;
- спеціалізацію злочинців на вчиненні легалізації.

У цій слідчій ситуації важливо довести наявність первинного злочину, встановити, внаслідок якого предикатного діяння вони були здобуті. З цією метою висунення версій повинне ґрунтуватися на знанні самої схеми легалізації, встановленні особи (осіб), що брали безпосередню участь у віддаленні коштів від джерела їх злочинного походження. На підставі цього, слідчий може простежити рух грошей.

Доцільно почати розслідування злочинів, вчинених злочинними синдикатами з дослідження їх злочинної спрямованості кримінального формування, видів діяльності, що займають найбільш питому вагу у господарському обігу. Встановлення спеціалізації злочинної групи дозволить вже на початку слідства визначити сферу та масштаби її діяльності, виявити суміжні злочини, без яких неможливо досягнути мети легалізації.

Перевірка версій у ситуації, коли відомі дані про осіб, зовнішній прояв злочинної діяльності (джерела походження злочинних прибутків, способи їх легалізації, місцезнаходження), але невідомо про співучасників (у тому числі з кола співробітників банків, органів влади та управління здійснюється шляхом:

- дослідження роду діяльності злочинців, організаційних форм юридичних осіб;
- перевірки ведення проваджень, реальності фінансового стану;
- вивчення даних про кредиторів, боржників;
- пошуку осіб, з якими підтримуються тісні зв'язки;

- вивчення контактів з контрагентами, бенефіціарами, кредитно-банківськими установами, правоохоронними органами, органами державної влади;
- вивчення діяльності підприємств, які здійснювали операції з великими сумами грошових коштів.

Оскільки за таких умов слідчий має відомості про певну особу злочинця, але невідомі співучасники, то можливі наступні версії:

- підозрюваний здобув виявлені кошти внаслідок вчинення злочинних дій самотійно;
- можливими співучасниками злочину виступають особи, що допомагали, чи самотійно здійснювали певні грошові операції.

Якщо є версія, що працівники банку втягнуті до злочинної легалізації і відповідно вони можуть попередити злочинців про певні дії слідчого, варто розпочати дії по накладенню арешту на рахунки фірм, осіб, підозрюваних у вчиненні злочину, також виникає необхідність проведення обшуку у цих суб'єктів з метою вилучення матеріальних цінностей та грошових коштів.

Виявлення співучасників легалізації можливе шляхом зустрічних перевірок рахунків контрагентів, які одержували чи переказували грошові кошти, ревізій в банках платника (одержувача) коштів.

Слід звертати увагу на випадки відкриття клієнтських рахунків на ім'я третіх осіб, та ведення справ досліджуваним підприємством за дорученням такої особи. Для цього треба ретельно вивчити особу таких фігурантів, в банках, що їх обслуговують, допитати відповідальних виконавців та керівників відносно здійснення ними розрахунків (встановлення юридичної адреси, осіб контрагентів, яка мета переказів, види діяльності, наявність будь-яких заборгованостей). Аналогічні перевірки необхідно провести у податковій інспекції (вилучити статутні документи, баланси). Отримана інформація дає можливість встановити коло осіб, зацікавлених у вчиненні легалізації, інших злочинів.

Допит підозрюваних з питань встановлення співучасників злочину слід зосередити на встановленні ділових, дружніх зв'язків з контрагентами у господарській діяльності. Проведення допиту повинно супроводжуватися фактами, що стали відомі внаслідок проведення як оперативних заходів, так і одержаних процесуальним шляхом, які можуть спростувати неправдиві показання допитуваних.

2. У ситуації коли є відомості про безпосередніх злочинців та їх співучасників, які приховуються від правоохоронних органів, відмовляються від участі у слідчих (розшукових) діях. У такій слідчій ситуації пошук, викриття злочинців, дослідження обставин події здійснюються за допомогою інших учасників судочинства, шляхом використання доказів, одержаних з інших джерел: в процесі допиту свідків, спеціалістів, тимчасового доступу до речей і документів, тимчасового вилучення майна, вивчення таких речей і документів, призначення судових експертиз. Питання, що вирішуються під час допиту слід спрямувати на встановлення способу, предмету легалізації, осіб, що брали участь у її вчиненні, їх характеристики, зв'язків, способу життя та інших обставин.

Водночас, необхідно спрямувати зусилля на відшукування та затримання підозрюваних. Для цього потрібно провести обшук за місцем роботи, проживання розшукуваних, огляд приміщень, де вони можуть знаходитися, переховувати предмети (документи), що можуть бути доказами у провадженні, допитати рідних, колег щодо можливого місцезнаходження підозрюваних, інших обставин. Успішному розв'язанню цієї ситуації сприятимуть також призначення та проведення ревізій, інвентаризацій у суб'єктів, втягнених у злочинну діяльність.

3. Організація і тактика провадження окремих слідчих (розшукових) дій під час розслідування легалізації (відмивання) грошових коштів, здобутих злочинним шляхом, з використанням кредитно-банківської системи

Першочерговими слідчими (розшуковими) діями при розслідуванні злочинів, передбачених ст. 209 КК України, як правило, є обшуки у підозрюваних, їх контрагентів, банківських установах; допити підозрюваних та свідків.

Обшук є важливою слідчою (розшуковою) дією, але під час його проведення можливе виникнення різних ситуацій. Важливою під

час обшуку є допомога спеціаліста щодо визначення документів, які слід вилучити під час обшуку та їх значення.

Обшук у банківських установах рекомендується проводити о 15–16 годині, коли, як правило, закінчується робота з клієнтами, отримані гроші акумулюються на поточних рахунках, що ввечері будуть переказані адресатам.

До складу СОГ, що буде виконувати обшук в банку необхідно залучити осіб, які володіють знаннями у галузі роботи установ, що підлягають обшуку (наприклад, спеціалісти в галузі банківських операцій, аудиту). До початку слідчої (розшукової) дії необхідно вивчити положення про функціонування окремих підрозділів банку, упевнитися у розташуванні службових приміщень, наявності охорони, засобів комп'ютерної техніки, наявності ризику знищення криміналістично значимої інформації на електронних або паперових носіях. Від виконання цих дій залежить повнота отриманих під час обшуку даних, раптовість проведення слідчої (розшукової) дії, унеможливлення опору зацікавленими особами.

Встановленню злочинних зв'язків сприяє обшук за місцем проживання, роботи підозрюваних, їх власного, службового транспорту. Листування між банком та клієнтом, виявлені угоди, укладені між злочинцем та банком, контрагентами, відповідна бухгалтерська документація характеризують їх економічні відносини, що аналізуються, порівнюються з матеріалами ревізій, експертиз, аудиторських перевірок.

Бажано виявити та вилучити документи на право власності нерухомістю, грошові кошти, вироби з дорогоцінних металів, цінні папери. Увагу також необхідно спрямувати на пошук карток електронних систем платежу,ощадні книжки підозрюваних, записні книжки. Вказані об'єкти можуть бути визначені як речові докази, свідчити про способи вкладання „брудних” капіталів в легальний сектор економіки.

Електронний документ має однакову юридичну силу з паперовим документом. Тому доцільно вилучати комп'ютерну техніку, дискети, диски з метою відшукування інформації про сумнівні опера-

ції. Іноді рекомендується проведення обшуку засобів комп'ютерної техніки в період максимальної напруги робочого режиму установи, за участю фахівця у сфері комп'ютерних технологій, керівника банку або його заступника, представника установи, відповідального за експлуатацію техніки. Важливо забезпечити безперебійне електропостачання об'єктів обшуку, заборонити наближатися та торкатися до них присутнім.

Особливістю обшуку у юридичної особи є можливість знаходження у приміщенні значної кількості людей (поняті, співробітники, фахівці, члени СОГ). Тому надзвичайно важливо провести обшук під єдиним керівництвом слідчого.

Слідчий огляд є важливою слідчою (розшуковою) дією на початковому етапі розслідування досліджуваного злочину.

Допомога спеціалістів під час слідчого огляду зводиться до обрання оптимального кола технічних засобів для встановлення підробок, невідповідностей реквізитів; групування документів за джерелами походження чи використання у злочинній діяльності.

Об'єктами огляду у провадженнях про відмивання злочинних прибутків з використанням можливостей кредитно-банківської системи виступають переважно документи (найбільш інформативне джерело знань про подію злочину), до яких відносяться: документи про фінансово-господарську діяльність, цінні папери, пластикові картки, електронні документи у вигляді файлів, гнучких носіїв інформації, грошові кошти, особисті предмети злочинців, що можуть містити криміналістично значиму інформацію (блокноти, записні книжки, транспортні засоби тощо). Рідше об'єктами огляду виступають нерухоме майно, приміщення (як банків, так і місця роботи або мешкання злочинців, їх близьких, контрагентів).

Сучасні умови боротьби зі злочинністю вимагають майстерності і професіоналізму під час проведення *допиту*. Особливу складність у підготовці та проведенні допитів за фактом відмивання грошей обумовлює наявність зв'язків між злочинцями та представниками банків, влади та управління.

Рекомендується проводити перший допит підозрюваних негайно, з використанням фактору раптовості. Він має розвідувальний

характер, оскільки слідчий ще не володіє достатніми даними про злочин, з'ясовує позицію допитуваного, переконливість його аргументів.

Варто враховувати природне почуття внутрішньої психологічної напруженості допитуваного (страху й обережності), небажання відповідати за злочин, повну апатію щодо оточуючого середовища, агресію. Усуненню таких ситуацій сприяє підтримка психологічного контакту між учасниками допиту, своєчасна ліквідація негативних факторів.

Щоб уникнути напруги, рекомендується не ставити прямі питання про осіб, зацікавлених у вчиненні злочину, а поступово виявити зв'язки між допитуваним та його оточенням. Для цього встановлюються особи, що готували документи, укладали угоди з контрагентами, що дозволяє виявити можливе коло підозрюваних.

Для підвищення результативності слідчої (розшукової) дії питання, що ставляться допитуваному, можна згрупувати за такими блоками: стосовно джерел інформації про первинний злочин та намір легалізувати отримані злочинні прибутки; стосовно обставин та способів вчинення легалізації; стосовно особи (осіб), що вчинила (вчинили) легалізацію; стосовно діяльності банку, за допомогою якого кошти було легалізовано.

Рекомендується спочатку допитати осіб, підозрюваних у легалізації, а потім — представників банку, контрагентів, за необхідності — фахівців, що брали участь у проведенні документальних, аудиторських перевірок, ревізій.

Допит підозрюваного повинен бути об'ємним, торкатися всіх сторін злочинної діяльності, адже повторний допит з аналогічних питань може характеризуватися одержанням неправдивих показань. Бажано запропонувати допитуваному підкріплювати свої показання посиленням на документальні, речові докази, з метою деталізації, підтвердження чи спростування отриманих показань.

Коло свідків за провадженнями подібної категорії широке, ними є значна кількість співробітників органів влади, управління, господарювання. Цінні показання можуть надати ті з них, хто безпосередньо оформлював грошові операції, контактував зі злочинцями. Останні

можуть з'явитися у полі зору свідка вже при підготовці до легалізації (під час реєстрації юридичної особи у місцевому органі державної влади, укладання угоди з банком на обслуговування, тощо).

Окрім злочинців, обізнаними з обставинами розслідуваної події є працівники банку (співробітники відділу касових операцій, кредитного, юридичного, депозитного відділів, відділу роботи з цінними паперами, служби безпеки і т. д.), утягнені у легалізацію. Їх допити слід максимально деталізувати по окремих позиціях процесу злочину з посиланням на певний документ. Такий тактичний прийом дозволить віднайти розбіжності у показаннях співучасників.

Допит посадових осіб банку найчастіше відбувається в робочий час, тому до його проведення слід скласти детальний письмовий план із зазначенням питань про порядок діяльності банку, законність проведення операції, заходів, що застосовувалися з метою моніторингу клієнта. Якщо оформленням операцій займалися декілька осіб, то під час їх допитів з'ясовується роль кожного у здійсненні цих операцій.

Ефективно пред'являти в ході допиту речові докази шляхом демонстрації предметів, від менш до більш вагомих, суттєвих. Залежно від обставин (готовності сприяти слідству, побоювань викриття) особа може правдиво свідчити з моменту пред'явлення навіть незначного доказу. Але якщо особа не прагне давати показання слідчому, можна продемонструвати найбільш вагомні докази.

Допит знайомих, членів родини злочинця теж сприяє встановленню кола його зв'язків, шляхів одержання та витрачання грошей, набуття матеріальних цінностей у власність. Слід пам'ятати про небажання цих осіб співробітничати із правоохоронними органами саме через родинні, дружні стосунки.

Для підвищення доказового значення результатів допиту доцільно фіксувати його із застосуванням технічних засобів, що унеможливить спроби допитуваних відмовитися від власних показань. Користь у застосуванні технічних засобів полягає в тому, що вони значно полегшують фіксацію інформації про складні для сприйняття слідчого операції документообігу, розрахунки між клієнтами.

Успіх розслідування залежить від вмілого поєднання слідчих (розшукових) дій з експертними дослідженнями речових до-

казів. Досягненню цієї мети сприяє постійно зростаючий спектр судових експертиз. Перед винесенням відповідної постанови, разом із спеціалістом необхідно вирішити питання про доцільність певної експертизи, узгодити коло питань, які необхідно вирішити.

Будь-яка експертиза має свій специфічний предмет дослідження. Найбільш притаманні розслідуванню відмивання грошей у кредитно-банківській системі є такі експертизи: судово-економічні (судово-бухгалтерська, комплексні (комісійні)); криміналістичні (судово-технічна експертиза документів, почеркознавча, судово-трасологічна, техніко-криміналістична експертиза документів); медико-психофізіологічні (судово-медичні, судово-психіатричні) тощо.

Питання для самоконтролю

1. Розкрийте найбільш характерні способи вчинення легалізації (відмивання) грошових коштів, здобутих злочинним шляхом.
2. Охарактеризуйте типову слідову картину як елемент криміналістичної характеристики злочинів цього виду.
3. Назвіть особливості особи злочинця, яка вчиняє вказаний вид злочинів.
4. Які типові слідчі ситуації складаються на початковому етапі розслідування легалізації (відмивання) грошових коштів, здобутих злочинним шляхом?
5. У чому полягають тактичні особливості провадження слідчих (розшукових) дій у провадженнях про досліджуваний вид злочинів?

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ТА РЕКОМЕНДОВАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Александров И. В. Налоговые преступления: криминалистические проблемы расследования/И. В. Александров. — СПб.: Изд-во «Юридический центр Пресс», 2002—247 с.

2. Андрушко П. Фіктивне підприємництво: проблеми кваліфікації та вдосконалення відповідальності/П. Андрушко//Предпринимательство, хозяйство и право. —1998. — № 10. — С. 16–22.

3. Апель А. Л. Как появляются «грязные» деньги/А. Л. Апель. — СПб.: «Изд. дом «Бизнес-пресса», 1999. — 48 с.

4. Ахтирська Н. М. Щодо ролі судово-економічних експертиз у методиці розслідування економічних злочинів/Н. М. Ахтирська//Проблемні питання судово-економічної експертизи. Матеріали науково-практичного семінару. Науково-практичне видання. — Дніпропетровськ, вид-во ІМА-прес, 2001. — С. 23–27.

5. Бейгельзімер М. Дослідження з запобігання ухилень від сплати податків: достоїнства та вади/М. Бейгельзімер//Закон і бізнес. — 2001. — № 33. — С. 6.

6. Белоус В. В. Использование фиктивных предприятий при совершении экономических преступлений/В. В. Белоус//Проблеми законності. — 2002. — Вип. 52. — С. 198–203.

7. Білоус В. Т. Координація боротьби з економічною злочинністю: монографія/В. Т. Білоус. — Ірпінь, Академія державної податкової служби України, 2002. — 449 с.

8. Берзін П. С. Проблеми кримінальної відповідальності за незаконну конвертацію грошей, що вчиняється організованими злочинними групами/П. С. Берзін//Збірник наукових праць Харківського Центру по вивченню організованої злочинності спільно з Американським Університетом у Вашингтоні. Вип. 6. — Х.: Харківський Центр по вивченню організованої злочинності спільно з Американським Університетом у Вашингтоні, 2003. — С. 27–69.

9. Білецький В. Фіктивне підприємництво і економічна злочинність / В. Білецький // Право України. — 1997. — № 5. — С. 34–37.

10. Боротьба зі злочинністю у сфері підприємницької діяльності (кримінально-правові, кримінологічні, кримінально-процесуальні та криміналістичні проблеми)/В. І. Борисов, О. Г. Кальман, В. П. Корж та ін. — Харків: Право, 2001. — 264 с.

11. Буцан О. П. Використання спеціальних знань при розслідуванні економічних злочинів/О. П. Буцан//Проблеми законності. — 2000. — Вип. 42. — С. 195–200.

12. Василичук В. І. Теоретико-прикладні аспекти розслідування шахрайства з фінансовими ресурсами/В. І. Василичук//Науковий вісник НАВСУ. — К., 2000. — Вип. 1. — С. 34–56.

13. Взаємодія при розслідуванні економічних злочинів: монографія/Кол. авт. А. Ф. Волобуев, І. М. Осика, Р. Л. Степанюк та ін.; За заг. ред. д-ра юрид. наук, професора А. Ф. Волобуева. — Х.: «Курсор», 2009. — 320 с.

14. Волженкин Б. В. Преступления в сфере экономической деятельности (экономические преступления)/Б. В. Волженкин. — СПб.: Изд-во «Юридический центр Пресс», 2002. — 208 с.

15. Волженкин Б. В. Экономические преступления/Б. В. Волженкин. — СПб.: Юрид. центр пресс, 1999. — 312 с.

16. Волобуев А. Ф. Фиктивное предпринимательство как способ сокрытия тяжких экономических преступлений/А. Ф. Волобуев//Российская юстиция. — 2001. — № 6. — С. 54–55.

17. Волобуев А. Про деякі стандарти злочинної поведінки в технології організованої економічної злочинності/А. Волобуев//Вісник АПрН України, № 1 (24). — С. 175–181.

18. Волобуев А. Ф. Прийоми маскуванню економічних злочинів та їх вплив на методику розслідування/А. Ф. Волобуев//Матеріали між нар. наук.-практ. конф. „Злочини у сфері кредитно-фінансової та банківської діяльності — Харків” 2000. — С. 107–109.

19. Волобуев А. Ф. Протидія легалізації майна, здобутого злочинним шляхом. Проблеми та шляхи їх вирішення/А. Ф. Волобуев//Вісник прокуратури. — 2003. — № 1. — С. 54–58.

20. Губанов В. А. Осмотр компьютерных средств на месте происшествия/В. А. Губанов, М. В. Салтевский, М. Г. Щербаковский. — Харьков: НИИ изуч. пробл. преступности, 1990. — 10 с.

21. Губанова І. В. Недоліки, які виникають в актах податкової служби при перевірках господарської діяльності підприємств, що мали відносини з фіктивними фірмами/І. В. Губанова//Проблемні питання судово-економічної експертизи. Матеріали науково-практичного семінару. Науково-практичне видання. — Дніпропетровськ, вид-во ІМА-прес, 2001. — С. 50–53.

22. Гутнік А. Є. Виявлення і попередження податковою міліцією податкових правопорушень у кредитно-фінансовій сфері/А. Є. Гутнік, В. В. Лисенко//Матеріали міжнар. наук.-практ. конф. "Злочини у сфері кредитно-фінансової та банківської діяльності". — Харків, 2000. — С. 95–97.
23. Джужа О. Злочини у сфері кредитно-фінансової та банківської діяльності: кримінологічний аналіз/О. Джужа, Д. Голосніченко, С. Чернявський//Право України. — 2000. — № 11. — С. 43–45.
24. Джужа О. М. Місце і роль кримінологічних досліджень у протидії економічній злочинності в Україні/О. М. Джужа, С. С. Чернявський//Науковий вісник НАВСУ. — 2005. — Вип. 1. — С. 89–95.
25. Диканова Т. А. Борьба с таможенными преступлениями и отмыванием «грязных» денег: метод. пособ./Т. А. Диканова, В. Е. Осипов. — М.: ЮНИТИ, 2000. — 310 с.
26. Дмитренко Е. Удосконалення механізму адміністрування та відшкодування ПДВ/Е. Дмитренко//Вісник Прокуратури. — 2007. — № 8. — С. 109–113.
27. Дудоров О. "Брудні" кошти під забороною кримінального закону/О. Дудоров//Підприємництво, господарство і право. — 2002. — № 4. — С. 120–121.
28. Дудоров О. Злочини у сфері господарської діяльності: кримінально-правова характеристика: монографія/О. Дудоров. — К.: Юридична практика, 2003. — 924 с.
29. Дудоров О. О. Злочини у сфері підприємництва: навч. посіб./Дудоров О. О., Мельник М. І., Хавронюк М. І.; за ред. М. І. Хавронюка. — К., 2001. — 608 с.
30. Дудоров О. О. Тлумачення ознак фіктивного підприємництва у доктрині та правозастосовчій практиці/О. О. Дудоров//Підприємництво, господарство і право. — 2002. — № 2. — С. 83–87.
31. Дудоров О. О. Ухилення від сплати податків: кримінально-правові аспекти: монографія/О. О. Дудоров. — К.: Істина, 2006. — 290 с.
32. Еремеев Д. В. Криминалистическая характеристика преступлений, связанных с использованием «конвертационных» центров/Д. В. Еремеев//Матеріали III звітної науково-практичної конференції професорсько-викладацького складу Кримського факультету національного університету внутрішніх справ. У 2-х ч. Ч. 1. — Сімферополь: "Доля", 2001. — С. 57–58.
33. Жвалюк В. Борьба с отмыванием денег: Украина в контексте международных усилий/В. Жвалюк//Вестник налоговой службы Украины. — 2001. — № 38. — С. 3–5.
34. Жирний Г. Ю. Структура окремих криміналістичних методик розслідування злочинів у сфері кредитно-фінансової діяльності/Г. Ю. Жирний//Злочини у сфері кредитно-фінансової та банківської діяльності: 36.

матеріалів міжнар. наук.-практ. конф./Редкол.: Сташис В. В. (голов. ред.) та ін. — Х.: ПФ Поиск, 2002. — С. 271–276.

35. Зеленецький В. С. Економіко-правова характеристика процесів тінізації і криміналізації кредитно-фінансової і банківської системи України/В. С. Зеленецький, Д. А. Файер//Весы Фемиды. — 2000. — № 3 (15). — С. 7–20.

36. Злочини у сфері банківського кредитування (проблеми розслідування та попередження): навч. посібник/За заг ред. О. М. Джужи. — К.: Юрінком Інтер, 2003. — 264 с.

37. Кальман О. Г. Стан і головні напрямки попередження економічної злочинності в Україні: теоретичні та прикладні проблеми: монографія/О. Г. Кальман. — Харків, 2003. — 352 с.

38. Когутич І. І. Використання знань та засобів криміналістичної тактики та методики під час розгляду кримінальних справ у суді: монографія/І. І. Когутич. — Львів: Тріада плюс, 2009. — 448 с.

39. Когутич І. І. Криміналістичні знання, їх сутність і потреба розширення меж використання: монографія/І. І. Когутич. — Львів.: “Тріада плюс”, 2008. — 420 с.

40. Колесниченко А. Н. Криминалистическая характеристика преступлений: учеб. пособие/А. Н. Колесниченко, В. Е. Коновалова. — Харьков: юрид. ин-т, 1985. — 92 с.

41. Комиссаров В. Обыск с извлечением компьютерной информации / В. Комиссаров, М. Гаврилов, А. Иванов//Законность. — 1999. — № 3. — С. 12–15.

42. Коновалова В. Е. Допрос как информационный процесс/В. Е. Коновалова//Проблемы социалистической законности. Харьков: Вища школа, 1980. — Вып. 5. — С. 126.

43. Коновалова В. Е. Криминалистическая тактика: теории и тенденции: учеб. Пособие/В. Е. Коновалова, В. Ю. Шепитько. — Харьков: Гриф, 1997. — 256 с.

44. Коновалова В. Е. Организационные и психологические основы деятельности следователя/В. Е. Коновалова. — Киев: РИО МВД СССР, 1973. — 122 с.

45. Корж В. Використання спеціальних знань у дослідчій перевірці інформації про економічні злочини/В. Корж//Вісник прокуратури. — 2001. — № 5 (11). — С. 35–41.

46. Корж В. П. Методика расследования экономических преступлений, совершаемых организованными группами, преступными организациями. Руководство для следователей. Научно-практическое пособие//В. П. Корж. — Х.: Издательство «Лицей», 2002. — 280 с.

47. Корж В. П. Теоретические основы методики расследования преступлений, совершаемых организованными преступными образованиями

в сфере экономической деятельности: монография/В. П. Корж. — Харьков: Изд-во Нац. ун-та внутр. дел, 2002. — 412 с.

48. Користін О. Є. Протидія відмиванню коштів в Україні: правові та організаційні засади правоохоронної діяльності: навч. посіб./О. Є. Користін, С. С. Чернявський//КНУВС. МОН України. Проект Ради Європи з питань б-би з відмиванням коштів та фінансуванню тероризму в Україні MOI-UA-2./За ред. О. М. Джужі. — Київ: КНТ, 2009. — 601 с.

49. Користін О. Є. Відмивання коштів: теоретико-правові засади протидії та запобігання в Україні: монографія/О. Є. Користін. — К., 2007. — 448 с.

50. Котин В. Ответственность за лжепредпринимательство/ Котин В. Фиктивные сделки в предпринимательской деятельности/Кочергина Е. Организационно-правовая форма юридических лиц: генезис доктрин и подходов/Кривенко Т. Квалификация посягательств на целевые бюджетные средства/Кривенко Т. Расследование мошенничества в частном предпринимательстве/Кривошеев В. И. Об исследовании оттисков печатей и штампов нанесенных клише, изготовленными в Украине по технологии зарубежных фирм/В. И. Кривошеев//Актуальные вопросы судебной экспертизы и криминалистики на современном этапе судебно-правовой реформы. — Харьков: Право, 1998. — С. 103-106.

51. Котин В. Фиктивные сделки в предпринимательской деятельности В. Котин // Законность. — 1996. — № 10. — С. 15-22.

52. Кочергина Е. Организационно-правовая форма юридических лиц: генезис доктрин и подходов Е. Кочергина // Предпринимательство, хозяйство и право. — 2003. — № 1. — С. 36-39.

53. Кривенко Т. Квалификация посягательств на целевые бюджетные средства Т. Кривенко, Э. Куранова // Законность. — 1996. — № 7. — С. 7-12.

54. Кривенко Т. Расследование мошенничества в частном предпринимательстве Т. Кривенко, Э. Куранова // Законность. — 1995. — № 10. — С. 20-25.

55. Кривошеев В.И. Об исследовании оттисков печатей и штампов нанесенных клише, изготовленными в Украине по технологии зарубежных фирм / В.И. Кривошеев // Актуальные вопросы судебной экспертизы и криминалистики на современном этапе судебно-правовой реформы. — Харьков: Право, 1998. — С. 103-106.

56. Криминалистическое исследование документов / В.В. Бирюков, В.В. Коваленко / Луган. ин-т внутр. дел. — Луганск: РИО ЛИВД МВД Украины, 1999. — 164 с.

57. Кримінальне право України: Особлива частина: Підруч. для студ. вищ. навч. закл. освіти / М.І. Бажанов, В.Я. Тацій, В.В. Сташис, І.О. Зінченко та ін.; за ред. професорів М.І. Бажанова, В.В. Сташиса, В.Я. Тація. — К.: Юринком Інтер; Х.: Право, 2002. — 496 с.

58. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. № 2341-III // Відомості Верховної ради України. – 2001. – № 25-26. – Ст. 131.
59. Кримінальний процесуальний кодекс України. Закон України “Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв’язку з прийняттям Кримінального процесуального кодексу України” станом на 25 травня 2012 року: (Відповідає офіц. текстові) – К. : Алерта, 2012. – 304 с.
60. Кротюк В.Л. Проблеми вдосконалення законодавства з питань протидії злочину у банківській сфері В.Л. Кротюк // матеріали міжнар. наук.-пркт. конф. “Злочини у сфері кредитно-фінансової та банківської діяльності – Харків”, 2000. – С. 35-39.
61. Курицина Е. Юридическое лицо как орудие преступления Е. Курицина // Российская юстиция. – 2001. – № 2. – С. 42-43.
62. Курман А.В. Способы совершения мошенничества с финансовыми ресурсами А.В. Курман // Проблеми законності – 2001. – № 47. – С. 181-186.
63. Курс криминалистики: В 3 т. Т. III. Криминалистическая методика: Методика расследования преступлений в сфере экономики, взяточничества и компьютерных преступлений / Под ред. О.Н. Коршуновой и А.А. Степанова. – СПб.: Изд-во “Юридический центр Пресс”, 2004. – 573 с.
64. Ларичев В.Д. Выявление преступлений, совершаемых в сфере экономики при переходе к рыночным отношениям В.Д. Ларичев. – М. : НИИ МВД РФ, 1993. – 56 с.
65. Лисенко В.В. Фіктивні суб’єкти підприємництва у злочинному механізмі переведення безготівкових грошових коштів у готівку В.В. Лисенко // Актуальні проблеми криміналістики: Матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Харків) 25-26 верес. 2003 р. / Ред. кол.: М.І. Панов (голов. ред.), В.Ю. Шепітько, В.О. Коновалова та ін. – Х.: Гриф, 2003. – С. 106-108.
66. Лысенко В.В. Расследование уклонений от уплаты налогов, совершенных должностными лицами предприятий, организаций, учреждений В.В. Лысенко. – Х.: Фирма «Консум», 1997. – 192 с.
67. Лысенко В.В. Фиктивные фирмы. Криминалистический анализ: Монография В.В. Лысенко. – К; Парламентское издательство. – 2002. – 111 с.
68. Лысенко В. Фиктивное предприятие как средство совершения и сокрытия преступной деятельности В. Лысенко // Предпринимательство, хозяйство и право. – 2002. – № 5. – С. 79-83.
69. Лукашевич В.Г. Криминалистическая теория общения: постановка проблемы, методика исследования, перспективы использования В.Г. Лукашевич. – К., Укр. акад. внутр. дел, 1993. – 194 с.
70. Лук’янчиков Є.Д. Методологічні засади інформаційного забезпечення розслідування злочинів: монографія / Є.Д. Лук’янчиков. – К.: Нац. акад. внутр. справ України, 2005. – 360 с.

71. Матусовский Г.А. Криминалистическая характеристика экономических преступлений, совершаемых организованными преступными группами / Г.А. Матусовский // Проблемы борьбы в организованной злочинності в регіоні (на матеріалах Харківської та Полтавської областей): Зб. матеріалів міжнародної науково-практичної конференції (Харків) 26-27 квітня 1999. – С. 162-171.

72. Матусовский Г.А. Проблемы совершенствования методик расследования преступлений, совершаемых в кредитно-финансовой сфере / Г.А. Матусовский // Злочини у сфері кредитно-фінансової та банківської діяльності: Зб. матеріалів наук.-практ. конференції Харків / Редкол.: Борисов В.І., (голов. ред.) та ін. – Х.: ПФ “Поиск”, 2002. – С. 261-263.

73. Матусовский Г.А. Экономические преступления: криминалистический анализ / Г.А. Матусовский. – Харьков: Консум, 1999. – 480 с.

74. Моїсєєв О.М. Державна система експертної профілактики злочинів, що пов'язані з обігом документів О.М. Моїсєєв // Збірник наукових праць Харківського Центру по вивченню організованої злочинності спільно з Американським Університетом у Вашингтоні. Вип. 7. – Х.: Східно-регіональний центр гуманітарно-освітніх ініціатив, 2003. – С. 205-232.

75. Моїсєєв О.М. Уточнене визначення документів та експертна технологія їх дослідження О.М. Моїсєєв // Вісн. над. ун-ту внутр. справ. – Вип. 17. – Х., 2002. – С. 24-29.

76. Мойсик В.Р. Відмежування шахрайства з фінансовими ресурсами від інших злочинів у сфері господарської діяльності В.Р. Мойсик // Вісник Верховного Суду України. – 2002. – № 4 (32). – С. 26-30.

77. Навроцький В.О. Господарські злочини: Лекції для студентів юридичного факультету В.О. Навроцький. – Львів, 1997. – 42 с.

78. Невмержицький Є.В. Правові проблеми боротьби з економічною злочинністю і корупцією: Навч. посіб. – К.: АПСВ, 2005. – 415 с.

79. Николайчук И.А. Соккрытие преступлений как форма противодействия расследованию / И.А. Николайчук; Под ред. Р.С. Белкина. – М.: Мегатрон XXI, 2000. – 233 с.

80. Опалінський Ю.В. Кримінальна відповідальність за фіктивне підприємництво: Автореф. дис. ... к. ю. н.: спец. 12.00.08 / Ю.В. Опалінський. – К., 1998. – 18 с.

81. Погорецький М.А. Деякі особливості злочинної діяльності в кредитно-фінансовій і банківській сферах та її оперативного-розшукового і кримінально-процесуального документування / М.А. Погорецький // Злочини у сфері кредитно-фінансової та банківської діяльності: зб. матеріалів міжн. наук.-практ. конф. Харків. / Редкол. г: Сташис В. В. (голов. ред.) та ін. – Х.: ПФ Поиск, 2002. – С. 298-303.

82. Погорецький М.А. Доказування шахрайства з фінансовими ресурсами / М.А. Погорецький, Д.С. Паламар // Державна безпека України: наук.-практ. зб. НАН України і СБ України. – К., 2009. – № 17. – С. 87-93.

83. Погорецький М.А. Документування економічних злочинів: проблеми оперативно-розшукової діяльності і кримінального процесу / М.А. Погорецький, Є.О. Коваленко // *Сторіччя розшуку: історія, сучасність та перспективи: матеріали наук.-практ. конф.* (м. Одеса, 24 жовт. 2008 р.). – Одеса: ОДУВС, 2008. – С. 114-116.

84. Погорецький М.А. Злочини у кредитно-фінансовій і банківській сферах: проблеми викриття / М.А. Погорецький // *Вісник Луганської акад. внутр. справ України ім. 10-річчя незалежності України*. – Луганськ: РВВ ЛАВС, 2002. – Спец. вип. 1: Актуальні проблеми оперативно-розшукової діяльності. – С. 61-65.

85. Погорецький М. А. Оперативно-розшукове документування економічних злочинів, віднесених до компетенції СБ України / М.А. Погорецький // *Проблеми контррозвідувального захисту економічної безпеки держави: тези доп. та наук. повід. наук.-практ. конф.* (м. Харків, ФПСК для СБУ у складі НЮАУ, 19 груд. 2003 р.). – Х.: ФПСК, 2004. – С. 81-88.

86. Погорецький М.А. Податок на додану вартість: генезис і проблеми протидії ухиленню від його сплати та незаконному відшкодуванню / М.А. Погорецький, Є.В. Коваленко // *Вісник прокуратури*. – 2009. – № 9. – С. 78-86.

87. Погорецький М.А. Проблеми профілактики економічних злочинів / М.А. Погорецький // *Проблеми боротьби зі злочинністю у сфері економічної діяльності: матеріали міжн. наук.-практ. конф.*, 15-16 груд. 1998 р. – Х., 1999. – С. 194-197.

88. Погорецький М.А. Проблеми протидії незаконному відшкодуванню податку на додану вартість засобами оперативно розшукової діяльності / М.А. Погорецький // *Проблеми удосконалення законодавства і практики протидії злочинності у сфері господарської діяльності: зб. наук. праць за матеріалами Міжн. наук.-практ. семінару, 10 груд. 2009 р.* / Нац. ун-т Держ. податкової служби України; Наук.-досл. ін-т фінансового права. – К.: Вік принт, 2009. – С. 173-176.

89. Погорецький М.А. Роль оперативно-розшукової діяльності у доказуванні шахрайства з фінансовими ресурсами / М.А. Погорецький, Д.С. Паламар // *Південноукраїнський правничий часопис*. – Одеса, 2008. – № 4. – С. 52-60.

90. Погорецький М.А. Способи вчинення злочинів у кредитно-банківській сфері та їх значення для оперативно-розшукової діяльності та кримінального процесу / М.А. Погорецький, О.О. Сухачов // *Кримський юрид. вісник*. – Сімферополь, 2009. – Вип. 2 (6). – С. 14-22.

91. Погорецький М. А. Функціональне призначення оперативно-розшукової діяльності у кримінальному процесі: монографія / М.А. Погорецький. – Х. : Арсіс, ЛТД, 2007. – 576 с.

92. Погорецький М. А. Криміналістична тактика: щодо визначення поняття / М. А. Погорецький, Д. Б Сергеева // *Часопис Національного*

університету «Острозька академія». Серія «Право». - 2012. - № 1(5): [Електронний ресурс]. - Режим доступу : <http://lj.oa.edu.ua/articles/2012/p1/12pmasvp.pdf>

93. Погорецький М. Щодо визначення поняття «організація» у криміналістичній науці та його співвідношення із криміналістичною тактикою / М. Погорецький, Д. Сергеева // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка / Київський національний університет імені Тараса Шевченка. - Київ, 2012. - Вип. 93 (Юридичні науки). - С. 14-17.

94. Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом: Закон України від 28.11.2002 р. № 249-IV // Відомості Верховної ради України. - 2003. - № 1. - Ст. 2.

95. Про затвердження Порядку обліку платників податків і зборів: Накази Державної податкової адміністрації України від 09.12.2011 № 1588: [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0158-11>

96. Про заходи щодо попередження і нейтралізації загроз національній безпеці, пов'язаних із нестабільністю правового регулювання відносин у сфері адміністрування ПДВ: аналітичні матеріали РНБО України від 15 груд. 2006 р.: Указ Президента України від 28 груд. 2006 р. № 1154/2006.

97. Про ліцензування певних видів господарської діяльності: Закон України від 01.06.2000 р. N 1775-III // Відомості Верховної ради України. - 2000. - № 36. - Ст. 299.

98. Про невідкладні додаткові заходи щодо посилення боротьби з організованою злочинністю і корупцією: Указ Президента України від 06.02.2003 р. № 84/2003.

99. Про оперативно-розшукову діяльність: Закон України від 18.02.1992 // Відомості Верховної ради України. - 1992. - № 37. - Ст. 303.

100. Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю: Закон України від 30.06.1993 // Відомості Верховної ради України. - 1993. - №35. - Ст. 358.

101. Про основи національної безпеки України : Закон України // Відомості Верховної Ради України. - 2003. - № 39. - Ст. 351.

102. Про підвищення відповідальності за розрахунки з бюджетами та державними цільовими фондами: Указ Президента України від 04.03.1998 р. № 167/98.

103. Про підприємство: Закон України // Відомості Верховної ради України. - 1991. - № 14. - Ст. 8.

104. Про підприємства в Україні: Закон України від 27.03.1991 р. № 887-XII // Відомості Верховної ради України. - 1991. - № 24. - Ст. 272.

105. Про податок на додану вартість: Закон України від 03.04.1997 р. № 168/97 // Відомості Верховної ради України. - 1997. - № 21. - Ст. 156.

106. Проблеми боротьби зі злочинністю у сфері економічної діяльності: Матеріали міжнар. наук-практ. конф. 15-16 груд 1998 р. / Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого / Ред.: В.І. Борисов. – Х., 1999. – 284 с.
107. Протидія економічній злочинності / П.І. Орлов, А.Ф. Волобуєв, І.М. Осика та ін. – Х. : Нац. ун-т внутр. справ, 2004. – 568 с.
108. Салтевский М. В. Основы методики расследования легализации денежных средств, нажитых незаконно. – Харьков: ЗНАНИЕ ЛТД, 2000. – 19 с.
109. Сатуев Р.С. Экономическая преступность в финансово-кредитной системе / Р.С. Сатуев, Д.А. Шраев, Н.Ю. Яськова. – М.: Центр экономики и маркетинга, 2000. – 272 с.
110. Сергеева Д.Б. Використання матеріалів оперативно-розшукової діяльності для обґрунтування проведення слідчих дій при розслідуванні економічних злочинів / Д.Б. Сергеева // Роль та місце ОВС у розбудові демократичної правової держави: Мат-ли IV міжнар. наук.-практ. конф. (24 лютого 2012 р.). – Одеса: ОДУВС, 2012. – С. 245-246.
111. Сергеева Д.Б. Процес прийняття процесуального рішення слідчим / Д.Б. Сергеева // Криміналістика у протидії злочинності: тези доповідей науково-практичної конференції (Київ, 16 жовтня 2009 року). – К.: «Хай-Тек Прес», 2009. – С. 204-209.
112. Сергеева Д.Б. Щодо використання результатів зняття інформації з каналів зв'язку як оперативно-розшукового заходу у кримінальному процесі / Д.Б. Сергеева // Митна справа – 2010. – № 4 (70). – Ч. II. – С. 24-28.
113. Сисоев В. Фіктивні фірми викриваються / В. Сисоев // Вісник податкової служби України. – 1998. – № 18. – С. 24-27.
114. Стрельцов Е.Л. Экономическая преступность в Украине (к вопросу о новом содержании) / Е.Л. Стрельцов // Юридична освіта і права держава : зб. наук. праць. – Одеса, 1997. – С. 211–212.
115. Стрельцов Е.Л. Экономическая преступность в Украине: курс лекций // Е.Л. Стрельцов; Предисл. М. Финка (ун-т г. Пассау, ФРГ). – Одесса: АО Бахва, 1997. – 570 с.
116. Стрельцов Е.Л. Економічні злочини: внутрідержавні та міжнародні аспекти / Е.Л. Стрельцов. – Одеса, 2000. – 196 с.
117. Татаров О.Ю. Досудове провадження в кримінальному процесі України: теоретико-правові та організаційні засади (за матеріалами МВС) : монографія / О.Ю. Татаров. – Донецьк: ТОВ “ВПП ПРОМІНЬ”, 2012. – 640 с.
118. Таций В.Я. Ответственность за хозяйственные преступления: объект и система / В.Я. Таций. – Х.: Вища школа, 1984. – 232 с.
119. Тіщенко В.В. Теоретичні і практичні основи методики розслідування злочинів: монографія / В.В. Тіщенко // Одеська національна юридична академія. – О.: Фенікс, 2007. – 260 с.

120. Умаров М.Н. Криминалистическая теория слепообразования и применение ее выводов в практике раскрытия экономических преступлений: Автореф. дис. ... к.ю.н.: спец. 12.00.09 / М.Н. Умаров; Удмуртск. госуд. ун-т. – Ижевск, 2001. – 30 с.

121. Усатий Г.О. Проблеми кримінальної відповідальності за легалізацію (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом / Г.О. Усатий // Збірник наукових праць Харківського Центру по вивченню організованої злочинності спільно з Американським Університетом у Вашингтоні. Вип. 8. – Х.: Східно-регіональний центр гуманітарно-освітніх ініціатив, 2004. – С. 312-342.

122. Файер Д.А. Особливості виявлення злочинів, що вчиняються організованими злочинними групами у кредитно-фінансовій системі / Д.А. Файер // Матеріали міжнар. наук.-практ. конф. “Злочини у сфері кредитно-фінансової та банківської діяльності – Харків”, – 2000. – С. 101-104.

123. Хахулін В. В. Участь банківських установ у тіншовому грошовому обігу (дефекти правового регулювання) / В.В. Хахулін, А.І. Грицаєнко // Матеріали міжнар. наук.-практ. конф. “Злочини у сфері кредитно-фінансової та банківської діяльності – Харків”, – 2000. – С. 98-101.

124. Цимбал П.В. Податки, податкова система України, податкова злочинність: історія, теорія, практика: монографія / П.В. Цимбал. – Ірпінь: Національний університет ДПС України, 2007. – 320 с.

125. Цимбал П.В. Попередження, виявлення, розкриття та розслідування податкових злочинів: монографія / П.В. Цимбал. – Ірпінь: Національний університет ДПС України, 2009. – 408 с.

126. Чаплинський К.О. Тактика проведення окремих слідчих дій: монографія / К.О. Чаплинський. – Д.: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2006. – 308 с.

127. Чернявський С. Економічне шахрайство у банківській сфері: щодо аналізу / С. Чернявський // Право України. – 2003. – № 7. – С. 48-52.

128. Чернявський С.С. Актуальні проблеми обґрунтованого порушення кримінальної справи про шахрайство з фінансовими ресурсами / С.С. Чернявський // Науковий вісник КНУВС. – 2008. – Вип.4. – С. 64-77.

129. Чернявський С.С. Деякі особливості криміналізації незаконної діяльності фінансово-промислових груп в Україні / С.С. Чернявський // Відповідальність за злочини у сфері господарської діяльності : матер. наук.-практ. конф., Харків, 5–6 жовт. 2005 р. – Х.: Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого, 2006. – С. 64-67.

130. Чернявський С.С. Документально-фінансова ревізія та її використання в досудовому слідстві / С.С. Чернявський // Науковий вісник НАВСУ. – 2003. – Вип. 4. – С. 145-154.

131. Чернявський С.С. Легалізація (відмивання) доходів у механізмі економічного шахрайства / С.С. Чернявський // Науковий вісник КНУВС. – 2008. – Вип. 3. – С. 113-123.

132. Чернявський С.С. Методика розслідування злочинів у сфері банківського кредитування: Автореф. дис. ... к. ю. н.: 12.00.99 / С.С. Чернявський; Нац. акад. внутр. справ України. – Київ, 2002. – 20 с.
133. Чернявський С.С. Тіньова економіка як підгрунття організованої економічної злочинності в Україні: аспекти співвідношення / С.С. Чернявський // Науковий вісник КНУВС. – 2009. – Вип. 1 (62). – С. 113-126.
134. Чернявський С.С. Фінансове шахрайство: методологічні засади розслідування: монографія / С.С. Чернявський. – К. “Хай-Тек Пресс”, 2010. – 624 с.
135. Чорноус Ю.М. Слідча діяльність: характеристика та напрями удосконалення: монографія / В.С. Кузьмічов, Ю.М. Чорноус. – К.: ЗАТ „ВИПОЛ”, 2005. – 448 с.
136. Чорноус Ю.М. Теорія і практика криміналістичного забезпечення досудового слідства у справах про злочини міжнародного характеру: монографія / Ю.М. Чорноус. – К. : Скіф, 2012. – 447 с.
137. Шевчук В.М. Тактичні операції у криміналістиці: теоретичні засади формування та практика реалізації: монографія / В.М. Шевчук. – Х.: Вид агенція “Апостіль”, 2013. – 440 с.
138. Шепітько В.Ю. Справочник слідователя / В.Ю. Шепітько. – К.: Издательський дом “Ин-Юре”, 2001. – 216 с.
139. Шепітько В.Ю. Злочини у сфері економіки: сучасні проблеми криміналістичної науки / В.Ю. Шепітько // Вісник Академії правових наук України. – Х., 1997. – № 4 (11). – С. 160-161.
140. Шепітько В.Ю. Легалізація грошових коштів, отриманих незаконним шляхом: криміналістичний аспект / В.Ю. Шепітько // Матеріали міжнар. наук.-практ. конф. “Злочини у сфері кредитно-фінансової та банківської діяльності – Харків”, 2000. – С. 75-78.
141. Щур Б.В. Теоретичні основи формування та застосування криміналістичних методик: монографія / Б.В. Щур. – Х.: Харків юридичний, 2010. – 320 с.
142. Яблоков Н.П. Криминалистическая характеристика финансовых преступлений / Н.П. Яблоков // Вестн. Моск. ун-та. Сер. 11. Право. 1999. – № 1. – С. 31-43.
143. Яни П.С. Экономические и служебные преступления / П.С. Яни. – М. : Бизнес школа “Интел-Синтез”, 1997. – 208 с.

Навчальне видання

Погорецький Микола Анатолійович,
Вакулик Ольга Олексіївна,
Сергєєва Діана Борисівна

**РОЗСЛІДУВАННЯ
ЕКОНОМІЧНИХ ЗЛОЧИНІВ**

НАВЧАЛЬНИЙ ПОСІБНИК

Відповідальний за випуск Коломієць К. І.
Оригінал-макет виготовлено видавництвом «ВД «Дакор»

Підписано до друку 08.07.2014 р. Гарнітура SchoolBookC.
Формат 60x84/16. Папір офсетний. Друк офсетний.
Обл.-видав. арк. 8,38. Умов. друк. арк. 7,79.
Тираж 300 прим. Зам. № 416

ТОВ «ВД «Дакор»
(044) 461-85-06
vd_dakor@ukr.net
04655, м. Київ, пр-т Московський, 20-а.

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників
і розповсюджувачів видавничої продукції –
серія ДК №4349 від 05.07.2012

Віддруковано в друкарні ФОП Паливода А. В.
03061, м. Київ, пр-т Відродний, 95-Е, тел./факс 351-21-90